

H U S V É T K O R

Irta: DARVAS SZILÁRD

*Holdhomlokán a irás lángolt,
Egekbe nyúlt a termete,
Két keze csillagokba tévedt,
Proliknak volt a gyermeke,
A szó hevité hogyha fázott,
A bűnösökkel vacsorázott
És furcsa álmot kergetett.*

*Beszélgetett az uccanővel
És feloldotta szégyenét,
Köpött a sunyi tisztességre,
Mely hullahuson éldegélt,
Ijesztő átkokat morogva
Korbácsot vitt a templomokba
És tűzben égő két szemét.*

*Köréje gyűltek s mézes száján
Mesélő patak csordogált,
A bűnös város összerezzen,
Ha tiszta hangja orgonált,
Felhők közé, hegyekre hágott,
Igérgetett egy új világot
És megkönnyezte otthonát.*

*Nagy perben volt a gazdagokkal
S papoknak hitről prédikált,
A régi írást elvetette
És írt egynéhány szép imát
S kik körülötte hemperegtek,
Bolondja volt a gyermekeknek
S ők éltették az új királyt.*

*Utolsó útja érdekes volt.
Csődület volt már jó korán,
Két rabló közt lógott a költő,
Ki túlnőtt elfajult korán,
A rend, a béke helyreállott,
A tőzsér vigan vacsorázott
S jókat ölelt az asszonyán.*

P Á R I S I N A P L Ó (III.)

Irta: FORGÁCS ANTAL

Hajnali három órakor érte el a vonat a francia határt. Minden nyugtalanság, az utolsó napok és hetek izgalmai, az egész elmúlt élet egy pillanatra elcsendesedett bennem. Körülnéztem s azt hiszem kissé ijedt voltam és bizalmatlan, mint a hajótörött, aki nagykeservesen végre partot érve, rémülten tekint vissza a rosszindulatu, megvadult vizekre, mint-ha csak attól félne, hogy egy mindenre elszánt hullám ide is utána merészkedik. A kis határállomás meglehetősen néptelen volt. Három pénzügyőr és két kézkubonyos vasutas sétált a perronon. Ez volt minden.

A vasutasok később a kocsik körül kezdtek fontoskodni. Hosszunyelű kalapácsaikkal éppen olyan nagy szakértelemmel csapkodták a kerekeket, mint gyékényesi, trieszti, vagy milanói kollégáik.

Ez a civilizáció — gondoltam — a technika nagy kozmopolitizmusa. A mozdonyvezetők, a pályaőrök s a kocsienőrök mindenütt egyformán dolgoznak és ez megnyugtató. De nem uniformizálta-e már ez a fejlett technika *minden tekintetben* az országokat? — ötlött fel bennem a kérdés, s nyugalmam egyszeriben oszladozni kezdett. A partot ért hajótörött ugyanis még a szárazon is sokáig úgy mozog, mintha minden pillanatban újabb örvény, újabb gyilkos forgó fenyegetné...

Azután a vonat elindult, és elkezdődött Franciaország. Az órákra tekintettem: egynegyednégy volt.

*

Öt óra volt, amikor az első katonavonattal találkoztunk. Azután negyedórás megszakitásokkal újabb és újabb vonatok jöttek.

— Az ördög vigye el! — mondta a kalauz a kocsi folyosóján — ha ez így megy, minden állomáson leállítanak majd bennünket, s legalább két óras késésünk lesz Párizsig.

Nem feleltem néki. De mit is felelhettem volna? Irigyeltem őt. Igen, így kell élni, így kell beágyazva lenni a mesterség apró, bonyolult, s nagyon finom részleteibe. Európa széthullni készül, a civilizáció utolsó óráit éli, minden illúzió, amit az ember magában kultúrával, humánussal kapcsolatban felépített, percek alatt megsemmisülhet, s néki, kistermetű, öregedő, ötven év körüli vasutasnak, itt Valorbe és Párizs között, a katonavonatok nem juttatnak mást az eszébe, csupán a kétórás késést.

A vonat egy jelentéktelen állomáson váratlanul megállt.

— Mit mondtam! — csattant fel dühösen a kis öreg és leugrott a vonatról.

A gyors husz percet vesztelt. Három katonavonat elvonulását kellett megvárniuk. Amikor ismét tovább indultunk, az öreg dohogva jött vissza a folyosóra.

— Nagy vonatokat nem lehet leállítani — morogta — ez szabálytalan.

— Kedves uram, mindaz, ami velünk az utolsó huszonöt esztendőben történt, szabálytalan. Megszokhatta volna már e dolgot... Nézze csak, oly országból jövök, amelynek már a dédnagyapám is állampolgára volt, s ebben az országban éltem és dolgoztam én is, egészen mostanáig, huszonkilenc éves koromig. És most ott kellett hagynom mindent, családot, mun-

kát, már elért eredményeket. De lehet, hogy magának van igaza, s mindennél fontosabb a pontos menetrend — mondtam volna néki, ha jól beszélnék franciául.

E helyett azonban csak ezt kérdeztem:

— Hisz Ön a háboruban?

— A háboruban nem lehet hinni — felelte rendreutasítóan.

Másképpen próbáltam szerencsét:

— Gondolja, hogy háború lesz?

Válat vont:

— Nem hiszem, de manapság minden lehetséges. A jelek azt mutatják, hogy csakugyan készül valami.

Majd csak, hogy hozzá nem tette:

— ...ha már egyszer a menetrendet is felkavarják.

— Félt a háborútól?

— Nem érdekel. Elmultam ötven éves, gyerekeim pedig nincsenek — felelte, azután tovább ment.

Ijedten néztem utána. Iménti kétélyeimnek lehet reális alapja? Hát nemcsak mesterségük külső megnyilatkozási formái egyformák az embereknek Gyékényesen és Valorbeban?...

*

Ez a kalauz volt az első francia, akivel beszéltem. Igen, a „franciák”. Tudom, nyegleség és felületesség, ha az ember így fogalmaz és így osztályoz. Hisz ezt teszi a reakció is: „a zsidók”. A kis, öreg kalauz pontosan úgy vélekedett a világ eseményeiről, mint egy szolnoki, vagy szombathelyi kollegája. Legfeljebb kissé indulatosabb volt, mert még nem tanulta meg a saját bőrén, amit az előbb említettek már nagyon jól tudnak, hogy vélt igazságaink nem arra valók, hogy minden esetben és azonnali kimondjuk azokat.

Igen, a franciák. Jól tudtam, hogy a mellett a Franciaország mellett, amit ez a kalauz képvisel, gyárakban, szervezetekben, egyesületekben, egyetemeken, könyvtárakban, kávéházakban, könyvekben, versekben, festményekben és szobrokban van egy másik Franciaország is, de bevallom, mégis csak csalódást okozott a kis öreg. Budapestről hozott, s az utazás izgalmaitól megnövekedett elképzeléseim alapján, talán azt vártam, hogy feleletül kissé primitíven megfogalmazott kérdéseimre, nagy tirádába kezd, amelyben benne lesz minden: vigasz a megaláztatásokért, sok szeretet, nagyon sok megértés, még több indulat, s emellett biztatás a jövő tekintetében.

Kalauzom, a szakma e megszállottja, azonban ment tovább, közömbösen, mint maga az Idő, s füttyült háborúra, füttyült Közép-Európára és füttyült reám.

*

A franciák... Párizs! Talán még egy óra és ott leszek. Amint ezt így megfogalmaztam, egyszeriben kényelmetlenül éreztem magam. Féltetni kezdtem Párizst, az én Párizsomat, amelyet versekből, regényekből, festményekből és fényképekből állítottam össze. Az én városomnak külön levegője, külön szokásai, külön megvilágítása, sőt külön spleenje is volt, és büszke voltam rá, hogy nemcsak a kolportázs-regényírók, kupléköltők, szabók, kalaposnők, droguisták és az öreg kéjencek Párizsától különböznek, de különbözik a sznobokétól és a jólinformáltakétól is.

— Jövök a számonkéréssel. Párizsban most felelnie kell — gondoltam zavartan s nem minden nagyképűség nélkül.

A vonat pedig robogott, egyre magasodó épületek előtt, sorompók között és váltók fölött. Azután sok szemafor következett, a sínpárok hirtelen megszámlálhatatlanná szaporodtak, azután sok tüzfalat láttam, s egy távoli háztetőn óriási hirdetést: Byrrh. A vonat fékezett. Párizsban voltam.

*

Az első nap Párizsban... Ettől féltem a legjobban. Rettegtem attól az émelyítő, sznob elragadtatástól, amelyet, ha utleírásokban, életrajzokban, vagy regényekben olvastam róla, mindig erősen balkáninak éreztem. De ezek a katasztrófát sejtető órák e tekintetben megkönnyítették a helyzetemet.

Az ucca különben pontosan a leírásoknak megfelelő volt. Márai, Cs. Szabó, Hevesi András jó munkát végeztek. Még minden funkcionált, még minden a helyén volt. Csak éppen valami végzetes volt a levegőben. A rikkanások félóránként új kiadásokat árultak, kétségbeesetten törtek maguknak utat a tömegben, s hörögve kiabálták a híreket. Az emberek pedig, izzadságtól fényes homlokkal szaladtak utánuk. Volt olyan, aki a Paris Soir minden kiadását megvette, már hat ujságot szorongatott a hóna alatt, s most alig várta, hogy a hetedikért is lefizethesse az ötven centimest. Az egész város személyes ügyének érezte mindazt, ami a világban történik. A Quartier Latin-kávéházai éppen úgy megteltek katonai, diplomáciai és külpolitikai szakértőkkel, mint Budapesten a Japán vagy az Abbázia kávéház.

A Paris Soir kiadásai később már huszpercenként követték egymást. Lehetett-e ilyen körülmények között a városra figyelni? A Louvre, a Szajna parti könyvárusok, a Notre Dame, a Montparnasse?... Oly időben érkeztem meg Párizsba, amikor a hívők, a Szent Lajos szigetén épült pompás katedrális helyett, Chamberlain esernyője felé tekintettek áhitattal.

*

Jöttek a hírek: „Az angol miniszterelnök Berchtesgadenba utazott.” Ujabb hír: „Nincs megegyezés!”

Az emberek kissé már elfásultak. Csupán a mindenáron való megegyezés, a „béke” hívei hangoskodtak. Soha nem láttam még ilyen harcias kedvű, ilyen rosszindulatu pacifistákat.

Azután alig mult el huszonnégy óra: „Chamberlain utazik Godersbergbe”. Majd: „A godersbergi találkozó kudarca”.

A godesbergi találkozó estélyén a Café Dome-ban ültem, amely egyesek szerint már nem is kávéház, hanem maga a végzet, s itt egy svéd festőművésznövendék sorra járta az asztalokat, mindenkitől megkérdezte: lesz-e háború, s a feleleteket feljegyezte. Amikor az asztalomhoz ért, a szavazás éppen így állt: 146 igen, 15 nem. Ezen az estén outsider volt a béke...

*

Mindig frivolnak, sőt barbárnak éreztem, ha valaki, egy vörösfedeli Baedekert szorongatva a hóna alatt, elindul „megnézni” egy várost. Még Párizsnál sokkal kevésbé szenzibilis városok sem mutatják meg magukat az idegennak, aki jön, aztán mint valami népvándorláskorabeli hódító,

látni és győzni akar, reggeltől estig szaladgál, elmegy a Louvreba, bekukkant a Rodin és Chung muzeumba, végigrohan a Szajna parton a nagy Boulevardon, a Champs Elyséesen, a Montmartren, a Montparnassen, ellátogat Napoleon sirjához és az Eifel toronyhoz, azután azzal a jóleső érzéssel távozik, hogy „látott mindent.“ Tudtam, hogy nincs reménytelegebb vállalkozás, mint „megnézni“ Párizst, s a Dome kávéházbeli estém utáni napon reggel nyolc órakor mégis talpon voltam már, s mint akinek nagyon-nagyon sietős a dolga, kapkodva, szinte szaladva kezdtem „megtekinteni“ Párizst.

Holnap talán már minden késő lesz — gondoltam — sőt nem tudhatom, hogy mire a Metro alagutjából most felmászom, nem talállok-e csupán egy repülőgépbomba súlytotta kőhalmazt, a Szajna jobbpartján, azon a helyen, ahol a miloi Venuszt s Monna Lizát őrizték. Kissé meggyorsítottam a lépteimet, hadd dicsekedhessem el egyszer — ha túléltem mindazt, ami most következik — hogy utolsónak láttam e műalkotásokat.

Elkéstem. A Louvret „bizonytalan időre“ bezárták. A muzeum épülete előtt teherautók álltak, s munkások hordták le rájuk a képeket és a szobrokat. Így, oldalt fordítva, s egy rozoga teherautónak támasztva láttam meg legelőször a Louvre néhány kincsét.

*

Ha már a festményeket, szobrokat nem láthatom, legalább a könyvek közt vigasztalódom — gondoltam szeptember 24-én reggel s elindultam a St. Genévieve könyvtár felé.

A könyvtár kapuján primitív kézírással teleirt papir függött: „A mozgósítás következtében alkalmazottaink bevonultak, a könyvtárat bezártuk.“

A rue Soufflot-on láttam meg az első mozgósítást hirül adó falragaszt. Kis csoport vette körül a vészjósló hirdetményt, amely nem volt nagyobb, mint egy budapesti zálogcédula. A kis csoport tagjai nem voltak „komolyak“ és nem voltak „kétségbeesettek“. Igaz, nem is lelkesedett közülük senki. Oly csendes, meglepetés nélküli megilletődöttséggel fogadták a falragasz hiradását, mint a család, egy régóta haldokló rokon halálának hírére. Elolvasták a rövid, kissé pattogó mondatokat, azután indultak tovább. A férfiak talán csomagolni...

*

Délután elindultam a Gare de l'Este felé. A Boulevard de Sebastopolon és a Boulevard de Strasbourgon, az autók, mint egy óriási, végeláthatatlan temetési menetben, mind egy irányban, a pályaudvar felé haladtak. A Gare de l'Este előtti téren mozdulni sem lehetett. A bevonulók csoportokba verődve vitatkoztak. Itt Csehszlovákia térképét tanulmányozták, ott egy primitív rajzon a spanyol polgárháború alakulását magyarázta valaki, amott meg Lengyelország magatartásáról vitatkoztak. A rue du Faubourg Saint Martin sarkán egy nagyobb csoport az Internationalet kezdte énekelni, azután kiáltások hallatszottak: néhány francia kormányférfit küldtek a „poteau“-ra. Jólöltözött férfiak, akik talán tegnap még a Café de la Paix terraszán, elegáns hölgyek társaságában fogyasztották az apéritifet, most itt ültek rozoga katonaládáikon, mások pedig a földre telepedtek. Szóval megkezdődött a háborús életnek az a felelőtlen mocska, amelyről Remarque és társai oly sokat, s oly részletesen írtak.

„Bucsuzkodási jeleneteket“, apjukért sikoltó gyerekeket, siró, kezüket

tördelő nőket, az 1914 júliusáról készült képek, rajzok s leírások ez elengedhetetlen „kellékeit“ azonban nem láttam. Különbösen is, feltűnően kevés volt a kísérő.

*

Akarták-e a franciák a háborút? Nem tudom. Ezekben a napokban még nem sokat ismertem közülük. A Boulevard St. Michael-en a Dupontban három pincér lelkesedett érte, kettő a mindenáron való megegyezés híve volt. A szállodásom pedig kijelentette: „Barbárság volna Franciaországot háborúba vinni egy oly ország ügye miatt, amelynek még a nevét sem tudjuk kimondani.“

— De hiszen nemcsak annak az egy országnak az ügyéről van szó.

— Ezt lehet, hogy Ön tudja, de a bevonultak jelentős része nem így vélekedik — felelte indulatosan.

Azután jött München, s a megegyezés. Ezen az estén a Dupontban egy pacifista hajlandóságu pincér lelkesedve mondta egy francia diáknak:

— Béke van, Uram!

A diák legyintett, de nem felelt.

Másnap korán reggel a Luxembourg kertben jártam. Mintha a világban mi sem történt volna, öreg urak ugráltak a gyepen és criquettet játszottak.

A RASZIZMUS IDEOLÓGIAI SZEREPEI

Irta: FÖLDES FERENC

1.

Ugyanazon elmélet különböző szerepet tölthet be a társadalomban. Ez a szerep mindig a társadalmi fejlődés fokától függ. Ez az összefüggés annál közvetlenebb, világosabb, mennél közelebb áll az elmélet a társadalom létproblémájához, a gazdasági problémához.

A raszista eszme kiindulópontja föltétlenül *Gobineau*. Vannak ugyan előtte is, főként Németországban, próbálkozások, raszista szempontból eredő megkülönböztetések, mint *Jahn* „*Deutsches Volkstum*“-jának „szent faja“ (1809) vagy *Frederic List* gondolatai a latin, szláv és germán fajról, de mindezek csupán kezdeményezések *Gobineau* széles koncepciójához képest.

Nézzük át egy pillanatra az 1848-as Franciaországot, mert ez az a kor, melyben *Gobineau* aktív politikai szerepet tölt be és ez az a kor, melyben alapvető raszista munkáját az „*Essai sur l'inégalité des races humaines*“-t írja.

Az 1848-as párizsi forradalom a polgárság teljes uralomrakerülési törekvésének második szakasza. Ezt a szakaszt már a munkásság erőteljes jelentkezése jellemzi. A köztársasági párt ideiglenes kormánylistájával szemben, — melynek összeállítása egyrészt a francia polgárságot és Európát akarta megnyugtatni (*Lamartine*), másrészt a munkásság leszerelését akarta a tömegek előtt rokonszenves egyéniségekkel (*Arago*, *Ledru-Rollin*) elérni, — a „társadalmi“ forradalmárok a *Reform* szerkesztőségében ellenlistát állítanak fel, melyben a forradalmi lapok szerkesztői

kívül (Louis Blanc, Marrast, stb.), helyet kap — először a történelemben — egy egyszerű munkás, *Albert*. A polgárságban nem csekély ijedelmet kelt az ujtás és nem merve visszautasítani e listát, az ideiglenes kormány ügyesen áthidalja a veszélyt: Louis Blanc, Albert és társai „titkárok”-ká lesznek Lamartinék mellett. A munkásság fel van fegyverezve, a köztársasági polgárság ígéretet és engedményeket („droit au travail”, az adótörlesztések ígérete, nemzeti műhelyek felállítása munkanélküliek részére, külön munkássággal foglalkozó bizottság, széleskörű választójog, stb.) tesz a tömeg megnyerése céljából. Az első komolyabb megmozdulásra azonban (a nemzeti műhelyek bezárása utáni lázadás) Cavaignac tábornok ostromállapotával felel a polgárság. Ezzel a visszahatás már meg is kezdődött. A hatalom először a parlamentáris orléánisták, majd onnan, Louis Bonaparte államcsinján keresztül, a monarchikus elemek kezébe kerül vissza.

A parlamentáris orléánisták külügyminisztere *de Toqueville* és *Toqueville* titkára, majd kabinetfőnöke, *Gobineau* gróf. Ha *Toqueville* parlamentáris orléánista is (legalább kezdetben), *Gobineau* távolról sem parlamentáris és levelezésükből kiviláglik a köztük lévő ellentét. Az államdemokratikus miniszterek mellett *Gobineau* képviseli a további, a teljes regressziót.

Noha az 1848-as forradalom újabb monarchista uralomba fulladt, kiderült, hogy a demokratikus hullám most már egész széles és már az öntudat bizonyos fokát elérő tömegekre talált, és csupán a vékony monarchikus és katolikus kisebbség uralkodásban való jártassága ideiglenes győzelmi oka. Tehát a széleskörű demokratizálódás és a tömegek emelkedése az öntudat felé, míg az arisztokrata eszmék csupán gyenge kisebbségben találnak talajra. *Gobineau* kabinetfőnök semmilyen illúziót sem táplál a kisebbség tartós uralmát illetőleg. Ha az átlagpolgárnak nem is, de a hivatalban lévő külügyminisztériumi kabinetfőnöknek igen könnyen lehetett és föltétlenül volt is tudomása az Európában ebben az időben lejátszódó eseményekről. Ezek az események, a törvénytörések felismerésére hajlamos agyban, a franciaországi eseményekkel való azonososságot mutatták. A történelmi tények mellett döntő hatású szellemi eredménye ez éveknek a munkásosztály társadalmi és történelmi szerepének első elméleti kifejezése: a *Kiáltvány* (1848.)

Mindez, röviden, összetevője annak az alapnak, amelyből *Gobineau* gondolkodása kiindul.

A *Gobineau*-féle fajelmélet harcra kel — az arisztokrata eszmék védelmében — a demokráciával. Ha u. i. a *vért* tesszük a társadalmi fejlődés, a civilizáció és a kultúra alapjává, ha a vér az a tényező, amelyre mindent visszavezethetünk, szinte varázsütésre megváltozik az 1848-as világkép értelmezése. Az arisztokrácia nem „osztály”, hanem „faj”, mely a vérijogán felsőbbrendű és uralomra termett. „A zsarnokság elleni állásfoglalástól a felsőbbrendűség természetes okainak tagadásához érkezünk. Nemcsak fajta! annak, de kihasználónak jelentjük ki s tagadjuk — igen helytelenül — hogy bizonyos tulajdonságok szükségszerűen és végzetesen bizonyos meghatározott leszármazottak kizárólagos öröksége lesznek.”¹ A

1. *Gobineau: Essai sur l'inégalité des races humaines*, — Firmin-Didot, Paris 1853—1855, I. 35. old.

történelem folyamán a hatalom Franciaországban — mondja Gobineau — egyik faj kezéből a másikba ment át. VIII. Károly például a „gall-római” Középfraanciaországot segítette uralomra, IV. Henrik és aquitániai követői „kevésbé voltak kelták és inkább románok”, Északfranciaországgal a germán vér uralkodik. A francia nemesség gyökeresen elűt vérségi szempontból (és ez az egyetlen lényeges szempont) a francia parasztságtól (Georges Dandin, Georges Dandin!!!) és ezt Gobineau hosszan ecsegteli. A parasztság egységes faj, arra való ugyan, hogy szolgálja az arisztokráciát, a faji egység, mi nagy erény Gobineau szempontjából, nem tagadható meg tőle. Annál inkább megtagadható a nagyvárosok lakosságától, vagyis a polgárságtól és munkásságtól, amit Gobineau egy kalap alá vesz ilyen szempontból. Az még nem lett volna baj, hogy egyik faj a másik kezéből kiragadta a hatalmat Franciaországban, a baj ott kezdődött, hogy a fajok keveredtek. Minél jobban keveredtek a fajok, annál inkább súlyosbodott a baj, annál inkább erősödött a dekadencia. A demokrácia „est issue de l'excès de mélanges”. A keveredés túlzott foka = demokrácia. Természetesen Párizs az, ahol ez legjobban észlelhető. „Párizsnak, melynek lakossága valóban a legkülönbözőbb etnikai fajok összessége, nincs oka megérteni, szeretni vagy tisztelni semmilyen hagyományt, semmilyen különleges törekvést s ez a nagy főváros, ez a bábeltorony szakítva a multtal, legyen az Flandriá-e, Poitou-é vagy Languedoc-é, az ősi szokásoktól legidegenebb tanok sorozatos kísérleteibe vonszolja Franciaországot”² (Nem szabad elfelejtenünk, hogy az 1848-as forradalom kezdetben tisztán Párizsra szorítkozott). A fajkeveredés következménye az „elit” nivócsökkenése, azaz a nagytömegek felemelkedése, amely egyenlő a dekadenciával, a civilizáció és kultúra csökkenésével. Van erre kiút? Nincs, — mondja Gobineau. Az emberiség ki fog halni! Gobineau pesszimizmusa, melyet Toqueville-el folytatott levelezésében szenvedélyesen véd, egyenes következménye saját-értelmezésű világképének. Gobineau világosan látja, hogy az arisztokrácia (vérségi alapja van!) uralma nem tartható fenn. Annak, aki benn élt III. Napoleon monarchikus államgépezetében (élete végéig diplomata maradt), nem lehetett kétsége afelől, hogy ennek a vékony kisebbségnek az uralma nem tartható fenn. Nincs gazdasági alapja. Mivel számára a tiszta fajok keveredése, vagyis az arisztokrácia kipusztulása dekadenciát jelent, — általános dekadenciát — ez a dekadencia végső fokon egyenlő a halállal.

Ez a Gobineau fajelméletének alapja és egy országra viszonyított kép; egyetemleges fajelmélete nem más, mint ennek a belső képnek a kivetítése a világra.

Három főfaj van: fekete, sárga és fehér. A fekete érzelmi beállítottságu, a szív embere; a sárga a gyomoré, materialista, egyik napról a másikra él, nincsenek különösebb vágyai (!!) (általában mintha valamely országon belül a paraszt leírását hallanók) és végül a fehér, amely felsőbbrendű. Ennek három alfaja van: chamita, semita és árja. Az első többé-kevésbé kiveszett. A semita alacsonyrendű, az árja a tökéletesség. (Ilyen „tökéletességen” belül, hogyan fér meg olyan alacsonyrendű tiszta faj, mint a parasztság, erre nehéz választ kapni Gobineautól. — De ez csupán egyik szeme a belső ellentmondások sorozatának, ami minden tu-

² Gobineau idézett munkája, I. 41. old.

dománytalan elmélet elmaradhatatlan betegsége.) Ugyanugy, mint a belső képben, a világképben is a dekadencia oka a fajok keveredése, az arisztokráciák fokozatos eltűnése, a világ demokratizálódása. És erre nincs orvosság. A civilizáció el fog pusztulni...

(Itt-ott felcsillan Gobineauban egy-egy reménysugár, például mikor azt véli észrevenni, hogy az amerikai polgárok „nemességre vágynak“, aminek ilyenek a jelei, mint pl. egy amerikai fűszeres úgy hirdeti magát, hogy „...fűszerkereskedő, uriember...“ De mivel ily reménysugár kevés akad a világon Gobineau pesszimizmusa lényegében nem változik.)

Az árjak közül a legszebb jelzőket a germánok kapják Gobineautól, ami egyik magyarázata későbbi németországi sikerének.

A gobineau-i fajelméletet úgy tekintjük Franciaországban, mint a feudális kor eszméinek utolsó, egységes elméleti visszahatását a polgári gondolkodás eszméivel szemben. S éppen, mert utolsó visszahatás, mely szerzőjében többé-kevésbé tudatos, pesszimista színezetű. Mintegy elméleti bosszúja egy letűnő eszmének: meghalunk, igen, de ti dekadenciába estek, ami után nem jöhet már csak a halál, tehát végeredményben velünk haltok ti is...

Ugyanez az ideológiai szerep magyarázza meg az elmélet teljes sikertelenségét majdnem negyven éven keresztül. Ekkor is csupán Németországban vált ismertté.

2.

Egészen más az ideológiai szerepe a raszizmusnak a német polgárság fejlődési vonalában.

A XIX. század elején és közepén a német polgárság legfőbb fejlődési problémái: piacteremtés, az egyes hercegségek közötti szabad kereskedelem, bármely hercegségben lévő nyersanyag és munkaerő szabad megvásárlása, — mind kivétel nélkül egy ideológiai célban csúcsosodtak ki: a **nemzetté-alakulásban**. A nemzetté-alakulás első próbálkozása is természetesen gazdasági természetű: vámunió. A monarchikus és feudális kereteken kinőnek a polgárság életformái, szükségletei, követelései. Az irányt, az iramot a polgárság diktálja már, célkitűzései jelentkeznek az ideológiákban, még a legtávolabbiakban is. Az arisztokrácia tétlenül nézi a fejlődést, s csak akkor lép föl erőlyesen, mikor fegyverre kerül a sor, de aztán sem tud az áramlatnak ellentállni és így a feudális keretekbe fokozatosan belenő a polgárság, materiálisan és szellemileg egyaránt.

A nemzetté-alakulás ideológiai zászlóhordozói a pángermanizmus és a raszizmus.

A pángermanizmus kezdetben vallásos köntösben jelentkezik. Fr. Schlegelnél, Fichtenél és Hegelnél. Ebből a szempontból protestánsok (Jahn, Fichte, Hegel) és katolikusok (Schlegel) között nincs különbség. A tartalom egy: a németek hivatottak az igazi kereszténység megteremtésére. Richard Wagnernél is megtaláljuk később a vallásos színezetet, noha ő már Gobineau-tanítvány és szemében a raszizmus fontosabb. Fichte és Hegel filozófiailag is képviselik a pángermanizmust. Ilyen szempontból náluk már tisztul, kristályosodik a fogalom: a már majdnem tisztán politikai és a filozófiai megokolások csak alapul szolgálnak. (A német „organikus“ gondolkodás szembeállítva a latin „mechanikus“ gondolko-

dással Fichtenél; totális állam és német felvilágosult deszpotizmus az egész világ fölött Hegelnél.) Elsősorban fontos a német egység megteremtése, amely minden pángermanizmus kiindulópontja. Fichte „geschlossene Handelsstaat“-ja a napnál világosabban fejezi ki a német polgárság legfőbb közvetlen célját, a nemzetté alakulást. Attól kezdve, hogy pángermanizmus politikai céltudatossága kikristályosodott, ez marad a döntő tényező, s magva minden további eszmei fejlődésnek.

(Az ugyanekkor jelentkező romanticizmus és Sturm und Drang, mely Goethe klasszicizmusával és világhumanizmusával szemben a népi és nemzeti elemek uralomratorése az irodalomban, a nemzetté-alakulás nagy témájában az érzelmi variációkat játsza. Ez jelentkezik már Schillernél is, akinél ugyancsak megtaláljuk a pángermán ideológia csiráit.)

Igy a XIX. század nagy német történészei (Curtius, Mommsen, Treischke, Ranke, Droysen, stb.) e politikai pángermanizmus hatása alatt irnak és teremtik meg a történetírásban a nemzeti irányzatot. Ekkor már a pángermanizmus, a nemzetté-alakulás akarása, első nagy célját elérte: egységes nagy német nemzet születik meg végre 1871-ben. Az alap elérése és annak körülményei is rendkívüli módon fokozzák a pángermán eszme erejét. II. Vilmos uralma ehhez hatékonyon járul hozzá. Reimer 1905-ben megjelent „Ein pangermanisches Deutschland“ című műve már tartalmazza azokat a pángermán célkitűzéseket, melyek Hitler legújabb programjában szerepelnek.

Már a XIX. század közepe óta, de főként a század vége felé a pángermanizmus fokozatosan átszövődik raszizmussal. A raszizmus szállítja a tulságosan materialista és politikai pángermanizmusához a nélkülözhetetlen miszticizmust.

A kezdeti raszista próbálkozások is összeszövődnek a pángermanizmussal, vagy ha attól különállóak is, föltétlenül a nemzetté-alakulás ideológiájának támaszai.

A tulajdonképpeni raszizmus, vagyis a magának tudományos jelleget vindikáló raszizmus a XIX. század végén és a XX. század elején jelentkezik Németországban. Hirdetői elsősorban Gobineau tanítványai. Sok újat a későbbi „önálló“ raszisták, Houston Steward Chamberlain és Hans F. K. Günther, sem hoztak (nem is igen lehetett) csupán erősebben kihangsúlyozták és variálták azokat a vonásokat, melyeket Gobineau német tanítványai mesterüktől átvettek.

Ezek a tanítványok (Wilser, Woltmann, Driesmans) átvették Gobineautól mindazt, amit Gobineau statikus művének lehetne nevezni, vagyis a fajok megkülönböztetését, a vért, mint alaptényezőt, minden civilizáció és kultúra visszavezethetőségét erre az alaptényezőre, az árja faj magasabbrendűségét és mintegy nagyító alá tették mindazokat a germánokat dicsérő jelzőket, melyeket Gobineau-nál megtalálhattak. Mellőzték a dinamikus vonásokat, vagyis a mű támadó jellegét és pesszimizmusát.

Ebből a raszista alaptól bontakozott ki a pángermanizmust misztikusan átfonó német raszizmus. Ez a miszticizmus egyuttal igazolása is a pángermanizmusnak, egyrészt a németek, másrészt a világ felé: a germánoknak joguk van terjeszkedni, uralkodni a világon, mert *felsőbbrendűek*. Az egyetlen tiszta árja faj, mely éppen ezért nagy misszióra hivatott.

Németországban a raszizmus a XIX. század végén és a XX. század

elején, egészen a háborúig, aktiv ideológiai tényezője egyrészt a polgárság kifejlődésének és uralomrakerülésének, másrészt ugyanezen polgárság hódító törekvéseinek, mely törekvések ebben az időben a pángermán eszmék köntösében jelentkeznek.

Egy és ugyanaz az elmélet, a társadalmi fejlődésnek, a civilizációnak és kulturának fajokra való visszavezetése, röviden a raszizmus, különböző társadalmi fejlődésbe helyezve, különböző ideológiai szerephez jut. Jelentkezésekor a franciaországi társadalmi viszonyok között jelenti az arisztokrácia utolsó elméleti reakcióját a kialakult polgári ideológiával szemben; ugyanezen elmélet a németországi társadalmi fejlődésben jelenti a kialakult polgárság nemzetté-alakulási ideológiájának támogatását a pángermán törekvések szorgalmazását és misztikus igazolását.

3.

Mindaz, ami a polgárság eszmeileg fejlődő és prosperáló-korszakában aktiv tényező volt és akciót jelentett, az ideológiai hanyatlás korszakában, különösen akkor, mikor uralmának fenntartására minden materiális és morális erőt, illetve erőszakot igénybe kell vennie, regressziót jelent. Így a raszizmus, mely a német polgárság ideológiájában a pángermanizmussal összefonódott dinamikus tényező volt, a faszizmussal elkorcsosult antiszemizmussá süllyed.

Igaz ugyan, hogy a régi raszizmusnak akadnak ebben a korban is összefoglalói, magyarázói (Rosenberg) sőt látszólagos ujitói (Günther nordizmusa), de mindez háttérbe szorul az antiszemizmussal szemben, ugy gyakorlatilag, mint elméletileg.) (E háttérbe szorulást elősegítette utjabban a japán és olasz barátság.)

Az antiszemizmus bármely okát is nézzük: a zsidók bűnbakként való beállítása a társadalmi bajokért, látszólagos támadás lehetősége a tőkések ellen („destruktív tőke“), új támadási alap a kommunista mozgalmakkal szemben (kommunista = zsidó), lehetőség olyan problémák levezetésére, melyeket az uralkodó osztály nem óhajt megoldani (földkérdés Magyarországon) egyszerű diverzió-lehetőség a tömeg figyelmének eltérítésére (olasz antiszemizmus), zsarolási manőver, pénzforrás, stb. — az antiszemizmus minden szempontból, mint *reakció* jelentkezik. (A reakciót itt, szűkebb értelmében, előbbi dinamikus akció-szerepéhez viszonyítva nézzük.)

A raszizmus ideológiai szerepe, ellentétben az előbb érintett szakaszbeli szerepével ebben a korszakban reakciós. Reakciós volt Gobineau elméletének eredeti szerepe is, de ott az arisztokrácia késői visszahatásáról volt szó a polgári ideológiával szemben, — tulkésői, tehát gyakorlatba át nem vihető — itt ellenben a nagytőkés réteg reakciójáról van szó a mélyrétegek ideológiájával szemben.

„A NEMZETISÉGI eszmének nem az a hibája, hogy jelentékenyen ápolja a múlt hagyományait, hogy egyesíteni akarja az egyfajtajúakat, hogy a népek önrendelkezési jogáért küzd, hanem az, hogy a maga tudatosulását kulturális mozgalomnak tekinti, holott a kultura nemzetek felett álló hagyományok összessége“. (Ch. Dawson: Európa születése. 9. o.)

HOLLÓS KORVIN LAJOS: MÁRCIUSI SÉTA

*Gyöngé leánykezével meglegyinti
a kurtaszoknyás szellő arcomat.
Aranytálból csorgatja óvatosan
a házfalakra ujjborát a nap.
A süldő tavasz tükörben tanulja
mosolyát: kijött az Andrássy-útra
s láttán a vén urak kacsintanak.*

*Most nem gondolnék semmire, csak mennék
szellőben, napban, vitorlás hajó,
partoktól messze, ringató hullámok
anya-ölén. Pihenni volna jó!
De nem lehet. Már oly rég nem pihentem...
halk ébresztő-óra ketyeg szivemben,
— vagy pokolgép?... s rohan a mutató.*

*Gimnazisták kis csapata jön: dél van.
Zajukból egy-két hangos szó kicsap.
Fülelek: lány, vagy latin...? — Politika!
Kezükben az uszító hetilap.
Gyerekkocsik közt bóbitás kisasszony.
Vézna leánykák minden uccasarkon
ibolyát árulnak. — Költő, vigadj!*

*Néhány új uccanév fehér zománcról
vigyorog rám s olyan, mint idegen
hódító barbárnyelvű hirdetménye,
vagy mint kalóz a szabad vizeken.
— Minden megújul, ne törődj ezekkel,
az idő nem ül ölbetett kezekkel,
majd őket is letépi, — sziszegem.*

*Pufók léggömbök piros nyája fürgén
tolong egy bácsi ősz feje fölött,
ha szálaikat eltépném, szállanának
vigan, mint elszabadult ördögök.
Gyerekkorom, most köszönöm neked,
hogyan láttam itt másfajta gömböket,
még itt pirulnak a szemem mögött.*

*Ezer huzal köt össze a világgal.
Már nemcsak hírt, de választ is kapok,
hangom mindmesszebb gyűrűzik s remegve
felragyognak a rokoncsillagok.
Nem siket űr tátong az ablakon túl;
kiáltok s szavam ritmusára kondul
ezer harang s tőlük tudom: vagyok.*

*Bravó líráim, eddig téged csepültek
háttam mögött a költők, de ma már
magánéletem túrják, mert a jó orr
nem nyugszik, a míg rosszat nem talál.
Szegénységemen fintorog a hitvány,
kit eltart após, nő s az alapítvány,
— s böffenő száját elönti a nyál.*

*Már jambusokban gondolkodom olykor
és léptemen mérem az ütemet.
A néma bánat dallama a jambus
s most épp a gyászolóknak üzenek.
De holnap megváltoztatom a textust
s kimondok majd egy gyújtó anapesztust,
mi égig lobbantja a tüzeket.*

A FAJKUTATÁS NEHÉZSÉGEI

Irta: STEUER IMRE IVÁN

A fajtudományi kutatás hosszú időn át szerényen és csendben, a tudományos világ szűkreszabott határain belül folyt s a nagyszámu antropológiai, etnográfiai és őslénytani közlemény nehezen hozzáférhető szaklapokban jelent meg. A nagy nyilvánosság elé akkor kerültek e kutatás jórészt tendenciózusan értelmezett eredményei, amikor a „vér és faj“ politikai mítosszá lett. Ekkor cserélték össze a „faj“ fogalmát a „nép“ fogalmával s fűztek olyan következtetéseket a fajokhoz, melyekre a tudományos embertani és néplélektani megfigyelés senkit se jogosított fel. Ezért hemzseg a mai német fajkutatás a módszertani hibák s a hallgatólágosan és tudattalanul alkotott hipotézisek tömkelegétől.

Az a ma divatos német elv, mely különböző emberfajtáknak különböző értéket tulajdonít, illetve egyes fajokat felsőbbrendűeknek minősít, tisztán apriorisztikus megállapítás s alapja Gobineau és Chamberlain tudománytalan történetiszemlélete. Ez az egész áltudományos konstrukció csupán a mai német politika alátámasztása, miértis sokszor kísért a feltevés, hogy a fajelméletnek, mint társadalomelméletnek kialakulásában bizonyos hangzási asszociáció is szerepet játszott. A „Klassenkampf“ jelzőjét a „Rassenkampf“ szólamával helyettesítették be s a nyomában kialakult rasszista történelemszemlélettel a történelmi materializmus elméletét pótolták. E szerint a történelem nem osztályok, hanem fajok harca a fajilag uralomra predesztinált felsőbbrendű (rassische Oberschicht) és alacsonyabb rendű (rassische Unterschicht) fajok között. (Schemann, Paul és mások).

A divatos német történelmi antropológia közvetlen hatása elsősorban a zsidóságot érinti, de érint más népcsoportokat is. Az északi faj magasabbrendűsége minden más fajjal szemben fennáll s amikor a háború utáni alacsonyabb értékű fajok térhódításáról beszélnek, a többi nem-északi fajú népelemekre gondolnak.

Az igazi fajkutatás közben a legnagyobb nehézségekkel küzd. Értethető is. A segédtudományok, amelyekre támaszkodik, még sok fontos körülményt nem tisztáztak. Így pl. az őslénytán még nem tudta eldönteni, hogy az emberfajták azonos közös ősemberfajból alakultak-e ki (monogenezis) vagy mindegyik mai emberfajtának külön őse volt (poligenezis). A német fajbiológia arra a feltevésre hajlamos, hogy a különböző emberfajtáknek más és más ősei voltak s a mai emberfajták őseit az utolsó jégkorszakból fentmaradt aurignac, cromagnon és grimaldi rasszokban véljük fellelni. Ebben természetesen sok a feltevés. Az ősemberleletek csekély száma és fogyatékosága tág teret enged a rekonstruáló tudós képzeletének. Tudjuk pl., hogy Le Moustier ősemberének töredékesen fennmaradt koponyájáról négy különféle rekonstrukciós kísérlet került forgalomba s mindegyik szerint más a koponya mérete, holott a kraniológiai méretek a fajok rendszertani felosztása szempontjából szinte döntő jellegűek. A tények hiányosságait azután mindenütt feltevésekkel töltik ki, a feltevések kérészélete viszont addig tart, míg új tények meg nem döntik. Nem derítette ki ezideig még a rövid koponyájú (brachicefal) emberfajta megjelenésének okát vagy okait sem, jóllehet a kőkorszakban együtt találjuk a hosszufejűekkel. Vita tárgya a környezet átformáló erejének jelentősége is, pedig az éghajlat, életmód, táplálkozás, a beszédmód és arckifejezés (mely a mimikai izmok révén még a koponyaformát is befolyásolja) hat a faji sajátosságokra. Természetesen az ilyen nagyobb jelentőségű biológiai átalakulások tanulmányozására kevés pár emberöltő.

Az átörökléstan, mely a fajbiológia másik, de talán legfontosabb segédtudománya, ugyancsak fejlődésben levő tudomány és sok a megoldatlan kérdése. Mendel törvényei korántsem általános érvényűek. Bizonyos jelenségeket (Genkoppelung) nehéz velük megmagyarázni, úgyhogy a német tudósok kénytelenek az u. n. „Höherer-Mendelizmust” feltételezni. Már pedig az átöröklés döntő fontosságú, mert az egyed tulajdonságai csak akkor tekinthetők faji tulajdonságoknak, ha azok át is öröklődnek az utódokra. Előfordulhat például, hogy valaki megjelenésére nézve száz százalékosan rendelkezik valamely faj sajátosságaival, utódai azonban más faji sajátosságúak. A fajkutatás ép' azért nemcsak a megjelenési- vagy látszat (pheno)-tipust nézi, hanem az átöröklési (idio) típust. Pínot művében (*Les Préjugés des races*) számos példát hoz fel, mellyel a szerzett tulajdonságok átöröklődését s ezzel a fajok állandó változását igyekszik bizonyítani. De ezek a példák sem állnak helyt. Az amerikai néger ma is fekete s az sem hihető, hogy a második japán nemzedék Európában elveszítene az u. n. mongol redőt (*epicantus*). Ezek a téves megfigyelések, főleg keveredés esetében a pheno-típusnak az idio-típussal való felcserélésén alapulnak. A szerzett tulajdonságok átöröklésének tana (lamarckizmus, neolamarckizmus, pszicholamarckizmus) a tudomány jelen állása szerint valószínűtlen, de kerülhet a tudományos kutatás olyan tényekkel szembe, melyek alapján a sok élőlény esetében megfigyelhető idio-variációt az emberre is ki kell terjesztenie.

A német fajbiológusok (*Baur, Fischer, Lenz, Günther* és mások) is elismerik a tudomány ama megállapítását, hogy tiszta fajok nincsenek, csak különböző fajok keveredéséből keletkezett népek. Az emberiség fajcsoporton belül való tagozása, helyesebben fajta-meghatározása a keveredés több vagy kevesebb jegyét mutató egyének elemzése révén történik.

Ezt az elemzést azonban felettébb megnehezíti, hogy a keveredés nem csupán két, hanem sok fajta keveredése s az egyeden az egyes fajták jegyei nagy számban permutálódhatnak. Az emberek három fő fajcsoportot alkotnak: az europid, negrid és mongolid fajcsoportokat.

Az europid fajcsoportba hat európai és négy euráziai emberfajta tartozik, melyeket Eickstedt három antropológiai ágra tagol: a világos színű északi, a középső hegyöv rövid fejű s a délvidék hosszufejű formáira.

Az európai fajcsoport európai ágát 1. az északi, 2. a mediterráni, 3. a keletbalti, 4. az alpini (ostische), 5. a dinári, 6. a dali (faelische) fajták teszik. Az európai fajcsoport euráziai ágába tartozik az előázsiai vagy armenid, a turánid, az orientálid, végül az ázsiai indid rassz. Jellemző viszont, hogy már maguk az elnevezések eltérők az egyes tudósok műveiben. Még az általánosan elfogadott terminológia sem alakult ki.

A negrid és mongolid főcsoportba tartozó emberfajták rendszertanilag még nem is osztályozódtak. A különböző néger és négerszerű törzsek, de még az Ázsiában élő népek embertani kivizsgálása sem történt meg. De nem tekinthető véglegesnek az európai fajták osztályozása sem. Czekanovszki 12 egymástól különböző európai fajtát tételez. Legismertebbek: az északi, a keletbalti, az alpin, a dinári, a mediterrán, a däléni, a szudeta, az armenid és az orientális. Ám ezek a fajták antropológiailag tiszta formában alig fordulnak elő, bár bizonyos azonos típust alkotó népcsoportok többé-kevésbé megközelíthetik a fajta elemzés útján nyert megjelenési formájukat, a pheno-típust. Az egyes egyéneken a különböző fajtajelleg a legkülönbözőbb kombinációban jelentkezhet. Az antropológiai mérések szerint ugyanis az egyes fajták jegyei ugyyszólván a test minden részén különbözően mutakozhatnak, más az arcszög, orr, homlok, csontok, végtagok, stb. mérete. Hozzájön még ehhez, hogy a felsorolt emberfajták lélektanilag is mások és mások a fajteoretikusok véleménye szerint.

A fajták létezése kétségtelen. A fajták tudományos módszerekkel is kimutathatók. A fajbiológia azonban ezek ellenére sem áll még az empiria biztos és határozott alapján. Tisztázatlan a faj és a konstitúció (alkat) közötti különbség, illetve összefüggés is.

Az emberi testalkat vizsgálata közben az orvosok és antropológusok több egymástól eltérő formát különböztettek meg. A csoportok felállítása különböző szempontok szerint történt. A legszámottevőbb ezek közül Kretschmer rendszere (*Konstitution und Charakter*), aki pontos és kiterjedt mérések alapján három főcsoportot különböztet meg: a pyknikus, a leptosom és az atletikus alkatot.

Mind a konstitúciós kutatás, mind a fajkutatás az embereket bizonyos egymástól eltérő jellegzetességek alapján csoportosítja. Az egyes osztályok sok tekintetben megegyezést mutatnak fel. Így pl. a leptosom alkat az északi, az atletikus a dinári, a pyknikus az alpin, vagy ostische fajtához hasonlít. A konstitúció is bizonyos mértékben ugyanugy öröklődik, mint a faji jelleg. Mivel pedig a konstitúciós típusok minden népnél — függetlenül, annak faji összetételétől — előfordulnak s az alkat ilyenformán a faj csálthatatlannak tartott ismertető jegyeinek hitelességét gyengíti, ezért komoly probléma a genetikával foglalkozó német tudósok számára. Annál is inkább, mert az alkat általános biológiai organizációs elvnek bizonyul.

A tudósok nagyrésze szerint a faj és az alkat fogalma nem is választható el egymástól, legfeljebb abban látnak különbséget, hogy a faj kialakulásánál csak az átöröklődő tényezők játszanak lényeges szerepet, míg az alkat létrejötténél a külvilág is formáló tényező. (*Luxemburger: Psychiatrische Erblehre*).

Tagadhatatlan a fajok létezése, de vitatható az ilyenszerű kutatások jelentősége és tudományos értéke. Agoston Péter szerint az emberi társadalom szempontjából alárendelt kérdés, hogy vannak-e emberfajták vagy sem. Ezért állíthatják egyesek, hogy az egész fajkutatás céltalan és felesleges. Jelentősége semmiesetre sem haladja meg például az összehasonlító nyelvtudomány jelentőségét. Mint munkahipotézis, tisztán tudományos elgondolások számára lehet alkalmas, kérdéses azonban, hogy egy eredményeiben igen problematikus munkahipotézis mennyiben jogosult gyakorlati társadalmi és politikai intézkedések tételére.

Ha a széles alapú és kiterjedt tudományos fajtakutatás eredményeit nézzük, a haladás elsősorban a mérési technika és a nomenklatura terén mutatkozik, valamint az anyag elrendezésében és kritikai megrostálásában, közelebbről a dilettáns Studienratok, Ingenieurök, stb. munkáinak ellenőrzésében.

Az egyes európai népek hasonló fajtákból tevődnek össze s a nagyarányú keveredés nem igazolja azt a feltevést, hogy a fajtának a népek vagy nemzetek kialakulásában döntő szerepe lenne. A dinári fajta teszi a gerincét a szerb, albán, osztrák, bajor népnek, melyek pedig szokásaikban, nyelvükben élesen különböznek egymástól. A különbséget a faj maga nem magyarázza, de sokkal inkább a gazdaság és a környezet. Az azonos fajú népek nagyobb egyetértését sem igazolja a történelem. A különböző népek történetét meghatározó belső erők azonosak. A nép kétségtelenül magasabb egység a fajnál s a fajgyűlölet a fajkeresztezések tükrében nem áll helyt.

A fajok keveredésének kérdésében semmi olyat nem tisztázott a kutatás, mely a keverék fajok alacsonyabbértékűségére mutatna. Hildebrandt feltevését a csira-ellenségeskedést illetőleg (*Keimfeindschaft*) a német tudomány is komolytalannak minősíti. Gyakorlati jelentősége is csak a zsidókkal szemben van és szóba se került pl. hogy a dinári fajú bajor házasságát az északi porossal megakadályozzák. A német árja törvények mindenütt a fajbiológia eredményeitől független árja fajról beszélnek és azt sem tiltják, hogy északi fajú német törökkel kössön házasságot, aki pedig fajilag a zsidó fajtához hasonlít. Ebben a vonatkozásban lényegesebb a német eugenetikai rendelkezés, mely független ugyan a fajkutatástól, de mivel öröklődő betegségek megakadályozását célozza, össze szokták vele kapcsolni s ezzel igazolják a nem árják ellen hozott intézkedéseket arra hivatkozván, hogy a fajkeveredés fokozza a nyomorékok, elmebetegek és korcsok számát (*Hildebrandt: Rassenmischung und Krankheit*). A tudomány eddig ezt a feltevést nem erősítette meg mert amint V. Suk megállapítja pathológiai szempontból nincs különbség az egyes fajták között. Az eugenika helyesen nem is fajvédelemnek fordítandó, hanem társadalomvédelemnek, lévén a társadalmi egészségügy egyik ága. Célja megakadályozni a nyomorékok, terheltek, alkoholisták, elmebetegek szaporodását, amennyiben ezek betegsége örökölhető. Azt a valószínűségszámítási hibát, amit a tudomány mai állása szerint az átörök-

lési törvényben feltételezhetünk, menti a társadalom javát szolgáló cél. A sterilizációt különben első ízben az Egyesült Államok iktatták törvénybe s a weimari Németország szociálhigienikusai is, mint pl. Grotjahn, követték a helyesen értelmezett népvédelmet.

EMBER, AKI TALÁN CSAK FIGURA

Irta: GÁBOR ISTVÁN

Most már közel hét esztendeje, hogy messzi csavargásomat befejezve, hazajöttem és magárahagytam azt a hosszú, különös fiatalembert, akit addig minden útján elkísértem. Miért hagy el az ember valakit egy napon, vagy miért keres ujakat a nap valamely kiszámíthatatlan órájában, minderre nem lehet pontos és határozott a válasz, mert a pontosak és a határozottak nem élnek az életet annak minden ízével és lehetőségével s így nem is tudnak róla sokat. Kétségtelen, hogy egy nap az ember elveszti kapcsolatát s összefüggését hozzá közelálló személyekkel, vagy dolgokkal, megmagyarázhatatlanul ujakat keres, hogy azután lopva, lábujjhegyen, mint az éjszakai tolvaj, egy valószínűtlenül ködös szakában az életének, visszalopakodjék régi múltjához, amit évek teltevel kezd igazában dicsérni és becsülni. Néha éjszaka riadok fel, nyugtalan ujjakkal a villanylámpa kapcsolóját keresem, mintha fényt gyújtva reátalálhatnék. Néha délután emésztés közben fog el az étvágy, hogy vele legyek, sürgősen megvitassam mindazt a lényegest, vagy lényegtelenet, amelyben az élet akár akarjuk, akár nem, kifejezést nyer, vagy kifejezi önmagát. Elfog a vágy, hogy bámuljam hosszukás arcát, vitatkozzam ezzel a figurával, amely talán már régen idejétmúlt, időnként gyanusan időszerű és esetleg sorsát és dolgát majd csak a jövő határozza meg. Olykor sokáig fennmaradok s az erkély karfájára könyökölve bámulozok bele a közömbös éjszakába, hallgatok messzi vonatokat, amelyek mennek, fütttyentenek, bekormozzák a levegőt. Nézek egy lámpafényt, ami csillog az éjszakában, egy hegyet, ami visszabámul és rágondolok.

Gyerekkoromtól fogva jártunk együtt, félelemben és vadságban, a nem kívánczóságok hajnalán együtt álmodoztunk, beteges és reszkető izgalommal hadakoztunk a nő ellen, ami akkor végtelen combok és mellek tuldimenzionált sokasága volt, valami kéjesen meleg és valami félelmetesen elérhetetlen. Beszéltünk a titokról együtt, elbujva a pince farakása mögé, képeket mutatott róla, a libabőrös ígéretéről, amelyet a nagyok tudnak és ismernek, de minden vágyakozásunk ellenére még távoltartanak tőlük hatalmak és kiengesztelhetetlen erők. És ő mégiscsak rejtély maradt örökké előttem, sohasem tudtam megfejtetni mi az, amit az életben csinál, mi az, amit akar. Talán nem is volt határozott programja, inkább az órákat tudta becsülni, mint az életet s inkább bizonyos jellegzetességeket óhajtott, mint az egészet mindennel együtt. Néha beletévedt egy atomba s azzal bibelődött mint valami hajdani alkimista, aki a világot és önmagát is becsapja.

Mit akart ez az ember, vagy mit akar még ha él. Voltak órái, mikor óriásnak láttam és voltak évek, amikor lomhán elterült, ez a második Oblomov odahuzott magához s isteníteni kezdte előttem a tunya déli tájat, ahol nem kell sem harc, sem ruha, sem semmi más, csak ételhullató kenyérfa, ami az alatta hűsülőnek szájába hullatja az ételt. Egyszer azon-

ban rajtakaptam, hogy sápadt az arca, mint a viasz s megtudtam, harmadik napja éjjel-nappal tanul, feketén él s valami vizsgára készül, csak éppen az egyetemre felejtett el beiratkozni. Mikor tunya volt, akkor csak bámészkodott, mint, aki most érkezett ebbe a világba, ahol nagy a rendetlenség. Ilyenkor régi ujságlapokat válogatott, rendezte a könyveit, keresett kitaratóan és harciasan egy rendet, egy szabályt, de ahogy rájött odadobta és más után nyult.

Egy nap azután gyanút fogtam, hogy talán egészen közönséges ember, talán pozór. Ha pénzhez jutna, ostoba lenne és kegyetlen. De azután jöttek órák, amikor megbántam hirtelen ítéletemet és láttam, hogy ez az ember magát ráncigálja tulajdonképpen s hogy közben másokat emészt fel, az már csak önkéntelen és kényszerű gonoszkodás.

Amikor évekkkel ezelőtt hazatértem csavargásaimból, hogy valami rendet keressek magam is az életemben, akkor ő ottmaradt, dacosan és pózosan vetve meg lábát az idegen földön. Mikor bucsuztunk a b.....-i pályaudvaron hosszú karjait dobálta utánam és vadul integetett. „Hová mész te szerencsétlen?” — ez volt integetésében. „Maradj itt velem, majd tovább élünk rendetlenségben és zavarban, hiszen az élet rendetlen és zavaros”. De nem tudtam maradni. Valami eltolt tőle, meguntam, émelyített izgalma, forradalma, unalma, kijelentései. Éveken keresztül vitatkoztunk reggelig és kifárasztott. Tudtam, hogy csavargó, de közben tanárosan, vagy mint valami adóhivatalnok imádta a rendet és türelmetlenül intézkedett, ha szobájában legkisebb volt is a rendetlenség. Egyszer leült és összeszámolta, hogy hány ujság van a világon. Másszor az asszonyokat, lányokat, férfiakat és gyerekeket számolgatta. Statisztikusokat zaklatott, könyvtárakat bujt hónapokon keresztül és kijelentette, hogy ebbe bele fog örülni, hogy nem lehet valami rendet tartani s hogy az emberek állandóan meghalnak és születnek, miközben számolja őket. Legszívesebben a faleveleket és a fűszálakat is számontartotta volna. Szerette volna megtudni, hogy mi van körülötte, ki mit csinál, hány gonosz és hány jószívú ember van, hányan viselnek negyvenkettős cipőt, hányan esznek graham kenyeret. Egyszer éjszaka felrángatott és elmondotta, hogy nem bírja tovább. Képzelmem csak el, hogy például elpusztul körülötte a világ és ő valami csoda következtében életben marad és ugyancsak ezen csoda folytán élél még annyi ideig, hogy közben körülötte megint egy vad világ nő fel s ő majd ezeknek semmit sem fog tudni elmagyarázni, mert ő voltaképpen semmit sem tud. A villanykörteőről fog beszélni nekik, a világosságról és tulajdonképpen fogalma sincs mi az. Áram, tekercs, dinamó, ezt mind tudni kellene, hiszen azok a vademberek agyon fogják ütni. Ő napjában huszszor gyújtja föl a villanyt és oltja el és nem tud semmit. A drót belerohan a falba és azután vége. Felkelt az ágyból, kezét többször áthúzta a taszteren, azután visszafordult, mutatóujját az ég felé emelte s komolyan figyelmeztetett, hogy a világon csak csodák és véletlenek vannak s ezek az egyetlen változatok, amikben bizni lehet és amire alapítani kell. Kértem, hogy aludjon el. De láttam rajta, hogy zaklatott. Pár perc múlva sirógörcsöt kapott, rámvetette magát, az ágy támláját ütötte, hogy ostoba és tudatlan és mi lesz vele ha ittmarad és meghalnak az összes villanyszerelők. Imádja a hatalmas fényt és könyörgött, hogy engedjem meg, hogy még most éjjel felgyujtsa a szobában az összes égőket. Szemei vörösek voltak a láztól, ahogy beszélt és az ajka reszketett. Miközben éles fényben feküdtünk arról panaszkodott, hogy az ő nagy pro-

gramjához az élet túl rövid és higgyem el már végre neki, hogy ő ezért nem kezd semmibe. Naponta jelennek meg könyvek és képtelen mindent elolvasni. Egészen biztosan Indiában is él egy tudós, akiről nem tud és akinek neve van. De neki sohasem lesz pénze, hogy Indiába menjen s hogy mindent lásson. Ezután átmenet nélkül elkezdte káromolni a teremtet, hogy megcsufolta és csak rövid időre hívta életre. Végül megnyugodott, tintát, tollat vett elő és az asztalhoz ült. Papirost terített az asztalra és memorandumot fogalmazott. „A világ minden okos emberéhez!” A memorandumban arra szövelt fel az okos embereket, hogy azonnal hagyják abba foglalkozásaikat, üljenek össze végre egy kongresszusra és beszéljék meg azt, ami a legfontosabb, hogyan lehetne kinyújtani és meghosszabbítani az életet. A memorandum vége minden ok nélkül fölényes hangú volt, szinte szemtelen. Az utolsó mondat így hangzott: „A magam részéről az egész ügy különben nem érdek, tisztán mások érdekeit tekintem és ha negyvennyolc órán belül a kongresszus nem ül össze, semmiért tovább nem vállalhatom a felelősséget.”

Mikor visszafeküdt az ágyba, igyekeztem megnyugtatót, hogy a világ, a teremtet és helyzetünk tökéletlen, reménytelen és könyörtelen. Az „egészhez” lehetetlenség hozzájutni. Ki kell egyezni tehát, ki kell kötni pár mondatnál és azokban kell gyönyörködni. De hajthatatlan maradt. Hajnal felé a kimerültségtől aludt csak el s amikor fölkel, két teljes órán keresztül arról beszélt, hogy sok pénzre lenne szüksége, mert ruhákat akar. Különben is imádja a puha szövetet és most mindjárt puha szövetet akar venni.

Bizonyára könnyű megállapítás lett volna azt mondani róla, hogy örült. Nem, egyáltalán nem volt az. Ismertem szüleit, anyját, apját, rokonait. Vidéken éltek, valaha jómódúak voltak, aztán összetörték. Ő maga egy nap azzal a különös érzéssel gazdagodott, amit eddig nem vett észre, hogy elkezdte szeretni az apját. Ez az új érzés heteken keresztül lázban tartotta és időnként megalázkodóvá és egyezkedővé tette. Egyszer arra gondoltam, hogy bizonyára egészen közönséges élet és csak én láttam rendkívülinek, akit annyira szerettem... De amikor barátaimnak részleteket kezdettem mesélni életéből, unszoltak, hogy örökítem meg valamilyen formában, mert vannak még hasonló beállítottságúak, de mindenesetre hasonló sor-suak hozzá. Órákig tudta bámulni a csillagokat, karjával kinyúlt valami messzi fény felé, amelyik állítólag hívta. Ugy kellett visszahuzzam, már egész felsőtestével kint volt az ablakon. Meg akarsz halni? — kérdeztem tőle, mikor így visszakerült hozzám. De ő nem akart meghalni, nagyon szerette az életet, csak éppen ha meg is találta az ízét, nem tudta nyugodtan élvezni. Egyszer pénzt gyűjtött össze s végig látogatta az összes kétéshírű lokálokat, hetek múlva találtam rá egy ismerősöm segítségével. Egy morfinista nővel élt együtt s kijelentette, hogy megtalálta az élet ízét. Egyszer gyalog indult el Párizsból, három hónap múlva írt, hogy minden reggel eljár imádkozni a templomba és nagyon boldog. Másszor a clochardok közé könyörögte be magát, de ezek a rongyosok is elkergették maguk közül.

Te — ragadott egyszer vállon — hiszen én seholsem vagyok otthon. Vágyom a szegények közé, de nem viselhetem el őket, mert rossz a szaguk. A gazdagok között rongyos vagyok és szegény. Fajták és nemzetek íznek el maguktól. A saját fajtámmal nincsen közösségem, idegen templomba járok imádkozni. Mondd, mi lesz velem?

Ezekben az időkben, különösen a franciák, nagyon megutáltak ben-

nünket. Láttam, akárhogy is éljünk közöttük, gyűlölnek és megvetnek. Piszkos és betolakodott idegenek voltunk s azok maradtunk, akárhová mentünk.

Mielőtt elutaztam, délután nagyon csendes volt. Tudta, hogy megyek s most már én sem leszek számára. Arra kért maradjak vele. Most végre rájött élete értelmére s meg akarja szervezni mindazokat, akik kívülszakkadtak fajtákon és nemzeteken, akiket mindig elkergetnek. Meg akarja szervezni a piszkos idegeneket. Ezeknél sem faj, sem vallás, sem nemzeti-ség, sem életforma nem számít. Vannak gazdagok, akik piszkos idegenek maradnak, akárhová mennek is, vannak rogyosok, akiket a szegények is kinéznek maguk közül. Valami más érték és mérték szerint kellene összeállítani a világot. Ha vele maradok, azt ígérte, éjt napot összesz és megcsinálja. De nem maradhattam. Valami eltolt tőle, ugyanakkor, mikor nagyon vonzott még. Emlékszem a sokszínű lámpákra, amik, hogy a vonat kiszaladt, mind égtek. Láttam szemeiben a könnyeket, hogy elhagytam s most már talán sohasem viheti keresztül terveit. Megharagudott rám? Megbántottam? Valószínűleg sok szomorúságot okoztam neki, hogy elhagytam. De haragudni, haragudni ő sohasem tudott igazán. Sértődött volt inkább és undorodott. Haragudni — mondotta — csak buta meg rossz ember tud. A harag a kicsiknek való, mert primitív forma. A haragot belső szomorúsággal kell egyensúlyozni. Harag helyett szomorkodni kell a világon, hogy ilyen.

Utoljára ismerőseimtől hallottam felőle. Az országuton látták, kis csapatot vezetett. Harmincan, vagy negyvenen lehettek, de ő ment elől. Zuhogott az eső, valamennyien lassan mentek és ő énekelt. Valami hajdani elátkozott csapatnak tűntek, kik lehettek? Dehát ez éppen olyan megfellehetetlen, mint ő maga. Lehet, rátalált arra a kis csapatra, a „piszkos idegenek” külön társadalmára. Lehet, hogy megálmodott társadalmának álmalakjait vonszolta maga után a sáros uton, a zuhanó hideg esőben.

TRÉFA ES SZABADSÁG

Irta: FEJTŐ FERENC

„A tréfa a liberális korszak átkos csökevénye” — jelentette ki Göbbels a Harmadik Birodalom kulturkamarájának legutóbbi közgyűlésén. A német propagandaminiszter kijelentésével vitába szállni annál kevésbé óhajtottunk, mert véleményünk szerint lényegében igaza van. Nem, mintha a tréfa s mindaz a szellemi műfaj, amely belőle sarjadzott: a gunyirat, a szatíra, a komédia, burleszk, vaudeville, stb., nem mintha a kinevetés különféle módzata annak a történeti korszaknak specifikus terméke volna, amelyet Göbbels „liberális” korszaknak nevez. A nevetés s a tréfa majdnem olyan régi, mint az emberiség s legalább olyan régi, mint a kultüremberiség. A politikai tréfa sem újkeletű: az arisztokrata s pánhellén Arisztófánesz a korabeli Athén vezetőembereit, politikusait, bölcseit s plutokratáit karikírozta ki szindarabjaiban s oly veszélyesen megrongálta színpadi pamfletjeivel neves áldozatainak tekintélyét, hogy végül a községtanács beavatkozására s a színházi szabadság megrendszabályozására került sor. Igaz, hogy ezeitől a „demokrácia” volt Athénben; s nem kevesen akadtak a

kipellengérezett politikusok között, akik az első sorokban ülve a hasukat fogva kacagták végig Arisztófánész rosszmájú s nem ritkán rosszhiszemű bohóságait. Az „abszolút“ uralkodók, a középkori zsarnokok köztudomászerűen kevéssé méltányolták az ellenük elkövetett tréfákat, — de az általános tilalom alól kivették csörgő sapkás bohócaikat, — nem tudva lemondani arról a pikáns s csaknem perverz élvezetről, hogy kissé megtépázva s való jelentőségére lohasztva lássák puffadt tekintélyüket. Hivatkozhatnék még a középkori farceokra, amelyekben „szentségtörő“ brutalitással tört fel a misztériumok komolyságától elgémberedett polgárokból a kétségbeesett s vad nevetési kedv. Beszélhetnék Boileauról, a Napkirály Parnasszusának „controlleur general“-járól (Sainte-Beuve), aki tréfásan kérte a szatirairók nevében királyát, ne uralkodjék oly „tökéletesen“, adjon már okot az elégedetlenségre, mert különben a szatirának az elégedetlenség és lázongás trágyájára szoruló fája elsenyved a Parnasszuson; egy Habsburg császárra is hivatkozhatnék, III. Józsefre, aki nem bánta, hogy kedélyes bécsieit megtréfálják, mert, mint egy híres rendeletében kifejtette: a kritika bármely formája csak a hamis tekintélyt rombolhatja össze, aminthogy a kártyavárat a szél legcsekélyebb rebbenése is feldöntheti, de a Bécsi Burg a viharban is szilárdan áll. Nem, a tréfa, a szatira, a guny valóban nem a liberalizmus szülöttje, de a liberális demokráciában érezte eddig leginkább otthon magát, a liberális demokráciában bontakozott ki, mint az emberiség nem egy más képessége is, eddig még nem ismert méreteiben, oly szociológiai funkciót teljesítve, amelynek fontosságát Göbbels nyilvánvalóan — s nagyon okosan, — nem becsüli le.

Miben állt ez a szociológiai funkció?

A tréfa, — ezzel a szóval jelölve mindazt a mozdulattal, irással, rajzzal, szóbeszéddel elkövetett ténykedést, amely azt, aki összefüggéseit érti s normális lelkiállapotban van, nevetésre ingerli, — a tréfa mindig meghasonlítást, összeférhetetlenséget, benső ellenmodást fejez ki. (Arra a kérdésre felelni, hogy azért nevetséges-e valami, mert nevetünk rajta, vagy azon nevetünk-e, ami „in sich“ nevetséges épp oly nehéz, s csaknem felesleges, mint arra a kérdésre, hogy: azért szép-e valami, mert nekünk tetszik, vagy az tetszik-e, ami tetszik, mert tőlünk függetlenül is szép?) A tréfa destruktív. Destruktív, mert leleplez, lehánt, a látszat mögött megmutatja a valót, feltárja az ember s a világ végzetes gyarlóságát; alapjában véve minden tréfa, alapjában véve minden nevetés — szomorú. Mennyire félreismerik a nevetést azok, akik a jókedv jeleként magyarázzák! A jókedvű ember, a boldog ember legfeljebb mosolyog; a szerencsétlen emberek nevetnek a legtöbbet. Kissé minden humor akasztófa-humor, — bevallása az emberi gyámoltalanságnak, píruett a végzet előtt. A legjobb tréfa az, hogy az ember tréfál. A tréfa destruálja a látszatot, a röntgensugárzáshoz hasonlóan, átvilágítja testünket s kimutatja titkos betegségeinket. Az emberek a kinevettetésre furcsamód reagálnak. A legtöbben semmitől sem félnek annyira, mint a kinevettetéstől. Minél „nevetségesebbek“ igényeik, becsvágyaik, látszólagos életük, külsejük minél nagyobb ellentétben áll tárgyivalójukkal és képességeikkel, — annál jobban félnek a kinevettetéstől. Hányakat sebzett már halálra a nevetés, a mások levetkeztető nevetése! A tréfa a „kritikának“, az „analízisnek“ egy faja, fájdalmas, mint a kritika általában, de — s ez konstruktív szerepe, — a leghasznosabb eszköz a hamis látszatok, a tartüffködés, az ünnepélyesség, a nagyképűség leleplezé-

sére.

Fink, az egyik német kabaré-humorista, akit már többször koncentrációs táborba csuktak s aztán megint kiengedtek, többhónapi kényszerszűnet után e szavakkal nyitotta meg műsorát: Vorgestern waren wir zu, aber heute sind wir offen. Wenn wir heute wieder zu offen sind, so sind wir morgen zu. Ártatlan szóvicc, — nem is különösen jó, — de mennyire kihallatszik belőle, mint egy kinzókamra ajtajának résén, az elnyomott szellem megkínzott sóhajtása! A nemzetiszocializmus akkor cselekszik következetesen, ha ilyen „ártatlan“ tréfákat se tűr meg, az ilyen parányi réseket is betömi rendszerén. (Finket azóta, alighanem véglegesen, ismét bezárták). A náciizmus ugyanis par excellence azoknak az embereknek uralma, akik önmagukban s oly mértékben nevetségesek, hogy a kinevettetést nem viselik el. Mikor Jézus Krisztust a gazdag ifju megkérdezte, mondja el egy mondatban, mi az ő vallásának lényege, azt felelte, gyönyörű tömörséggel: Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat. Ha tőlem kérdeznék, jellemezzem egy mondatban a demokratikus, a kulturember lényegét, azt felelném, hogy demokrata és kulturember (a kettőt teljesen azonosítom, ha nem is visszamenően, de a jelenkorra!) az, aki elviseli s legfeljebb szellemi visszavágással torolja meg nevetségessé tételét. Tágabb fogalommal élve: a bírálatot. Ismétlem s hangsúlyozom, a tréfa, mindenfajta tréfa, a bírálat sajátosan kihegyezett, összesűritett neme. Történelmileg szervesen összefügg a „racionális“-nak nevezett szellemi magatartással. A tréfa nem más, mint szellemi levetkeztetés, s a levetkeztetett, leleplezett jelenség szembesítése előbbi, levetkezetlen önmagával. Ha ma nyitnak leszünk, holnap be leszünk zárva: a könnyű szójáték is átvilágít a szituáción, a kabaréhumorista feltárta, milyen ellentét tátong nagyvilágias, szabad viselkedése és demokleszi, veszélyeztetett helyzete közt. De, hogy a kettő között ellentét tátong, — racionális felismerés. A valóság benső ellenmondásait, — amelyek, mint a szóból is kiderül *logikus ellentétek*, — a racionalizmus derítette fel. Hogy helytelen s nevetséges, hogy az ember nyerítsen, mert az ember beszél és a ló nyerit, — racionális felismerés. Irracionális beidegzettség mellett elképzelhető, hogy senkisémet ütköznék meg egy nyerítő emberen. Montesquieu Perzsa leveleiben csodálkozását fejezte ki azon, hogy a spanyol nők meztelen keblüket szemérmetlenül mutogatják, de a bokájukat irulva-pirulva rejtik el a kíváncsi szemek elől. A „perzsa“, a messziről jött, épeszű ember, az ész embere, aki elcsodálkozik az európai világ csodálatos félszegségein. A racionalizmus megfelelést akar teremteni látszat és valóság, jellem és külsőségek között; a racionalizmus felbontja a tárgyak és személyek viselkedését és szembesíti őket észszerű lényegükkel. A racionalizmus ismerte fel egy fejlettebb fokán, hogy ép' az ellentétek, amelyek mindenütt fellelhetők, ép' az „ellenmondások“ mozgatják az életet. Nur insofern etwas in sich selbst einen Widerspruch hat, bewegt es sich, hat Trieb und Tätigkeit, — mondja a racionalizmus egyházatyja, *Hegel*, *Logik* c. művében. A bírálat, a logikus, észszerű bírálat nem egyéb, mint az ellenmondásos, meg hasonlított valóság látszólagos egységének leleplezése, a világ megmozgatása magasabbrendű egység-kísérletek felé, — amelyek egysége azonban ugyancsak nem lesz végleges. A racionalisták világa tehát ellentétek küzdelmében szenvedő, nevetséges világ. A racionalisták világán reggeltől estig nevetni lehet, mint egy óriás méretű tragikomédián. A demokrácia (sajnos axiomatikusan kell itt sejtetnünk olyan összefüggéseket, ame-

lyek alaposabb és megindokoltabb kifejtésre szorulnának) nem egyéb, mint politikai racionalizmus... kísérlet a politikai valóság s a „józan“, a „kritikai“ ész követelményeinek összhangba hozatalára. A demokrácia a montesquieu-i perzsa a politikában. A demokráciában tehát, ép' mert küzdelem a hamis egységek s látszatok megszüntetésére, — a bírálatnak, s így a nevetésnek... a szellem szabadságának! — fontos funkciója van. A tréfa, még az igazságtalan tréfa is, hasznosan tépázza a tekintélyeket, a hagyományokat; vigyáz, hogy semmire merevedjen meg, senkire fuvalkodjék fel, a pathetikus, vidékies, barbár gesztusok levetkezésére, egyszerűbb, természetes viselkedésre nevel...

A nemzeti szocializmusba ép' olyan kevéssé illik a tréfa, mint vezére arcára a nevetés. A náciizmus az a szellemi magatartás, amely a racionalis-demokratikus „ellentéteket“ s „ellenmondásokat“ parancsszóval és részben egy új, — vagy ha akarjuk, atavisztikus-magatartásnak, irracionális magatartásnak felidézésével szünteti meg. A náciizmus nem elemzi az ellentéteket, nem neveti ki a nevetségeset, hanem lelkes elragadtatással s komolysággal ünnepli, imádja. Az ember, aki nyert, a ló, aki ugat, az őrmester, aki orvost korbácsol, a munkás, aki önmagát pofozza, a soffőr, aki ágyut reggelizik vajaskenyér helyett, a hóditó, aki, mint egy óriáskigyó képtelen megemészteni hóditásait; mindez a képtelenség nem, mint képtelenség (a credo quia absurdum, már egy kétségbeesett racionalista felkiáltása!) hanem, mint természetesség, mint legtermészetesebbség, fejezi ki a nemzeti szocializmus világát. Ez a világ nem tragikomédia, hanem fenkölt vitustánc. Ez a világ nem nevetséges (hivői szemében), hanem csodálatos. A demokrata humorizál, a náci megilletődötten lelkesedik. A náci tekintély olyan, mint az Ember Tragédiája istene: hódolat illeti, nem bírálat. Göbbels teljes joggal nézi le Vlimos császárt, aki türte, hogy a Simplicissimus nevetségessé tegye figuráját. Milyen kontár volt a Hohenzollern Kaiser az irracionálizmusban! Göbbelsnek igaza van. Quod erat demonstrandum.

ÉNEK A TÁTRA ALJÁN

Irta: BERKÓ SÁNDOR

I.

*Hegyek... hegyek... amerre szem lát;
a bárányfellegek
puha pihéi közé fúrják
ragyogó fejüket.
Sűrű fenyvesek árnya lomhán
úszik a zöld tavon,
ringat a táj s friss harmatával
lemossa homlokom
barna faláról mind a szennyet,
mit a hétköznapiok
paskoltak rá, s akár az erdők
száz színben csillogok...
Fekszem elnyúlva a gyepen és*

meztelen testemen
 a csolnakok után kötözve
 siklik tekintetem,
 de nem messzire: körülöttem
 meredek hegyfalak
 állnak a poszton, hogy őrizték
 csöndes magányomat...
 A gondolat hiába röppen
 fel, csapongva vadul,
 erőtelen halk koppanással
 ölembe visszahull.
 Boríts be napfény, tiszta fénnel,
 oly rég várt meleged
 hadd töltse tele napsugárral
 vacogó szívemet,
 hogy midőn utam hazafelé
 majd kanyarogva visz,
 e szikrázó aranyfonatból
 adhassak másnak is,
 másnak is, kinek szíve mélyén
 bús tanyát vert a fagy...
 De most csak fekszem, fejem alá
 kulcsolva karomat,
 gondtalan feszítve az égre
 csillogó szememet,
 akár a nap, amely a tóból
 szikrázva felnevet.

II.

Alattam nyolcszáz méter mélység,
 fölöttem az ég selyme száll,
 köröskörül a lenge táj
 halvány szalagja fodrozódik.

Mily végtelen tér, fény, szabadság
 lakozik bennem! Tegnapok
 szűk ruháját, akár a fáradt
 vándor, ki éhesen, gyalog

patakhöz ér és rongyait a
 fűre vetkezi, úgy dobom
 a völgy mélyébe, és hagyom,
 hogy a lassu ár elragadja.

Fényben, illatban, színben, dalban
 lubickolok és a habok
 közül, fehérén, tisztán lépek
 a partra, mint az angyalok.

Aldott magasság, ahová nem
csap fel a mélység szennye és
lidércek, lázban reszketés
ezer kint szülő pillanatja,

ölelj magadhoz e világból,
ahol állg ér már a vér,
hol minden érvnél és erénynél
két kemény ököl többet ér, —

szoríts szivedre, hogy a messze
vidékre úszó fellegek
közé beszőhesd testemet
s a végtelenben szétfoszljak,

vagy adj erőt a küzdelemre
s a veszélyhez, mely növe-nő,
ne riasszon a vér, a könny, a
jaj, a loccsant agyvelő,

férfi legyek a férfiak közt,
s mert így kívánja ezt korom:
acélozd meg szívem s karom
gyermeki-puha izmait,

hogy ami enyém: követeljem,
és öklötrázva kiabáljak, —
én se legyek szelidebb ember,
mint társaim, a többi állat.

III.

Jőjj anyám, szakítsd le testemről az inget,
mielőtt valami
csoda buknék fel a hegyek vadonából
lelkem feloldani,

hadd küzdjek lelkemért, ha már a testemet
úgyis feláldozom,
nem vagyok hibás, hogy csak poklok tüzén át
gyúlhat pír arcomon.

Igy szóltam dadogva, mindkét tenyeremmel
befödve szememet,
testem csikorogva mégis nekilendült
s ime: itt heverek,

mint annyian mások, felhorzsoltt vállamról
leejtve keresztem, —
óh, te iszonyú sors, ki megfeszítettél
éppen e kereszten!

*Meztelen nyakamat földhöz cövekelték
Tátra fenyőivel,
két jó karom, Nyugat s Kelet ringatója,
átszegezve ivel*

*dübürgő rögökön, lábaimat saját
hazám fürta átal...
Szemem homályosúl, lassan feketébe
olvad a világgal.*

*Elcsitul a föld és egyre lejjebb süllyed,
— vagy én emelkedem?
Az áldott könnyűség pihéi rezegnek
vérző tenyeremen,*

*elpihenek szépen, mint anyám szívében
a fakó remények,
hadd csúfolja, vigan, megfeszült testemet:
önárnyát a lélek,*

*a lélek, mely most is örök-rendületlen
dalra nyitja ajkát,
makacsul idézve egyre haloványabb
csillagod, Szabadság!*

A B Á N S Á G I M A G Y A R S Á G

Irta: SZABÓ ÁRPÁD

A mai Bánság a Maros, a Déli Kárpátok, a Duna és az Országhatár között, 18.547 négyzetkilométeren három megyét: Temes-Torontált, Krassót és Szörényt öleli határai közé. A táj nyugati lapáját tevő Temes-Torontál folytatása a Jugoszláviához szakadt Tisza-síkságnak. Itt a Maros, a Bega és a Temes völgyei a legfontosabb települési góccok és ezeken a területeken a legsűrűbb a sváb nemzetiségű elem. A megye délnyugati oldalán 36 sváb község fekszik egy tagban s ide sorakoznak a szomszédos Aradmegye német községei is, együttesen így a bánsági sváb medencét téve. A déli részen, a krassó-szörényi és bács-torontáli (Jugoszlávia) szerb helységekkel összefüggően, a szerb nyelvterület húzódik, míg a két medence között 103 román község, összeköttetésben a krassói és szörényi, valamint az aradi hasonló színű településekkel.

Tiszta magyar településekről (Végvár, Ötvösd, Majláthfalva, Ótelek, stb.) pár község kivételével alig beszélhetünk. A táj 59 nyelvsziget. A magyar elem főként ezeken a szigeteken él. Néhol 3-4 falu magyar lakossága, sokszor azonban csak egyetlen község magyar kisebbsége, teszi ezeket a szigeteket. Ezek a magyar szórványok. De nagyrészüik még csak nem is falusi szórvány, hanem pusztai cselédség és tanyai béres. Ezeken kívül kell számítani az aránylag nagyobb magyar tömbök szomszédságában fekvő külvárosok magyar lakosságát, bár ezeknek a tömböknek a

városi magyar polgársága nem szívesen azonosítja magát még nemzetiségileg sem a vele ellentétes gazdasági érdekeltségű szegénységgel. Kulturális, gazdasági megszervezéséről esetleg beszél, de legszívesebben elhanyagolja vagy saját talmi-kulturájának szalonjává formálja át ezeket a szervezeteket, ahová az alsó rétegek legföljebb, mint megtúrt hallgatóság látogathatnak el.

Dél felé változik a táj képe. Itt szelid dombok rejtegetik az elég sűrű lakosságú településeket, hogy azután a Dunatáj sziklái között, — kivéve pár szerb települést, — mondhatni lakatlanná ridegüljön a hegyvidék. Innen keletre a szörénymegyei hegyek között újabb településekkel találkozunk, a Temesvár-Bukarest vasutvonal két oldalán észak felé huzódva, majd Lugoson felül sűrű népességű vidékké ágazva szét. A lakosság nagyrésze itt is román nemzetiségű, de elég gyakori a magyar és sváb elem közbeiktatódása is.

Krassó-Szörény nyelvterületi megosztódása szoros kapcsolatban a hunyadi, aradi és temestorontáli román településekkel, 310 román községet alkot. A délvidéki szerb települések, valamint a magyar, német és más nyelvű helységek, mindmegannyi szigetképződmények.

Ezek a fő települési vonalak jelzik a mindenkori népmozgalmak útjait is. A síkságon a magyar és szerb elem gyenge áramlása igyekezett fölfelé utat törni a betelepített svábokon keresztül, a bánsági vizek partjain, míg a hegyek közül, a Hunyadból és Olténiából özönlő román nemzetiségű elem a síkság felé küldte sűrű rajait. A különböző fajtájú népek itt mindig a legnagyobb békességben éltek egymás mellett az egyforma nyomorúságban! „Nép” voltak, amelynek érdekei nem haladhattak egymással ellentétes irányban.

Ugyanezek az utak jelzik a történelem és az egymással ellentétes terjeszkedési politikák útjait is.

Itt, a történelmi, régi Bánság Duna-Tisza-Maros ölelte síkságán ütköztek meg a délről jövő szláv, a keleti török és a nyugati osztrák-magyar, jobban mondva nyugati feudalizmus hódító szándékai. A Bánság „végvára” volt a szembenálló hódító erőknek, ahol kölcsönösen állásokat építettek s az erőviszonyok változásai folytán hol az egyik, hol a másik fél részére szolgált kiinduló pontul. Az állandó portyázások következtében elnéptelenedett vidékre a végül gyökeret vert török uralom alatt északról és délkeletről románok, délről pedig szerb-bulgár nemzetiségek menekültek az otthoni feudalizmus nyomása alól. A törökuralom megdöntése után, az újra föllendülő gazdasági élet munkaerőpótlás igénylésére a Habsburg-impérium politikai bázis-építési szándéka 1700 körül megkezdte a sváb elem betelepítését. Ugyanílyen céllal szervezte erős lánczá az osztrák politika a szerb és román gránic lakosságát a magyar függetlenségi politika törekvéseinek és az ezekkel rokonszenvező bánsági svábság ellensúlyozására. A kiegyezés utáni magyar fönnhatóság rövid ideje alatt viszont magyar telepes falvak létesülnek, a román nemzetiségi határ kiépítése és erősítése idején pedig (1925-ben) 1541 román család (11.172 lélek) települ Bánát új határára, Erdélyből és a szerb Bánátból.

A Bánság mai vegyes nemzetiségi képének a kialakulásában így a természeti gazdaság vonzásán kívül (jó termőföld, bányák) a politika is nagy szerepet játszott s hasonló szándékok bolygatják meg ma is a bánsági, egymás mellé rendelt nemzetiségek népi természetéből és érdekkö-

zösségéből fakadó nyugalmát, amikor faji ellentéteket igyekeznek szítani a sokszínű népcsoport között, hogy különböző hatalmi érdekek szolgálatába állítsák őket.

A Bánság mai, 939.437 főt kitevő lakossága nemzetiségileg a legbonyolultabb. A lakosság nagy többsége (510.825), román, német: 223.130, magyar: 97.803, szerb: 40.500, cigány: 17.910, zsidó 11.256, bulgár: 10.012, orosz, ruthén, cseh és más nemzetiségű: 28.001.

Ilyen nemzetiségi összetétel esetén nem lehet külön és elszigetelten tárgyalni a bánsági magyarságot, mintahogy nem lehetne beszélni *külön* a más fajtájú nemzetiségekről sem. A különböző nemzetiségi elemek u. i. nem alkotnak kialakult nyelvhatárokkal elzárt nyelvtömböket. Ezek a határok ma is állandóan ingadoznak s ahol ma még a magyar elem képviseli a többséget, pár év múlva lehet, hogy a román vagy a sváb elem jut előnyhöz, vagy fordítva. Legföljebb a társadalmi tagozódás alapján lehetne konkrét vonalakat húzni a népesség rétegei között. Ez a módszer viszont azt bizonyítaná, hogy minden olyan szándék, amely az egyik nemzetiségnek faji felsőbbrendűségi vagy nemzeti-kiegészítődési vagy kizárólagossági, avagy más milyen szólamok alapján ígér jobb életlehetőséget, csak saját ura'ni érdekeit szolgálja, vagy pedig azon keresztül egy *kivülről* jövő terjeszkedési törekvés útjait egyengeti.

Társadalmi elhelyezkedés szempontjából a Bánság lakosságának több, mint kétharmad része (772.118 lélek) falusi és csak 167.319 lélek él városokban. Am — különösen a háború után erősen iparosodásnak indult Bánságban — ez a megoszlás egyáltalán nem jelenti két (paraszság és értelmiségi, tisztviselő polgárság) esetleg csak három (az előbbi kettő plusz a vagyonos polgárság), rétegre való tagozódását. Ott, ahol az erdőségek sűrű lakosságú vidékekké elevenednek (Margina, Resița, stb.) a lakosság nagy része az állattenyésztésen és földművelésen kívül, főként erdőléssel foglalkozik. (Az erdőiparban foglalkoztatottak száma 15.383.) Ugyancsak itt a hegyvidéken (Domán, Resica, Nadrág, stb.) a bányáipar is felszív 13.235 embert, míg a városokban s vidéken is az iparilag fejlettebb községekben a fémipar (40.713), építőipar (15.740), textilipar (32.410), élelmiszeripar (15.664), vegyiipar (5.598) és más ipari ágak (1.648) foglalkoztatják a földművelés lehetőségeiből kiszorult elemeket. A kereskedő rétegen (30.816) kívül, amely nem kimondottan, de nagyrészt szintén a városi középheyezésű polgársághoz tartozik, 40.088 a tisztviselők száma, míg a szabadfoglalkozású középrétegbeliéké 87.148.

Ilyen társadalmi megoszlás mellett a földműves paraszság (615.145 lélek) még mindig az összlakosság többsége s ilyen formán megőrzi a Bánság mezőgazdálkodó táj-jellegét.

Ez utóbbi réteg mindössze 832.925 ha. földterülettel rendelkezik, vagyis az egész művelhető föld arányos elosztása esetén egy lakosra csak 1.35 ha. föld jutna. Ezzel szemben a Bánság területén, az állandó változásban levő birtokviszonyok egy új paraszt társadalmi réteg, az arany-paraszság (zsirós paraszság) kialakulását sejtetik. 1934-ben a temes-torontáli, vármegyei agronom iroda kimutatása szerint a földreform utáni birtokviszony a következőképpen alakult: A földbirtokreform idején 201 községben 110.893 hold földet sajátítottak ki, amelyből 73.491 (66.77%) holdat 23.439 román nemzetiségű, 16.134 (14.55%) holdat 7.568 német, 10.185 (9.13%) holdat 3.589 magyar, 7.922 (7.14%) holdat 3.496

szerb és 3.160 (3.11%) holdat más nemzetiségű igénylők között osztottak fel. Ezzel szemben 1929-től 1934-ig 3.835 román, 995 német, 840 magyar (2.205 hold), 880 szerb és 148 más nemzetiségű adott el a kisajátítás alkalmával juttatott földbirtokból s az eladásra került mennyiség nagy részét, már addig is jókora földtulajdonnal rendelkező gazdák vásárolták fel. A magyar parasztság ezen a birtokcserén 955 hold földtulajdont veszített. Ez a veszteség annál lényegesebbnek tűnik, ha számításba vesszük azt a veszteséget is, mely a magyar telepese falvak lakosságát a kisajátítás alkalmával érte. A földreform u. i. a telepese gazdák eredeti 25-35 hold terjedelmű telepese földjét 4-5 holdra maximálta, az elvett részt pedig a nagybirtokokból kihasított földmennyiséggel együtt kiosztotta.

A bánsági magyarság gazdasági gyengülésének az okaira kellőképpen világít gazdasági szervezetsége, állapota. Ebből a szempontból, az utolsó évekig, a Bánság magyar gazdatársadalma teljesen elhanyagolt. Olyan szervek közül, amelyek a falusi gazdatársadalom érdekeinek a támogatására hivatottak, az 1937. évi kimutatás szerint: az E. G. E. bánsági fiókján kívül, a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége és a Hangya Szövetkezet fiókja működtek a Bánságban. Ezek közül 44 községben hitelszövetkezet, 7 községben a hitelszövetkezet mellett fogyasztási szövetkezet és 6 községben ezek mellett gazdakör is működött. Viszont a hitelszövetkezetek közül 4 olyan községben működött, amelynek nincs magyar lakossága, 14 pedig ott, ahol a magyar lakosság lélekszáma nem haladja meg a százat. Ugy a szövetkezetek, mint a gazdakörök végzetesen elhanyagolták a szórványlakó magyarság gazdasági támogatását, ami annál is súlyosabb következményeket rejt, mert ez a szétszóródott lakosság teszi a magyarság felszívódásnak leginkább érintett részét. Az egyesületek, szövetkezetek és gazdakörök, ha megalakultak is az utolsó évek folyamán, nem tudtak olyan szervesen hatni a gazdaközönség életére, hogy annak teljes egészét magukba ölelhették volna.

Ugyanez a helyzet a művelődési szervezetség terén is. Ebben a vonatkozásban az iskolákon kívül a Bánsági Közművelődési Egyesület és a Katholikus Népszövetség lennének hivatottak a magyar lakosság kulturális igényének istápolására. Mégis az 52 magyarlakta bánsági községből 27-ben semmiféle magyar kulturális intézmény nincs. Az iskolák közül is, az 1921-22 tanévben működött 47 magyar tantervű elemi iskola közül 25-ben megszűnt a magyar tanítás s így csak 22 működik. És ezek körül is éppen most indult meg a német katolikusok részéről a faj-mítosz nemzetiszociálista kizárólagossági elve alapján, az újabb hajsza, mely a katolikus iskolákból ki készül zárni a magyar nyelv tanítását. Erre a kívülről sugalt és minden bizonnyal idegen érdekeket szolgáló mozgólódásra, amely láthatóan 1935-ben kezdődött, még visszatérünk.

Társadalmi tagozódás szempontjából jellemző a bánsági magyarságra a közép-vezető rétegek legyengülése és a falusi magyarság városokba áramlása. A ritkuló középosztály mellett mindinkább veszít tömegéből a falusi-birtokos gazdatársadalom és növekedik a falusi zsellér-cseledet s a városi-kültelki proletár magyarság száma. Ez utóbbi két réteg az, amelynek vezetőköreink éppen azt a nemzetköziséget vetik szemére, amit pedig épp a nemzetiségek közötti mesterséges ellentétek kiküszöbölése érdekében tovább fejleszteniök kellene. Ez a magatartás a rétegek gazdasági helyzetén túl, az együtt élő nemzetiségek közötti sorsközösség

őszinte felismeréséből fakad, amit kulturális és gazdasági neveléssel kellene erősíteni, hogy átfogó nemzeti öntudattá és társadalomformáló erővé izmosodhasson.

A századelejéig kialakult nagybirtok fölhasználása után új társadalmi folyamat indult meg a bánsági magyarság soraiban. Az addigi nagybirtok magyar cselédsége, hasonlóan a szegényebb községekből menekülő magyarsághoz, a tehetősebb sváb gazdákhöz szegődött el, mint béres vagy a háború után fellendülő bánsági gyárparban keresett elhelyezkedést. Azonban a falusi cselédszolgálatban való elhelyezkedésnél a magyar szegénység hamarosan versenytársra talált a Beszarábiából hozott sváb szegénységben. Az 1932 után az itteni németiség között is eldivatozott nemzetiszocializmusnak sikerült keresztül vinnie, hogy egyes sváb falvakban valósággal parancsolat számba ment a beszarábiai svábok alkalmazása. Hirtelen felvirágozott az emberkereskedelem s „vagon számra” szállították a szegény, munka és megélhetés után sóvárgó Dnyeszter melléki sváb „fajtestvéreket” a Bánság rónáira. Ebben a fajmithosz által fölidézett versenyben a magyarság azzal tudott valamennyire is az esély reményével indulni, hogy munkabírása kipróbáltabb, szakmabeli jártassága pedig a táj követelményeinek nagyobb ismeretét őrizte. Így történt, hogy még mindig találhatunk olyan sváb gazdát, aki szívesebben alkalmaz magyar cselédet béresnek.

Ezek a béresek főleg a katonakötelezettségen inneni fiatalságból toborzódnak. Öreg-bérest nem szívesen alkalmaznak a gazdaságban, mert annak már nagyobb a díjazása. Így a katonáskodás után a szegénység részére csak a „puszta” az elhelyezkedési terep. Ha pedig tanyás-bérességet sem sikerül szereznie, az ipari nagyközségekbe vagy a városok napszámos-kültelkeibe kényszerülnek a mezsei munkából kiszorultak. Temesváron kívül, ahol a vidékről beözönlött szegénymagyarság már egész nyomor-külnegyedeket alkotott, Zombolya, Lugos, Delta, Nagyszentmiklós, stb. mutatják a gazdasági elesettség indította új népmozgalom eredményeit.

Ennek a Bánság pusztáiról a városok és más ipari gócok felé áramló magyarságnak a számát a pár év óta nagyobb arányokat öltő székely bevándorlás is szaporítja. Az erdélyi faipar válsága, a közbirtokosságok fokozatos kisajátítása, a föld jövedelmével fordított arányban álló adó-mennyiség, a gazdasági élet fölsegítéséhez szükséges hitel lehetőségek hiánya mindinkább kivándoroltatja eredeti telephelyeiről a székelységet. S mert az idegen országokba és a tengerentúlra való kivándorlás lehetősége megszűnt, ezek a tömegek a Regát vagy a Bánság felé tájékozódnak. A két oldalról jövő népmozgalom eredménye pl. Temesvárt elég érezhetően mutatkozik a statisztikai adatokban. Míg a bánsági falvak magyarsága az 1910-ben feltüntetett 55.414 lélekről 1930-ig 48.393 lélekre zsugorodott, addig Temesvár magyar lakosságának száma emelkedik. 1932-ben 23.709, 1935-ben 25.236, 1938-ban pedig 26.706 magyar nemzetiségű lakost tartottak nyilván. Ez a rohamos szaporodás elég kifejezően utal a falusi magyarság számbeli csökkenésének okaira, s hűen leméri a székely elem bevándorlásának arányait is.

A bánsági magyarság nem alkot nagyobb méretű, egységes nemzeti tömböket, hanem elzárt nyelvi szigetekben, esetleg más nyelvű községekben kisebbségként él. Ennek a szétforgácsolódott szórványmagyarságnak

az elvándorlásokon kívül a nyelvhatárok ingadozása is apasztja a számát. Ságony pl. a sváb elem erősödése mellett az 1910-ben kimutatott 322 magyarral szemben ma csak 262 a magyarnyelvű lakos száma. Jebelen az 1910-es 680 magyarból mára csak 500 maradt. És így tovább. Olyan közösség is akad, hol a néhány évtizeddel ezelőtti magyar lakosság teljesen elnémetesedett s hajdani kutyabőrös családok leszármazottjai, magyar családi neveik ellenére, szót sem tudnak már magyarul. Az elnémetesedés leginkább a kispolgárság és a falusi értelmiség körében hódít. Itt u. i. *érdekházasságok* útján lopják be a sváb elemet a családba, ami azután minden esetben az egész család elnémetesedéséhez vezet.

Annak, hogy a magyarság, különösen a szórványlakó vagy nyelvszigeteken körülzárt magyarság száma egyre csökken, a gazdasági helyzetén kívül, kulturális elhanyagoltsága is az oka. Nem szólva a városi magyar munkásság szervezeti életére hajló vágyakozásáról, a szórványok dolgozó magyar rétege is sokszor mutatják szép példáját a társadalmi összefogásnak. (Sportolnak, műkedvelő csoportokat alakítanak, stb.) Ezzel szemben sok az olyan község, ahová a magyar iskola hiánya mellett, még a választási hadjáratok magyar kortesei sem jutottak el. Most a kormányzat intézkedése következtében új lehetőség kínálkozik ennek a „végeken” élő magyarságnak szervezetekbe való tömörítésére. Ez a megszerveződés a magyarság szempontjából életbevágóan fontos. Itt, a különböző nemzetiségek közé s a különböző politikai törekvések ütköző pontjába szorított magyarság a gazdasági megszervezésen kívül olyan kulturális nevelést is igényel, amely alkalmassá tegye az itt lakó nemzetiségek közötti mesterséges érdekellentétek elsimitására s egy szélesebb értelmezésű nemzeti szabadság elnyerésére. Ez pedig csak a környező nemzetiségekkel, különösen a tulsúlyban levő románssal való legszorosabb együttműködés és egyetértés eredményeként érhető el. Minden olyan szándék, vagy hitegetés, amely ezt a megszerveződést a divatos nemzetkiegészítődés szlamainak alapján akarja megvalósítani s elhallgatni igyekszik az alsó rétegeket nemzetiségükön keresztül ért kulturális vagy gazdasági sérelmeit, hogy állandó elégedetlenségben tartva, kalandos érdekeihez annál biztonságban felhasználhassa őket, vagy aki a magyarság dolgozó rétegeit ki akarja zárni a saját képviselőtéből, kizárólag osztályérdekek hatalmi céljait szolgálja.

A Bánásban, mint a történelmi múlt más szakaszaiban, ma is különböző célok viaskodnak. Az itteni országos német népközösség ujabban a Bánásban összpontosítja minden országos megmozdulását. Ezzel is kihangsúlyozni igyekszik a „sváb Bánát” fontosságát a mai német hódító politika terjeszkedési tervei szempontjából. De ezt a célt szolgálja a bánási német katolikusoknak az egyházba és az iskolába bevezetni szándékolt faji kizárólagossági elmélete is. Ez a törekvés elsősorban a magyarságot érinti, mert ilyen formán kiszorulna az általa is támogatott felekezeti iskolákból. Ez az ellentét egyes helyeken a kölcsönös bojkott mozgalmakig fajult a magyarság és felizgatott svábság között. Ez a magyarság ellenes mozgalom még 1935-ben kezdődött. Ekkor a magyarság nagyjából a következő — a német püspökség részéről jövő — megszorításokat sérelmezte: A magyar elem kiszorítása a temesvári papnöveldekből, — a szórványokra nem küldtek vándor papokat, — a magyar ifjúsági egyesületeket nem részesítették egyenlő anyagi támogatásban a németekkel, stb. Ma pe-

dig a magyar felekezeti iskolák egyházi támogatásának a megvonásán kívül, az egyház német és magyar részre való szakításával a magyarokat templomaiktól akarják megfosztani. Ezért fontos a bánsági magyarság részére a közhatalom által biztosított, egyetemes gazdasági és kulturális megszerveződés.

H A T Á R Á L L O M Á S

Irta: GÁRDONYI ISTVÁN

A külföldi vendég vonata, melyre itt, a határállomáson várok, csak két óra múlva érkezik. „Csak két óra múlva?” — ismétlem gépiesen. „Csak két óra múlva” — mondja a tisztviselő egykedvűen, s megfordul és faképnél hagy.

Most itt állok és az eszmélés, másodpercnél is rövidebb villámlobbanásnyi fényénél tudatosssá válik bennem a valóság: határállomáson vagyok. Az a lelki készültség, az a pszichikai ugrásra-kész állapot, melyben millió és millió embertársammal együtt immár évek óta élek, most — úgy érzem — két órára a neki megfelelő, helyes életformába került. Határállomáson vagyok: éber világok és felvigyázó emberek között. A küszöbön állok, a végső döntés utáni pillanat nyugalmaival, úgy mint akik indulnak vagy éppen megérkeznek valahová. Érzem: óvatos emberek, szigorú előírások és megfellebbezhetetlen bizonyosság közepette élek most, száz lépésnyire az országok határán elhúzódo keskeny senkiföldje-sávtól, úgy mint a kor emberéhez illik. Regénytéma — gondolom, bölintok és megnyugodva helyet foglalok a resti asztalánál.

Körülnézek és most két órán keresztül minden filmatelier-szerű. Mindenhol az asztalok körül, a pult mögött, a sötét mellett, kint a peronon és itt bent: mintha egy éppen most készülő René Clair-film alakjai készülnének a jelenésükre. Arra gondolok: ha a művész végső feladata a kifejezés, akkor az élet itt remekel. A keret, a határállomás, a cselekmény számára a legszerencsésebb. Minden olyan egyszerű, érthető és világos itten, hogy a film meséjét szinte el tudnám mondani. A napokról szól, melyekben élünk, közöm van hozzá, izgat — érzem az egész fonák tragédiát, belül viszolygok, cigarettára gyujtok és feketét rendelek.

Ime, ott az a csendőrmester. Pocakos, hájas alak. Kopaszodó fej, borvirágos orr. Bizonyára két gyermek apja, a fiu idén végez, pályát kell választani, a kérdés nehéz. Odahaza nyilván súlyos gondot okoz a fiu jövője. A csendőrmester két óra múlva tiltott határátlépés miatt egy férfit fog letartóztatni. A férfi most még reménykedik a határállomás felé robogó vonaton, feleségére gondol és két gyermekére. Főleg a fiára, aki éppen most vesztette el az állását, érthetetlen babonákból folyó, de vaskövetkeztességű törvények következtében. Az idegen férfi és a csendőrmester találkozni fognak, a csendőr a kötelességét fogja teljesíteni, a férfi el fog bukni, mint egy modern tragédia hőse. És azután mindketten a fiaikra fognak gondolni...

Az a két férfi, akikkel egy fülkében utaztam idáig, már a vonaton felkeltette az érdeklődésemet. Hármunkon kívül még ketten ültek a fülkében: egy katolikus plébános és egy református lelkész, akit Bocskay-szabású

prémkucsmájáról száz lépésről is felismertem volna. A két papember hal-
kan beszélgetett. A nap eseményéről mindössze futólag. („Öszentsége ha-
lála ugy gondolom... — mondta a plébános, s szavai a vonat egyenletes zu-
hogásába veszttek. Többet nem hallottam, pedig hárman is füleltünk: a ri-
porter, az ember és én.) Azután izgatott és harsány hangon holmi adófize-
tési kellemetlenségekről, nyugtákról, péterfillérekről és részeges harango-
zóról esett szó.

A másik két férfi ezekkel szemben érdektelen volt. Közösen olvastak
egy ujságot, kabátban és kalapban ültek — csak akkor tűnt fel, hogy
mindannyian kalapban és kabátban ülünk a fülkében. Természetesen: min-
den pillanatban utrakészen, teljes készenlétben, úgy, mint határállomás fe-
lé utazókhoz illik. Ibsen drámaiban jelennek meg kabátban a férfiak a színen
— ez jutott eszembe. A határállomáson mindenki leszállt, a két papembert
szem elől vesztettem, de a másik két férfit most, itt a restiben viszontlá-
tom. Ott ülnek a sarokban és dominóznak. Szótlanul rakják a kőveket,
mintha mindig is ezt csinálták volna. Vajjon kik lehetnek? Talán detekti-
vek, kik valakit várnak? Egyszerű tisztviselők, akik valami érkező rokon
elő utaztak? Csempészek, kik a titkos jelre lesnek? Semmiesetre sem splee-
nes különcök, kiknek az a rögeszméjük, hogy alkonyati dominójátszmájuk-
at a határállomás csöndes izgalomban vibráló restijében kell lejátszani...

A vendéglős — most veszem csak észre — itt mindenkit személyesen
ismer. Alacsony, kövér ember, papucsban, pulloverben és feltűrt ingujjak-
kal asztaltól asztalhoz vándorol. Közben szól a rádió, „szalonzenét“ játsza-
nak valahol, a „Loin du bal“-t éppen. Arra kell gondolnom: mi közünk hoz-
zá? Itt és most senkinek semmi köze ehhez a zenéhez, mely egy, a báltól
távolmaradt fiatal lány révedezését hivatott kifejezni. Londonban — olva-
som — a munkanélküliek ma koporsót vittek a Foreign Office elé, a Dres-
dener Bank igazgatósági ülésén elhatározták, hogy az intézet érdekeltségét
vállal a Szudetavidéken épülő Reichsautóbahnbahn, e célból X. millió már-
kát folyósít, viszont ezzel szemben Funk dr. a Birodalmi Bank elnöke X.
millió értékű váltót számítol le a Dresdener Bank javára. Negrinék Mad-
ridba érkeztek és a FAI szakszervezeti vezetői végre, három év után, helyet
nyernek a köztársasági védelmi bizottságban. A japánok megszállták Haj-
nan szigetét és Clark Gable cáfolja, mintha nyolcvanezer dollárt fizetett
volna a feleségének azért, hogy elválhasson tőle — közben mi itt ülünk a
határállomáson, óránkénti kilencvenkilométeres sebességgel robog felénk a
gyorsvonal, a csendőrmester ott szemben, olcsó és bűdös cigarettát szív,
a két idegen utitárs a sarokban dominózik, egy másik sarokban egy társa-
ság römizik, mellettem egy vasuti forgalmi tiszt vacsorázik, a vendéglős
puffadt, gutaütéses vörös arcával asztaltól asztalhoz jár, miközben szól a
zene, melyben valaki révedezik valamiről, mitől távol maradt...

Most egy csendőrtiszt lép a helyiségbe. Látnivaló: mindenkit ismer,
mindenki ismeri. Sárcipőit sietve rugdalja le, miközben mindenkihez van
egy szava. Mozgékony, joviális fiatalember. Itt, a világnak e pontján élet-
halál ura. A csendőrmesterrel lekezel. Szaktársak, kollégák, száműzöt-
tek. Nyilván úgy érzik magukat, mint angol katonák és hivatalnokok a
gyarmatokon. Nem csodálkozom: végeredményben a fogházban is — ahol
nem annyira a rabság, mint inkább a fogház az emberiség szégyene — a
rab és az őr egyformán száműzöttek. A terem közepén holmi elmés szerke-
zet asztali kuglipályát mimel. Odavonulnak és izgatottan játszani kezde-

nek.

Figyelem a tisztet. Legfeljebb harminc éves. A tisztiiskolában bizonyára karrierről álmodott, most itt teljesít szolgálatot. Ez a határállomás pályájának egyik állomása. Vajjon elégedett? Pontosan tudom, mennyi a fizetése, nagyjából ki tudom számítani, hogy abból hogyan él meg. De lehet, hogy valamelyik közeli városka valamelyik intézetében van egy hurga, akit ő tanított, mert lehetséges, hogy árvák? Vajjon megnősülhet? Hogyan képzei el a jövőjét? Mire gondolt, amikor tegnap kénytelen volt egy nyugatról jövő utast megbírságozni, mert tiltott árut hozott be az országba? Csupa rejtély. Szívesen megkérdezném, de nem lehet, mert éppen most kilencet ütött az őrmester és a tiszt arca elborul.

Közben robog a gyors a határállomás felé. Pillanatra résztveszek a vonaton robogó utasok félszeg izgalmában, kik nemsokára elérkeznek utjuk egyik kényes pontjához. Már látom a zavart, kényszeredett arcokat. Ugyan-ezekkel az arcokkal találkozni az anyakönyvvezető hivatalában, orvosi rendelőkben vagy éjszakai házkutatások alkalmával. A szemérem ugyanis olyan emberi jog, mint a magánlakás szentségének sérthetetlensége. Viszont az utipodgyász átkutatása semmiben sem különbözik a magánlakásértéstől — idegen emberek valamilyen törvény nevében nyernek jogot ahhoz, hogy egy másik ember fehérműje és legszemélyesebb intimitásai között turkáljanak, mert a szavában nem hisznek. Csak itt a határállomáson érezni, szinte tapintható pontossággal, hogy foglyok vagyunk, végzetesen és talán hetediziglen.

Próbálok tárgyilagos lenni: vajjon felfedezem a körülöttem mozgó, élő, játszó, vacsorázó és beszélgető embereken is a készenlét-érzést, a döntés-előtti perc bizonyosságának feszültségét? Eszembe jut a kítűnő Wittvogel megállapítása a földrajzi pont döntő jelentőségéről az emberi és társadalmi lélekre vonatkozólag — Wittvogelnek igaza van. Megállapíthatom, hogy a földrajzi pont törvénye itt mindenkit ural. Így van, így kell lennie. Elképzelhetetlen, hogy az a puffadtképű vendéglős ne tudjon az innen csak egy iramodásnyira fekvő senkiföldjéről, melyen ezidőszerint hazátlanok esetleg és a legjobb esetben egy pajtában várnak valamilyen isteni csodára. Elképzelhetetlen, hogy ez a csendőrtiszt ne tudjon arról, a negyedik országból menekülő diákról, aki mérhetetlen kegynek találja, hogy egy éjszakára szabad a határállomás városkájának valamelyik poloskás szállodájában a fejét lehajtani. Elképzelhetetlen, hogy a csendőrőrmester ne gondoljon kuglizás közben arra, a ki tudja honnan kiebrudalt és ki tudja milyen viszontagságok után idevetődött éves világvándorra, akit csak éppen az előbb küldött két határőr kíséretében a kukoricásba, a határra, hogy onnan kergessék át a sötétség leple alatt a szomszéd országba? Kétségtelen, hogy mindezek a tények élnek és hatnak ezeknek az embereknek az emlékezetében, lelkében. Kizártnak és lehetetlennek tartom, hogy ez a szomorú tudás ne érintené valamilyen módon, a legszemélyesebben őket és esküdni mernék rá, hogy ezek az emberek többet tudnak a határokról, a népekről, a menekültekről, az elesettekről és a küzdők dolgairól, mint a határmegállapító bizottságok, semlegességi értekezletek, menekültügyi konferenciák és még egyéb nemzetközi értekezletek aktaszerű tudással felszerelt résztvevői. Azok lehetnek józanul hívősek, megtevéstől kimértek ezek nem. Dosztojevszkijről tudom, hogy első szibériai cinkosa az őr volt.

Kabátomba bujok, mélyen húzom a kalapot a szemembe és kimegyek a

peronra. A pályatesten felgyújtanak egy ivlámpát és most látom, hogy teljesen besötétedett. A bátrakra kell gondolnom: elég csak egy gyöngye kis fényt gyújtani, hogy ráeszméljunk a sötétségre, mely bennünket körülvesz. A sötétbe meredek: arra van a határ, percék alatt elérhetően közel. Odaállhatok a keskeny mesgyére, mely a szomszéd országtól elválaszt. Próbálom elképzelni: olyan szédítő érzés lehet, mintha szakadék szélén állnék, mélységek és magasságok között. Persze ezek emberi, halandó mértékek. A csillagok örökkévaló magasságából mindez természetesen jelentéktelen. Mint aki feleletet vár: felnézek az égre. De onnan csak a csillagok hunyorognak, bölcsen és szkeptikusan, mint már nagyon öreg emberek szeme, kik már sokat láttak, sokat elfelejtettek és nem óhajtanak már újat tudni.

A peron most ünnepélyessé válik, egymásután jelennek meg a fegyveres határőrök. Immár sok-sok éve, hogy fegyverrel fogadnak minden idegent a határokon. Felfegyverkezve és támadásra készen, mint kétezer év előtt a görög pásztorok, kik a hozzájuk vetődött idegent ellenségként kezelték. Mi európaiak is, immár huszonötödik éve, hogy a fegyverek jegyében éljük életünket. Erre gondolok és mélyebben huzom fejemet a gallér közé.

Szóba elegyedek az egyik határőrrel. Huszonegyéves parasztfiu. Nős. Innen hétszáz kilométerre van a hazája. Levelet sem nem kap, sem nem ír. Ugyanis sem ő, sem a felesége nem tudnak írni. Azonban olvasni már megtanult, a nyomtatott betűket ismeri. Az ellátás iránt nincsen panasza, csupán a cigarettát hiányolja. Megkínálom, fehérkesztyűs kézzel veszi ki a tárcából. Moziban még nem volt, illetve két hónappal ezelőtt látta élete első filmjét. A gázvédelemről tartottak oktató előadást és akkor mutattak be valami gázvédelmi filmet. A zenét szereti, már látott rádiót, de olyan neki sohasem lesz. A városkában néha, amikor szabad és sétára van ideje megmegáll ablakok előtt, ahonnan zene szűrődik ki. Külföldön még sohasem volt, de érdekelné a világ. Persze erről szó sem lehet. Itt még öt hónapja van, akkor hazamegy és erősen kell majd dolgozni, mert adóssága van. Szereti a szolgálatot? Furcsa kérdés, nem is érti. Itt kell állni, ha jön a vonat és vigyázni, hogy senki se fel, se le ne szállhasson, míg erre engedély nincsen. Tudja, hogy miért? Nem tudja, illetve gyanítja, de nem tudná pontosan megmondani. Elmosolyodik, én is mosolygok és Dosztojevszkij jut az eszembe.

Távolról egyre erősödő harsány fütty, majd pillanatok múlva berobog a külföldi gyors. A határőrök mereven állnak a vonat tövében. Köröskörül siri csend: csak bentől, a vonatból hallatszik holmi dobogás, csoszogás zaja — a vámtisztek megkezdték az utlevél- és vámvizsgálatot. Lent pedig őrt állnak a határőrök és vigyáznak, hogy senki le ne szállhasson, mintha ragályos betegek érkeztek volna...

Félóra múlva robogunk az ország belseje felé és úgy érzem magam, mint a mesebeli néger, aki azért rugta a követ, hogy élvezze a fájdalom csillapodását. A suta kalandnak vége és a kétórás nyugalom után minden méterrel és kilométerrel viasszaszűrődik lelkembe a mindennapok futóslagra szerelt izgalma. Néhány órával később visszanyerem azt a bizonyos lelki készütséget, azt a pszichikai ugrásra-kész állapotot és erről tudom, hogy otthon vagyok. A hazai fedél alatt.

SALAMON ERNŐ: ESTI ÉNEK

*Asít minden öregasszony,
most melegül hálóingük,
jól esik a sárgavászon,
elaludni vágyik mindük.*

*Bóbiskol a komoly férfi,
nehezül a pillantása,
tenyerét elejti, érti
sóhajtasát szusszanása.*

*Alig ül a morzsás kised,
édes priccsén alig ülhet,
parittyás szép napja ott megy,
el is ment már. Szenderülhet.*

*Visít a fűrész a fákon,
hirdeti az esti munkát,
fátylasul a pác az ágyon,
láng fogytán mindinkább tompább.*

*Jár még dicséretre-rossz szád,
munkások vénanyja, bábi?
Vajjon mért is gondolkod rád?
Mért kell nékem arra járni?*

*Sehol sincs kolóniátok,
összedült fekete óla,
miért is gondolkod rátok,
Opra, Hótya, Brinn, Debóra?*

*Titi elment, Avéd máshol,
a mi gyárunk is leállott,
elment Gulasa dudástól,
elfújta a fájerántot.*

*En is, hogy eljöttem onnan,
letettem a pakli lécet,
kallódom a városokban,
onnan vágyódom felétek.*

*Fagyok szomszédja, tetőtlen,
rászálló felhőtől szürke,
silbak ezen a vidéken,
nyugtalanság köszörültje,*

*elégetlenség örültje,
tüzhelytelen létre bátor,
élet messzire-vetettje,
kérnék abból a világból.*

M A G Y A R T Ö R T É N E T

Írta: KERÉKGYÁRTÓ KÁLMÁN

Hóman Bálint és Szekfű Gyula ilyen című sorozatos munkájának most megjelent 7. kötete a 19. és 20. századot tárgyalja. Szerzője Szekfű Gyula, aki, mint történész és író, egyaránt kimagasló kollégái közül és akinek megállapításait nem mindig lehet helyeselni, de majd mindig érdemes meghallgatni. A jelen kötetben például minden körülmények között helyeselni kell, hogy a szerző részben szakítani próbál azzal az általános és az „objektív tudományosság” jegyében hirdetett téves felfogással, hogy a közelmúlt eseményeiről nem lehet történeti művet írni, hogy szükséges egy bizonyos távolság az eseményektől, stb. De Szekfű mondanivalóját akkor is érdemes tudomásul venni, ha az olvasó, a szerző előző munkái alapján, már eleve felteszi, hogy a 19. és 20. századról írva, fejtegetéseinek középpontjában ismét Széchenyi István személyisége és tevékenysége áll s azt minden irányban meghosszabbítva, érveit e centrum köré csoportosítva, többé-kevésbé kerek és szisztematikus egészet ad a tárgyról.

Az olvasó, aki ezt tudva közeledik a könyvhöz és megadja Széchenyinek, ami Széchenyié (de nem többet), meglepéssel állapíthatja meg, hogy Szekfű rengeteg tény és adatot nyújt és pedig, örömdetes módon, a politikai és irodalmi tények mellett, gazdasági és társadalmi tényeket is. De ezek, sajnos, elvesznek és nem érvényesülnek eléggé, mert csak másodrendű szerepet játszanak. Mert nem ezeket rendszerezi a szerző, hanem valami erőszakolt szisztematizálás melléktermékeiként vonultatja fel őket. Ez a rendszerezés azzal kezdődik, hogy a rendi-nacionalizmust szembe állítja a reform-nacionalizmussal. A cél nyilvánvalóan: kimutatni, mi volt Széchenyi előtt és mit jelentett a Széchenyi-féle reform, a további fejlődés számára.

A „rendi-nacionalizmus” azonban aktuális politikai tartalmát tekintve, fogalmilag fedi a fasiszmus klasszikus válfaját, az olaszt, és bizonyos fokig, az elvetélt osztrák Dolfuss-Schuschnigg-féle „Standesstaatot” is. Vajjon az-e a politikai célja Szekfűnek, aki köztudomás szerint nem fasiszta, hogy a rendi- és reform-nacionalizmus szembeállításával figyelmeztessen arra, hogy Magyarország már átment a nacionalizmusnak ezen a válfaján és ebből történetileg a kivezető ut az ő értelmében vett reform-nacionalizmus, természetesen a nacionalizmusnak belpolitikai és nem külpolitikai értelmében? Ezt az utóbbi vonást, mely a fasiszmusnál lényeges, a 19. század történeténél még feltűnés nélkül mellőzheti a történetíró.

A magyar nacionalizmus fejlődésében azonban szerintiünk nem a Szekfű-féle meghatározás az, amely a történeti átmenetet és ellentétet fűdi, hanem inkább az ellenforradalmi és forradalmi-nacionalizmus ellentéte. De persze, ebben a beállításban sem Széchenyi nem lehetne az a központi figura, amilyen Szekfű politikai gondolatvilágában, sem a „visz-sza-Széchenyihez” jelszavú programnak nem lenne meg az a morális értéke, amit Magyarországon egy kis csoport, nyilván még ma is, tulajdonít neki. Szekfű, aki természetesen nem osztja be a nacionalizmust forradalmi és ellenforradalmi nacionalizmusra, kénytelen magát a nacionalizmus

fogalmát céljának megfelelően módosítani. Például így: „Nacionalizmus a 19. század előtt is volt, az emberek korábban is a közös leszármazás és a közös nyelv alapján alkottak közösségeket, bár a *mindennapi életben* (aláhuzás a miénk) alig engedett közös érdekeket érvényesíteni a társadalmi, gazdasági és politikai széttagoztság.” (6. o.). Vagyis, úgy látszik, van egy nacionalizmus a történetkönyvek és egy másik a mindenki élet számára. De az a fajta „mindennapi élet”, amely mellett a nemzeti érdekek az osztályérdekek miatt nem érvényesülhettek, az óvatos szerző szerint, a 19. században megszűnt. Holott, éppen ellenkezőleg, ezek az osztályérdekek a 19. században csak egyszerűbbekké és átlátszóbbakká lettek. Szekfű persze tudja ezt és hogy ezt a mindennapi életből meritett tudását a történelemből meritett tudomásával elhomályosítsa, szánalmas tojástáncot jár a nemzet fogalma körül. Egyszer azt állítja, hogy „a királyság kezébe véve a politikai hatalmat (a rendekkel szemben) azt az egész államterület és annak lakosai, tehát a „nemzet” szolgálatában használja fel.” (7. o.) Méltán teszi itt szerző a nemzet szót macskakörmök közé, mert valami egészen különös és bizonyára a mindennapi életből vett nemzet az, amelyben a király a ráruházott hatalmat az egész államterületre és annak minden lakosa szolgálatában használja fel. Pár sorral lejjebb azonban kiderül a tévedés: „Az abszolút királyság még csak politikai érvényesülését szüntette meg a rendeknek, köztük a leghatalmasabbaknak, a nemeseknek; a magánjogi privilégiumok tovább élnek.” Szerző itt is pontosan tudja, hogy a magánjogi privilégiumok a fontosak, mert éppen ezek akadályozzák a nagy nemzeti egység és közösség kialakulását. De ezek a konzervatív erők szívügyei a szerzőnek, nem csupán politikai téren, hanem gazdasági téren is, ahová szívesen és nem minden ügyesség nélkül szeret kirándulni s a nemzeti egység kereteiben kifejlődő tőkésrend számára is talál egy-két meleg szót. (9. o.)

A nemzeti eszme, vagy helyesebben a nacionalizmus magyarországi fejlődésével kapcsolatban még sajátosabban érvel a szerző, csak hogy a nacionalizmusban rejlő forradalmi elemet kiküszöbölhesse. Szerinte Magyarországon a nemzeti eszme századának beköszöntésekor az „aktív nemzeti politikának lényeges előzményei hiányoztak”. Miért? Mert Magyarország az abszolutizmust „nem... vérükből származó uralkodók vaspálcája” alatt ismerte meg és „likvidálta”, hanem mert az abszolutizmus „nálunk, idegen uralom eszköze volt, mellyel szemben ép' a nemzet önfenntartási ösztöne kívánta a védekezést.” (10. o.) Vagyis Magyarországon azért nem fejlődött ki a nacionalizmus — ellentétben a nyugati nemzetekkel — mert nálunk erre egy hatalmas, mondhatni organikus okkal több volt, mint amazoknál! „Hogy a Habsburgok abszolutisztikus törekvései nem egy magyar egységet akartak összehozni”, míg a Bourbonok, Hohenzollernek, Wittelsbachok, stb. a maguk területén ilyen egységre törekedtek, az csak azt bizonyítja, hogy utóbbiak az ő érdekeikben fekvő nemzeti összefogást megfelelő állami (katonai és igazgatási) szervezet létesítésével keresztülvitték, míg a magyar nemzeti függetlenség csak forradalmi úton volt kivívható. De ehhez nyilvánvalóan sem a nemzeti érzés, sem a nemzeti szellem magában nem elegendő.

De bármennyire nem szeret is szerző erről a témáról beszélni, a mindennapi élet azt mutatta, hogy a forradalmi nacionalizmus a magyar tálajból is kifakadt. Így pl. egészen elhallgatni a Martinovics-féle összees-

külvést mégsem lehet, ennél fogva három sorban intézi el a szerző: „A forradalmi ideák martinovicsi katasztrófája kompromittálta a felvilágosodást is, mely politikailag nem tud ezután érvényesülni s ennek következtében a nemzeti érzés szinte kizárólag a régi nemesi formákban jelentkezik.“ (16. o.)

Ez az egész fejezet lényegében nem más, mint előkészítése az elkövetkezendő Széchenyi-propagandának: nem is annyira a rendi-, mint inkább a forradalmi-nacionalizmusnak az ugynevezett reform-nacionalizmussal való szembeállítására érdekében. Ami a rendi-nacionalizmus korszakában, amely 1830-ig, Széchenyi reformprogramjának megjelenéséig számít, politikában és irodalomban nemzeti felbuzdulásként magyarázható. mindazt Szekfű Széchenyivel hozza valahogy kapcsolatba, elvonván a figyelmet azoktól a rendi elemektől, amelyek már az u. n. rendi-nacionalizmus uralma alatt bomladoztak, elvonja a figyelmet ezeknek az elemeknek az ellentmondásairól és a bennük rejlő forradalmosító tényezőkről, elvonja a francia forradalom és a felvilágosodás kihatásairól, a gazdasági fejlődésben rejlő explozív-mozzanatokról, amelyek aztán az 1825.-i országgyűlésen nyilvánvalókká lettek, ha szerzőben meg is van a hajlandóság arra, hogy az ellenzék szerepét ezen az országgyűlésen bagatellizálja.

Szekfű tehát ebben a fejezetben nem az említett forradalmosító tényeket hangsúlyozza ki, hanem a nyelvi s irodalmi szféra termékeit, ahol szerinte „a nemzeti gondolat tiszta formájában, rendi salaktól mentesen, szinte kizárólag... gyökeredzik“ (12. o.) De utóbb kitér, hogy az akkori íróktól hiába várunk nemzetpolitikai utmutatásokat, melyek szerint a magyarság a forradalmi gondolkodás 1795.-i bukása után újra berendezhetné életét. Nyilván eszébe jutott közben Szekfűnek, hogy ebben a forradalom-mentes, szűz-tiszta irodalmi talajban is teremtek felforgató gondolatok és ezért siet a kor irodalmi vezérének, Kazinczynak, a Martinovics-féle összeesküvésnek a szimpátiájáról a figyelmet elterelni, hogy megnyugvással megállapíthassa, hogy „nincs az 1795 után kialakuló új magyar nemzetiségnek Széchenyiig sem elmélete, sem a múltba visszavetített képe.“ Arról, hogy ez a nemzetiség mennyiben új és ha az, mennyiben nem rendi, de mégis reformisztikus, 35 évvel Széchenyi fellépése előtt, Szekfű nem nyilatkozik.

Ha Szekfű nemcsak citálná, hanem meg is szivlelné Pálóci Horváth Ádám szavait, nem kellene a probléma mögött kereskednie. Pálóci Horváth Ádám 1814-ben pontosan megírja, mi volt addig és azután is Széchenyi egész reformtörekvése mellett is egészen 1848-ig, Magyarországon a „nemzet“: a honfoglaláskor „eredeti, teljes szabadsággal bíró“ magyarság utódai, azok pedig, akik most jobbágyoknak neveződnek, azok mind szolgák voltak, kiknek számuk utóbb némely meghódolt tartományok lakosaiból szaporodott, de ezek a nemzet neve alatt sohasem értődtek, hanem csak a nemesek vagy katonák.“ (17. o.) Ez a történeti igazság és az állapot, amelyben a nemzet azonos volt a nemesi osztállyal vagy renddel, nem Széchenyi fellépésével ért véget, hanem a 48-as forradalommal, melynek nacionalizmusa egyaránt irányult az osztrák abszolútizmus és az ezzel sokszor együtt haladó magyar osztálynacionalizmus ellen.

Addig pedig változatlanul az az állapot áll fenn, melyet maga a szerző *A társadalom* című érdekes és tanulságos fejezetében ekként jellemez: „Valóban, az egész magyar társadalom s annak e korban megfigyelhető ál-

landó biztonságérzete, abból kifejlődő kulturális felemelkedés lehetősége még akkor is a jobbágyság, mint egy Atlasz vállain nyugszik. A jobbágy munkája nélkül nincs főúri, vagy táblabirói életforma, nincs kereseti lehetőség a művelt emberek tizezrei számára. A birtok maga nem hoz, csak azáltal, hogy a jobbágyok megmunkálják.“ (81. o.)

*

Mit tett ezek ellen az állapotok ellen Széchenyi és az ő nevéhez fűződő ugynevezett reform-nacionalizmus? Erre a kérdésre feltűnően keveset tud válaszolni a szerző. A leglényegesebb számára az, hogy, szerinte, nem azt nézte, érvényesültek-e a tankönyvekben lefektetett s az országgyűléseken unalomig ismételt sarkalatos törvények; nem, ő sarkalatos törvényekre és velük együtt az egész rendi alkotmányra csak annyit adott, amennyit egyházának tanai szerint szabad volt adnia. (105. o.) Majd hozzá teszi: „Széchenyiben a faji azonosság tudata csodálatosan tör ki akkor, amikor ennek másutt az egész nemzettestben még nyoma sincs. Annyi látszik csak bizonyosnak, hogy a hatalmas arisztokrata, felismerve vérének és fájának a szegény jobbágyával való azonos voltát, ezt öntudatosná maga előtti keresztény érzései segítségével teszi... Katholikus hite nélkül ezt a faji kapcsolatot, mely az ő társadalmi állására éppen nem volt megítélendő, aligha vallotta volna be magának és még kevésbé tehetné volna politikai gondolkodása egyik alapjává.“

Ez az arisztokratikus katholicizmusra alapított faji eredetű nacionalista reformpolitika, már itt is erős elhatárolódást készít elő a protestáns Klossuthnak a magyar polgárság osztályérdekein épülő forradalmi politikájával szemben. Ott, ahol Széchenyi pozitív alkotásait ismerteti Szekfű, elismeri, hogy „kiindulópontja a hazai rög, annak elmaradt állapota, mégpedig elsősorban a saját osztálybeli földbirtokosoknak bajai.“ Az effőltt érzett nyugtalanság hajtja a rendiség és rendi alkotmány kritikájához. De ez a kritika alapjában véve meddő, mert erkölcsi kategóriákon épül és nem kísérik konkrét politikai javaslatok. „Nézete szerint — mondja a szerző — s ez a konzervatív reform igazi alapelve — pozitív javaslatot csak akkor lehet és érdemes tenni, ha a közgondolkodás már megváltozott, amit csak erkölcsi eszközökkel lehet elérni, bármennyire felháborodott is a jobbágy terhein, a nemesi adózásra pozitív javaslatot nem tesz, amíg meg nem győzi honfitársait.“ (115. o.)

Szekfű igen jól látja, hogy Széchenyi működésének lényege abban a programjában van, hogy a nemesi és polgári erőket koncentrálja és a birtoklási jogot a jobbágy számára is követeli, mégis nem ezekből az elemekből alakítja ki Széchenyinek, a reformernek, képét és reformeszméinek történeti értékét, hanem újra meg újra visszatér a „vallási ösztönzésekre“, a „nyelv kultuszára“ és Széchenyi reformtörekvéseinek hasonló szubtilisabb elemeire. A lényegnek és a buroknak ezt az ellentétességét Széchenyi működésében már kortársai is felismerték és ezért pozitív javaslatok hiányában nem láttak bennük egyebet szónoki képeknél. Szekfű maga is kénytelen beismerni, hogy „Széchenyinek pesszimista programja talán megvalósítható lett volna egy abszolutisztikus nemzeti kormány, egy Mussolini-féle fasizmus által, mely a nemzeti nevelés vasigájába képes a tömegeket befogadni, de politikai hatalom hiányában semmiképpen sem voltak kilátásai azon tömeg meggyőzésére, mely... a nemzeti optimizmus évtizedes iskolájában nőtt fel.“ (122. old.)

Széchenyi vallásos, arisztokratikus és romantikus politikája a feltörekvő liberalizmussal és az emögött rejlő felvilágosodással, politikai és gazdasági realizmussal szemben nem tudott érvényesülni. A harmincas években Széchenyi még diszkutábilis lehetett Magyarországon, a negyvenes évekre már Kossuth működése üti rá a bélyegét. Szekfű az erről szóló fejezetben szép és lojális összehasonlítást tesz Kossuth és Széchenyi politikája között. De azért itt is Széchenyi ugyyszólván a mérték, amelyen Kossuth működését és eredményeit méri, Széchenyi az uttörő reformer, akinek reformgondolatai számára „a rendi nemzet tulajdonképpeni többségét Kossuth nyeri meg.” (158. o.)

A kettő között egyre fokozódó ellentétet Szekfű diszkrétan és szenvedély nélkül rajzolja. Hogy azonban ez az ellentét ne a rendi és reformnacionalizmus ellentétének szimbolumaként jusson kifejezésre, Szekfű nagy kultur- és gazdaságtörténeti apparátust vonultat fel, mely egyrészt azt akarja megmutatni, hogy a nemzeti élet kiteljesülésénél Széchenyi kezdeményezése után „különböző részletprocesszusok egyszerre torkolnak egybe és saját kifejlődésükkel a nemzeti életet is szublimálják,” másrészt azt, hogy a nemzetiségi eszme megerősítését elősegítő „gazdasági érdekek” felsmerését Széchenyinek tulajdoníthassa: „Ami pozitív alkotás ez évtizedek gazdasági terén van — ugymond (182. o.) — az inkább Széchenyinek számító és szakismeretekkel bíró géniuszával van kapcsolatban.”

Nagyon figyelemreméltó, hogy ez a fejezet voltaképpen abban a felismerésben csendül ki, hogy reális eredményeket a negyvenes évek első felének radikálisabb reformmozgalmai sem hoztak s hogy Petőfi által a „Tizek Társaságában” Széchenyi, Deák, Kossuth „külön színei csak egyforma szürkévé tompulva érkeznek meg, vallás és nemzetiség régi fogalmai helyébe a világszabadság nagy illúziója lép. A világszabadság pedig nálunk legelső sorban a jobbágy szabadságát követeli, rögtön és teljesen, tekintet nélkül a politikusok fortélyaira és intrikáira.” (188. o.) Ezzel kapcsolatban megemlíti Táncsics Mihályt is, az elsőt, kinek írásaiban a „nép” szava szólalt meg s ki nem tudott Széchenyiről és Kossuthról s ők nem tudtak róla. „A rendi világ még szilárdan állott és európai viharak kellett jönnie, hogy megingassa.”

*

Szekfű jól látja és sejteti, hogy a 48-as forradalom világforradalom volt, abban az értelemben, amely a politikai világot 1848-ban jelenthette. Jól látja, hogy ebben az európai forradalmi atmoszférában születtek a magyarországi nemzetiségek mozgalmi is. A *nemzeti kisebbségek kifejlődése* című fejezet az értékes adatok egész tárházát szolgáltatja. Elvi tekintetben persze az a fő gondja, hogy a liberalizmus és a forradalmi nacionalizmus alapján megértő és csak a magyar nyelvkérdésben intranzigensebb nemzeti politikáját elhatárolja Széchenyi valláserkölcsei alapon álló nemzetiségi politikájától, mely „irtózik a liberalizmus felvilágosodási eredetű nézeteitől, mely szerint a nyelv megtanulásával és használatával a nem magyarból egyszerre magyar válhat”, amit természetesen a liberálisok nem hittek.

Maga a szerző állapítja meg más vonatkozásban: „Hogy a magyarság és kisebbségek szétválását a magyar államnyelv erőszakolása okozta volna... ezt a nemzetek fejlődési mechanizmusának ismerete alapján a me-

sék közé kell utalnunk." (196. o.) De amikor a szerző nem a mechanizmus ismerete, hanem saját Széchenyi-kultusza alapján ítéli meg a nemzetiségi kérdést, akkor egyszeriben rájön, hogy a nemzet fogalmának, melyet a magyarsággal kapcsolatosan Széchenyi nyomán megállapított, a nemzetiségekre nincs érvénye: itt „a nemzethez tartozó egyének körét sem közös leszármazás, sem nyelv, vallás vagy más objektív kategória segítségével nem tudjuk megvonni, holott a nemzet, mint egység könnyen és fellebbezhetetlenül határozza meg, kiket fogad be saját körébe. Ennek megfelelően a nemzeti 'érzés' elsősorban valósággal is érzelem, mely logikai szabályoknak nincs feltétlenül alávetve, érvekkel le nem bírható és érvekkel meg nem támogatható." (190. o.)

Itt tehát be kell értnünk azzal, hogy szerzőnek ezt a merőben irracionális véleményét idézzük, anélkül, hogy megkísérelnők a polémia ezzel a politikai és történelmi lirizmussal szemben. Ez annyival is fölöslegesebb, mert a *Forradalom és Szabadságharc* című fejezetben a szerző is észreveszi a magyarság forradalmi és a nemzetiségek ellenforradalmi szerepét, amik a szabadságharc lefolyására nézve igen reális kategóriáknak bizonyultak. Egyébként a fejezet, mely sem felfogásban, sem tényekben nem hoz sok újat, nem mutatja meg tisztán, hol határolódnak el Szekfű számára a forradalom és a szabadságharc. Az előbbinek szociális tartalma, a jobbágyság felszabadítása, szerző szerint nem okozott nehézségeket, annál inkább az ausztriai kapcsolat és a nemzetiségek kérdése. (229. o.) A Kossuth és Görgey közti ellentétet is úgy tünteti fel Szekfű, mintha ez a Kossuth és Széchenyi közötti ellentét folytatása lenne, de sajnos ezt a gondolatot sem részletesen ki nem fejti, sem tényekkel eléggé alá nem támasztja. (253. o.)

Az *Abszolutizmus és Kiegyezés* című fejezet alkalmat ad szerzőnek bizonyos külpolitikai összefüggések megmutatására egyrészt Kossuthnak az emigráció alatti ezirányú számításával és összeköttetéseivel, másrészt Ausztriának, mint a magyar sors akkori irányítójának külső politikájával kapcsolatban. Az első tekintetben nagyban-egészben beéri Kossuth emigrációs tevékenységének leírásával és — magasztalásával, bár éppen ebben a tekintetben Kossuth szereplése az emigráció éveiben általában nem találkozunk egyöntetűen elismerő bírálattal, ha a Szekfű által méltán kiemelt nemzetiségi kérdést csakugyan jelentősen megtisztította is a 48 előtti zavarosságoktól.

Fontosabb volt a magyar fejlődés szempontjából Ausztria egyre fokozódó politikai elszigetelődése és belső gazdasági gyengülése. A szolferinói vereség, melynek nyomán jelentős olasz tartományok szabadulnak fel az osztrák abszolutizmus uralma alól, Magyarországon is reményeket élesztett, melyek azonban komolyabb stádiumba csak Ausztriának a poroszokkal való háborújában szenvedett veresége után jutottak.

Amilyen jó 48-asnak bizonyult a szerző Kossuth nemzetiségi politikájának tárgyalásánál, ugyanolyan jó 67-es a kiegyezés kérdésében. „Deák és Ferenc József műve, a nemzeti szuverénitást és autárkiát, sokkal inkább biztosítá, mint 1526 óta bármely törvényünk, vagy akár Bocskay, Bethlen, Rákóczi György és Ferenc támadásai." (290. o.)

A következő fejezetekben bőségesen felhalmozott anyag a történeti és politikai vonalat csaknem teljesen elhomályosítja: szerző még mindig és minden kritikája mellett is túlságosan komolyan veszi a pártok közjogi

nézeteltéréseit, viszont az igazán politikai jellegű tények magyarázata elől kitér. Ezeket ilyenszerű megállapításokkal intézi el: „Tisza Kálmán érdeme, hogy keresztülhajtotta azon intézkedéseket, melyek a magyarság külpolitikai helyzete érdekében szükségesek voltak s saját testével fedezte ez uton a nagy külpolitikai alkotót.” Ilyen titokzatoskodó szóáradatba fojtja az egész Andrássy-féle külpolitikát. Azt, hogy ez a külpolitika különösen a berlini kongresszuson nem volt önálló Andrássy-féle és még kevésbé specifikusan magyar érdekű külpolitika, azt a berlini kongresszus tárgyalásainak és az ezek mögött rejlő erőknél minden ismerője tudja.

Andrássy legjobb esetben eszköze volt a Bismarck-féle politikának, amely az orosz befolyásnak a Balkánon való gyengítése érdekében Ausztria-Magyarországot játszotta ki ellene. Abban a még kezdetleges imperia-lista játékban, mely itt folyt, létesültek a hármasszövetség és a francia-orosz szövetség alapjai. Szekfű ismert németbarátsága mellett érthető, hogy Andrássy német-orientációjával egyetért, de ez igazán nem ok arra, hogy Andrássyt külpolitikai eredményessége tekintetében Hunyadi Mátyással hasonlítsa össze. A kor szociális viszonyainak rajzára ehelyütt kíséreltet sem tesz a szerző, legfeljebb az új vasutépítkezésekkel kapcsolatban esik egy-két szó a magyarországi kapitalizmusról.

Minél közelebb kerül Szekfű a jelenkor eseményeihez, annál kevésbé plasztikusan domborítja ki őket is, a szereplő személyeket is. Nagy részletességgel írja le a parlamenti harcot és közjogi vitákat és felsorakoztatja a neveket anélkül, hogy az eddiginél pontosabb vagy akár csak színeesebb rajzát kapnók a vezető politikusoknak. Tisza Kálmánról, Wekerléről, Apponyi Albeirtről, Szilágyi Dezsőről, Széll Kálmánról mindent elmond, amit mi is tudunk róluk, anélkül, hogy csak annyira is jellemezné politikai jelentőségüket, mint főntebb az Andrássyt. Viszont abból, amit politikai, szociális és gazdasági tekintetben az előbbi fejezetekben nélkülöztünk, sokat, nyilván a „szellemtörténeti“ módszer követelményeinek megfelelően, *A szellemi kép* című nagy fejezetben tárgyal. De itt is annyit halmoz fel, hogy a problémákat inkább csak megjelöli, mintsem hogy tárgyalná vagy megoldaná. Szociális tekintetben leginkább a gentry helyzete a polgári Magyarországon érdekli a szerzőt, viszont a jelentőségében egyre fokozódó parasztkérdést csak kevésbé tárgyalja, a kivándorlást éppen csak érinti, a mezőgazdasági munkásság harcáról pedig néha még külföldi polgári történeti művek is több megértéssel irnak.

Ezeknek a tényezőknél az elhanyagolása különösen szembeszökővé válik azáltal, hogy közben — noha kuszán s rendszertelenül — vallási, irodalmi, művészi kérdéseket is tárgyal, ami, ha organikusan történnék, a gazdasági problémák tárgyalásával kapcsolatosan, csak üdvözölhető volna, így azonban csak nyers adathalmaz, melynek történeti interpretációját ötletek sorozata pótolja. Közben újra meg újra, minden kínálkozó alkalommal visszatér Széchenyire, egyenesen mániákus következetességgel próbálva rámutatni ennek hatásaira a 19. század második felének gazdaságára és irodalmára is.

Teljesen fogyatékos a kor vezető kérdésének, az ugynevezett munkáskérdésnek, tárgyalása: a kapitalizmus fejlődéséről adott rajza meg naiv és kezdetleges. „Az egész kapitalisztikus termelésnek voltak egyes jelen-

ségei, melyek a magyar nemzeti szempontból nehézségeket okoztak" — jegyzi meg. (369. o.) Ettől a megállapítástól nyilegyenes ut vezet számára a zsidókérdéshez, amelyre vonatkozólag azonban szintén nincs saját mondanivalója. A magyarországi munkásmozgalmat — nyilván a teljeség kedvéért — közismert adatok alapján regisztrálja és oda lyukad ki, hogy „a magyar értelmiség évtizedeken át végzetes értetlenséggel szemlélte a munkásság küzdelmét és nem vett magának fáradságot, hogy törekvéseivel, melyek tulajdonképpen a marxista frázisok címe alatt emberhez méltó életre irányultak közelebből megismerkedjék.” (376. o.)

Látnivaló, mennyire hibás maga a szerző is ebben az „értetlenségben” és pedig nemcsak a munkásság, hanem éppugy a nemzetiségek küzdelmével szemben is, melyről ítélete így hangzik: „Valóban, mikor egész Európa a nemzeti erőszakot alkalmazta, mi csak az erőszak látszatát keltettük fel. Ez volt igazában nagy hibájuk a kiegyezési kor nemzedékeinek.”

Az utolsó fejezetben az egyensúly megbomlásáról és a fejlődés irányairól szól a szerző. A Széchenyi-hívő itt sem tagadja meg magát. A szabadelvű párt bukását annak tulajdonítja, hogy a hosszú ideig teljhatalommal bíró rendszer következetesen tartózkodott a reform gondolatától. Kevés kritikai megjegyzéséből (395. o.) arra lehet következtetni, hogy reform alatt elsősorban választójogi reformot ért. Elitáló szavai, melyekkel a magyar imperializmus első jelenségeit kritizálja, szintén Széchenyre való hivatkozással esnek. Nem a modern demokrácia szempontjából bírálja az imperializmus szerepét, hanem elmosódott szellemi követelmények és Széchenyi történetileg elavult „realizmusa” szolgálatában. E fejezet legsikerültebb része az ugynevezett koalíciós kormány kritikája, bár konzervatív hajlandóságainak megfelelően a koalíció egyetlen „alkotását”, a hírhedt Darányi-féle cselédtörvényben látja, „mely jószándékkal próbálta a mezőgazdasági cselédek helyzetét s a velük való bánásmódot a fennálló viszonyok keretében javítani... Az ipari munkásság számára a Sztéryni József államtitkártól készített kötelező munkásbiztosítás jelentett a fejlődés irányában egy lépést.” (401. o.)

A koalíció bukása és Tisza István visszatérése sem változtatott semmit a magyar társadalom „szervezetlenségén”. Az elavult szociális konstrukció fennmaradt s Trianonig nem is került sor a politikai jogok kiterjesztésére. (406. o.) E két dátum közé eső korszakot: a világháborús Magyarországot és a két forradalom Magyarországot, kilenc oldalon intézi el a szerző. Itt aztán előtérbe lép a tudományos lelkiismeret: „Ez események pusztá lefolyását nem tudjuk rekonstruálni, amíg az igazi mozgató erőkkel tisztában nem vagyunk”. (414. o.) De annyit mégis mer konstatálni az óvatos történész, hogy „a forradalmak szégyenteljes periódusában a nemzeti erők passzivitásban vannak s minden, ami történik, elenyésző kisebbségek munkája... Az állami mechanizmus szétesése után nem volt többé összetartó erő, s az egyedekre széthullott nemzet védtelenül lón kiszolgáltatva annak, aki éppen vezetni akarta”. (415. o.) És természetesen: „Innen a két forradalom után is az évekig tartó zavar, melyből csak az állami öntudat helyreállítása menthetett ki bennünket. Ez volt gróf Bethlen István történeti munkája, melyet viszont az államfő stabilizáció tette lehetővé.” (415. o.)

Ezzel a méla szellemtörténeti akkorddal be is fejezhetjük Székfű könyvének méltatását.

GEREBLYÉS LÁSZLÓ: FÖLDÖNFUTÓ ÉNEKE

*Oly mindegy, merről jöttem,
egy órjás áll mögöttem,
mennyeig ér a karja,
s dermesztő tenyere, a napot eltakarja.*

*Óh, mondd, mi vár reám még?...
nyugvóra hol találnék?...
minden kapu becsattan!
eszeveszett idő: — bódorgok megriadtan.*

*S csak tengek, elhagyottan,
— szót vetnek innen-onnan, —
de élni úgy szeretnék:
oly rajba-röppenően s csapongva, mint a fecskék.*

*De mégse, bármi áron
ne éljek e világon:
semhogy szutyokba vesszem:
jőjj, hűséges halál s csak bujtass el, öledben.*

ÚJ MAGYAR KÖLTŐK II.

HOLLÓS KORVIN LAJOS

Irta: SÁNDOR PÁL

Hollós Korvin Lajos Óbuda törzsökös és vagyonos zsidócsaládjának elszegényedett ágából származik. Az ő életében a vagyon csupán családi legenda és a többi ág rideg elzárkózása formájában mutatkozott. Testvérei még tanui voltak a jómód utolsó foszlányai könnyelmű elherdálásának, az ivásban és költekezésben zsentritempókat követő apa életmódjának, a késői született Lajos azonban már teljesen szegény környezetben és proletár életkörülmények között nőtt fel. S nemcsak közviszonyainkra jellemző, hanem Korvinra nézve is elhatározó, hogy — míg a pusztai zsellérsorsból származó Illyés Gyula és a pesti lumpenproletár környezetből kinőtt József Attila rokoni, baráti, társadalmi, állami segítségekkel elvergődtek nemcsak a pesti és szegedi, hanem a bécsi és párizsi egyetemekre is, — addig a katholizált bécsi nagybácsi püspök és textilmágnás rokonok mellett Korvin Lajos alig négy középiskoláig tudta anyagi okokból felvinni, — inasnak kellett beállnia és már szinte gyermekkorában neki kellett eltartania édesanyját is.

Mialatt tehát költőtársai különböző időleges támogatások révén a világirodalom és széptudományok legmagasabb fórumainak utmutatása szerint művelhették, csiszolhatták költői lelkületüket, Korvin Lajos szellemi szárnypróbálgatásai sötét műhelyek ellopott perceiben, ügynöki lótasfutás ziháló lélekzetei közt, magántisztviselői tollak félrecsuszásai útján

vagy a munkanélküliség korgó meditációiban születtek meg.

Ha Korvin nem lett volna költő már tudatának első rezzeneteitől fogva, bizonyára őrizkedett volna attól, hogy végre munkássorsból magántisztviselővé felkapaszkodva tintatartót vágjon vezérigazgatója fejéhez, véget vetve ezzel karrierjének, mely az inflációs idők tőzsdei manővereinek perspektívájában már-már azzal biztatott, hogy visszaszerzi magának azt az anyagi és társadalmi pozíciót, amit apja oly könnyű kézzel, utódjára nem gondolva elmulasztott.

Ez a „karrier“ talán betöltött volna kispolgári ambíciókat, de az autodidakta költő nem a gyűlölt multnak, a merev családi arcképeknek és a még merevebb, uralkodó osztály tagjaivá vált rokonoknak akart beszélni. A költő a jövőé, a közösségé, az emberiségé, — és hol találhatta meg jobban mindezt, mint a gyermekkor kényszerű környezetében, az óbudai kőbányák munkásaiban, műhelybeli sorstársaiban, akik felcsillanó szemekkel hallgatták az ifju költőt, amint éppen erről a közösségről és emberiségről szavalt.

Korvin nem belőlük jött, mint Illyés vagy József, hanem hozzájuk ment. Még erősen érzi ezt a különállást és érdemnek tekinti, a lemondás nem teljes. „Nézzetek engem — szavalja — összetörtem saját szobromat, most szórom szét a cserepeket.“ (Harc 1930-ból, 3. o.)

*Formákat, szabályokat, selyemruhákat, karriéreket,
ambíciókat dobok máglyára, magasra szökken a
láng, látjátok, milyen pirosra festi az arcomat.*

Költészete ebben a szakaszban nem a közösségbe való felfeléhangja; nem a közösségből beszél, hanem a közösséghez szól. Fölöttelevőnek, prófétának érzi magát, aki hozza a kinyilatkoztatást. „Hegyi beszédet“ mond (5.o.) elkésett plakátköltő módra és megvető hangon idézi mindazokat, akiknek a szellemét magafölött levőnek, rendszertelen tanulásai során elnyomónak, leküzdhetetlennek érzi.

*Dobjátok el a bibliát, Nietzschét, Kantot, Freudot, Luthert
és az összes zsenális kóklereket,
most én beszélek hozzátok.*

De hamarosan rájön, hogy ez a hang hamis: hatástalanul pattan vissza arról a közösségről, amelynek megváltója akar lenni, — mert annak nem megváltóra van szüksége. Elcsuklik a hangja, magába néz és reménytelen utánfutkosásnak érzi ezt a prófétáskodást:

*En meghalok, testvérem, te nem láthatsz engem nevetni,
te nem láthatsz engem sirni, te előre nézel és
átlépsz a testemen s az ölelésem ott függ a válladon.*

A prófétáskodás alapján véve elnyomottságának kompenzálása volt; s hogy nem sikerült, elnyomottságának tudata elsősorban nem osztály, hanem faji tartalommal telik meg:

*...Kiestem a világ kezéből,
A szőkék és szélesvállúak elindultak Siegfriedből,
befolytak a fajtákba, és learatják a föld örömeit,
övék a hatalom és a dicsőség.*

De mindez csak átmenet: a közvetlen élmények fokozatosan elhomályosítják a multat, hagyományt s a környezet behatása egyre erősebbé válik. E környezethez tartozik azonban nemcsak a munkábaállás „téli reggele“, az „ebédjegy: a moslékutlevél“, a gyárarabság és a tényleges rabság, melyet verseiért el kell szenvednie, hanem az igazi költészettel való megismerkedése is. A kassákizmus modorosságai lassankint elmaradnak, Heine és Petőfi hangja csendül meg az egyre inkább uralkodóvá váló kötött versek mögött s ez a hang a maga közvetlenségében és természetességében diadalmas utat talál a tömegekhez. Így születnek meg a legszebb magyar szavalókórusok (Sütőmunkások, Hallok proli, stb.) és néhány tiszta ideológiájú verse (*Tömegszállítás* c. kötetében, 1934), melyek arra mutatnak, hogy még egy lépés, — s a távolság költő és osztály között egy magasabb egységben teljesen megszűnik.

Ez a lépés azonban nem történt meg. A munkássors nem vált életformájává: „Egy pillantás, befordulok a gyárkapun, mint más rabok s egy napra ismét meghalok.“ (*Tömegszállítás* 8. o.), s mihelyt a világválság idejének felfokozott, kiélezett, várakozásteljes társadalmi feszültsége engedett, a hangja is elernyed és többé nem a közösség, hanem saját mondanivalói lépnek előtérbe. Ez a magát elengedő, a viszonyokba beletörődő, a várt jövővel leszámoló életérzés természetesen csak fokozódik a bekövetkezett világesemények hatása alatt és részben hatalmi intézkedések, részben privátszándékok következtében is a tömegtől való elszakadás egyre inkább nyilvánvaló lesz. Szociális kritikája ugyan most sem hagyja el, de két mozzanat tolul előtérbe: az egyik az egyéniség, a költő-lét, a másik a közösség: a zsidóság. S a tragikus vonás ezekben a mozzanatokban éppen az, hogy a háttérbe szorult osztályközösség pótlására keres alapot a költőletben, azaz éppen a kollektivitás szükséglete teszi individualistává, másfelől abba a közösségbe kényszerül bele szociálisan és etikailag is, amelytől első tudatos pillanataitól kezdve menekül, amelyet megtagad.

Kiesvén az eredetileg vállalt közösségből, szanaszét tekintget, és közvetlen, mindennapi környezetét fedezi fel (*Mellékuccai pasztell éjjel, Szondy ucca, Esti mellékucsa, Pályaudvarom éjjel, Tavasz az uccán, stb. a Harmincas évek* c. kötetben, 1936), észre se véve, hogy az osztályfogalmak lassankint kicserélődnek „általános emberi“ fogalmakkal, és a végső szólam nem a jövő, az objektív hit, hanem a költő, aminthogy a fogalmak rendjét, az eszmei tartalmat, a rendező erőt nem az osztályöntudat, hanem a szubjektív költői öntudat szolgáltatja.

Ugy tesz, mintha mindez nem fájna neki, hanem „a természetes fejlődés útja“ lenne. A költőnek ez a sorsa:

*Ahányszor beleszóltál államok,
népek, fajok és osztályok sorsába,
mindig kegyetlenül szájadra vertek,
ha csak nem voltál kanccsal költőlárva
mögé elbujt talpnyaló udvaronc
vagy párt-agitátor, ki mint a pincér
azt írja mit diktál az ur: a párt.*

De ez a párttal szemben való dulás-fulás az elesettség, magát elhagyottság és magáramaradottság fájdalmát takargatja. Hogy mennyire küzd e

magány ellen, hogy mennyire keres társakat, bárkit, élőlényt vagy akár holt tárgyakat, amihez köze lehet, azt mutatják a társkeresés szimbólikus ódái (Marhasors, Óda egy vízfordó számárhoz, Egy ló álma, Mese a vulgosaursról, stb.)

S ebben a társtalanságban elkövetkezik a magányos meditáció rövid korszaka, melyet az *Elhal a dal c.* (1938) kötet reprezentál. Az elmélkedés gyakran a mult idézgetése (Emlékezés egy régi históriára, Ballada egy régi este lángjairól, Egy régi vasárnap délután), máskor a jelen apró mozzanatainak költői átítatása (Első tavaszi nap, Álmatlan éjszaka után, Vasalás közben, Alkonyat az uccán), melyek itt-ott egész költői szociográfivá szélesednek (Nyiregyháza), vagy pedig metafizikává, mesévé hintáznak fel a magasba (Számok, Madarak, Virág, Együgyű ballada), olykor azonban mintha ismét megerősödne a hangja és megfigyeléseiből társadalmi kritika (A malom halálára), szociális szimbólum (Aranyásók), sőt óda lesz, hogy kötete első verseként hitet tegyen a költő társadalmi hivatása mellett (Óda, 7. o.) utolsó verseként pedig a mai világ kulturális reménytelenségét, a Dal halálát hirdesse ki. (106. ol.)

E reménytelenség az összekapcsolója költői léte szubjektív általánosságának és absztrakt közösségbe — zsidóságba — való visszakényszerülésének. A költő a „társadalom szíve, lelkiismerete“ — írja (10. o.):

*S megértsenek mind, nem maradsz így magad,
Tavítsd a népet, — s lesz, aki majd becsül,
mert hivatásod egy lehet: hogy
szónoka légy a világ ügyének.*

A magányosság tehát a költő számára nem megoldás. De világ, emberiség? Absztrakt szimbólumok. Nemzet? Nép? Igen, még lehetne hozzájuk szólni, buzdítani, inteni, korholni! Nemzet, nép, — bár elmosódott fogalmak, de azért megint lehet rajtuk valami konkrétet érteni, ha másképp is, mint Petőfi idejében. De ha megpróbálja, komikumba fullad szava. Ha Ulyés kiált: Nemzetem! ha József Attila elrikoltja magát: Népem! — hisznek neki, jogosnak tartják, hogy a nemzet és nép nevében szóljanak. De Hollós Korvin? a „zsidó kisebbség“, az ötszáz év előtti „beszívargó“, a megtűrt „idegen?“ Amikor politikai pörök vizsgálóbírói obligát kérdése: Honnan veszi ön a jogot és bátorságot arra, hogy a magyar paraszton segíteni akarjon? Mi köze önnek ehhez az egész ügyhöz? és amikor már nemcsak társadalmi beleszólástól, hanem a pusztá életlehetőségtől is meg akarják fosztani, amikor belekényszerítik olyan állítólagos közösségbe, amelyből régen megszabadult nemcsak szellemileg, hanem jogilag és formálisan is, amikor kétségbevonják nemcsak azt, hogy magyarul gondolkodik, hanem hogy amit leír, az magyar szó, — csoda-e, ha származása az ő számára is problémává, állandó, kínzó tudattartalomává lesz:

*Szemem mögött a mult kárpitja lebben,
tiéd vagyok álomban, örületben,
álomban ott járok a régi rónán,
mert ébren, hullni látom Európám.*

Világosan látja, hogy „sirjából feltámadt s fölékszallt a középkor holt szelleme...“ (*Mint ki tengerről jött c.* verses önéletrajza, *Korunk* 1936) és hogy

*Ez már a véglények világa.
Ami szellem volt, mind kirugdalt
idegenként jár a világba. (u. o.)*

De megelégedhetik-e költő annyival, hogy megállapítja: elhal a dal, s most már csak

*kiáltás harsan, pattogó üzem,
s majd dörrenés is, vad szirénazaj,
vak dobok durva násza, küzdelem
zörgő lármája, szintelen zivaj (Elhal a dal)*

és elég-e, ha megsiratja a különben is problematikus multat: „Ó jaj, szegény világ?!“

A dolgok új rendeződést nyertek s a költő megzavartatván ideológiai nyugalmaiban, szellemi biztonságaiban, előbb önmagával szeretne kész lenni. Még egy-két évvel ezelőtt úgy érezte:

*Mit számít az, honnan kerültem?
Mi közük véle, hová megyek?
Akarják-e vagy sem: itt vagyok
s magyarul énekelek (Harmincas évek, 30. o.)*

de ma már torkára forrasztják az éneket: s úgy érzi, hogy a valóságos börtön valamikor nagyobb szabadság volt, mint a mostani kívül-belül rácsokkal körülvett szabadság. Mert nem az a baj, hogy el kell innen menni: hiszen tudata tiszta: nem bűnbak, hanem bűnök bakója ő. (*Most elmegyek*, kézirat), — hanem az, hogy költő-léte következtében ide van kötve örökké:

*Fogoly madár, világod e kalitka,
s bárhova szállnál, dalod idegen (A kerítés előtt, Korunk 1938).*

És itt bosszulja meg magát a konkrét közösségből való kiesés: a költő nem költő a közösség, a talaj nélkül:

*Ha volna hej, — számodra hely akárhol
e szűk planétán csak egy talpalt,
hol gyökeret verhetnél, mint a fáról
lehulló mag a meleg föld alatt,
ugy elmennél, hogy elsöpörnéd még a
lábad nyomát is...
De nincs... —(u. o.)*

és hiába is próbálkozik, hogy legalább költészeti hazát teremtsen magának:

*Magadban állsz a pusztán és a síró szélnek felelsz majd magyar szót.
Szeretlek, jaj, de fegyverem nincsen, csak rossz kabátom takarom rád,
Ó, jaj, jaj, jaj,
háromszor jaj tenéked, Magyarország. —*

Tehát: belemegy az uralkodó osztály ideológiájába és sorsszerűnek fogadja önmön halálos ítéletét. Ez a dolgok első száma bosszuja rajta. A második az, hogy mégse tudja elfogadni a rákényszerített közösséget közösségnek: nem lesz szolidáris a zsidósággal, csak egyéni tragédiája zsidó

motivumok közben teljesül be. S így ha zsidónak deklaráltan is, de magányos marad: mert a megismerésből nem születik nála a megváltoztatás akarása, a magány menekülés lesz, a menekülés halál. Nem harcol ellene, keserűen, de megnyugszik, s megnyugvását etikai piedesztálra emeli az-zal, hogy kihangsúlyozza: mint ahogy „sohasem magamért ordítottam“ (*Most elmegyek*, kézirat), ugyanugy halála is az életet szolgálja:

*Ó békés sir az, mely fölött paraszt szánt
s oly élet magvát kelti ki a nap,
mit már rosszízú, éhes szájaknak szánt, —
titkon táplálni jó e magvakat.
Tedd így, véletlen, játékos atomja
a Szükség szigorú gépezetének,
eke akadjon boldog csontjaimba
s kalász meredjen közülük az égne... (A sirom, kézirat).*

Ez a végeredményben passzív magatartás okozza aztán, hogy az eredeti program nem valósul meg: költészete visszhang, nem pedig történelmi formáló erő. „Nagy“ versei akkor születtek, amikor a kor tempója összekapcsolta a történelmet hordozó osztály sorsával. S ha nem lesz belőle nagy költő, részben a kor lesz felelős érte.

AZ ÚJ KINAI KULTÚRA

Irtá: CSANG-HUNG

Mióta születőben az új kínai kultúra, mindig akadnak Kinában szimp-listák, akik gyökerestől ki akarnák irtani a régi kínai műveltséget és fenntartás nélkül utánozni az európai, amit az új kultúra egyetlen előfeltételének hisznek. S akár szembehelyezkednek a kínai könyvek olvasásával, akár ellenkezőleg az élet törvényeit szuette papírhalmok felturásával remélik felfedni, állásfoglalásuk a régi kínai műveltséggel szemben ugyanaz: megve-
tük és visszautasítják. Ha mégis a régi kínai kultúra nem alkalmas arra, hogy magát továbbra is fenntartsa, ez a vélemény nem javukra szól. Sőt ez épp az ősi kínai kultúra megértésére való alkalmatlanságukat bizonyítja. Semmi meglepő sincs azután abban, ha ugyanezek egyaránt képtelenek megérteni az európai kulturát is. Az emberek egy más kategóriája fenntartás nélkül csodálja a régi kínai műveltséget, elkeseredetten támadja az európai kulturát s úgy véli, hogy a jelenlegi Kinának nincs más kiútja, mint a visszatérés ősi hagyományaihoz. Ennek ellenére szó sem lehet ma Kinában a régi kínai kultúra ujjászületéséről. S nemcsak azért, mert ennek az ujjászületésnek hivei a teremő rátermettséggel hiájával szűkölködnek, hanem mert tervük tiszta és egyszerű lehetetlenség. A múlt felélesztése csak azon a napon lenne lehetséges, ha megtalálnánk a halottak feltámasztásának módját s felemelhetnénk a folyók medrét.

Mindezeknek a vitáknak ellenére, az új kínai kultúra ma növekvése teljében. Nem abban az irányban fejlődik, melyet számára a régi kínai kultúra csodálói kijelöltek, akik legszívesebben látnák, ha elhagyná a kínai talajt és szertefoszlna a semmibe. Erőteltjes növény, mely kínai földön sarjad és borul virágba. Milyen legyen tehát az új kínai kultúra? A kér-

dést szabad feltenni és tárgyalni is, mert ártatlan vizsgálódásról van szó, semmi egyébről. A kultúra, mely születőben van Kinában, az új kultúra, az amire Kinának szüksége van. Hogyan születhetik új kultúra? Olyan kérdés, melyre senki sem tudna válaszolni. Kína új kultúrája termékeny keveréke a régi kínai s az európai kultúrának. Termékeny és teremtő. De ez a kultúra nem szorítkozik Kinára. A technikai kérdés összefüggésben van ezzel a keveredési folyamattal, mely, mint mondtuk, új értékek teremtő folyamata.

Van-e Kinának jelenleg új kultúrája? Ha igen, milyen? Csak ezek a kérdések gyakorlati jelentőségűek. Feleletünk az első kérdésre: igen! Még kell kísérelnünk, hogy a másodikra is válaszoljunk.

Vegyük mindenekelőtt a költészetet. Azt mondják, hogy a kínai líra Tagore hatása alatt fejlődött ki. Vajjon igazolt-e ez a feltételezés?

Mindenekelőtt tudnunk kell, hogy a régi kínai lírai költészetben találunk-e rövid verseket s ha igen, olvasták-e ezeket a modern költők, végül olvasván el tudták-e kerülni, hogy hatással legyenek rájuk. Márpedig a kínai költészet zsufolt apró versikékkel s különösképpen hiányzanak belőle a hosszú epikus költemények. A kínai költészet legszebb darabjai ép' a kicsi négysoros versek s rövid rapszodikus dalocskák. Az új kínai költészet rövid versei tartalmukban tiszta kínai vonásokat őriznek és sohasem születhettek volna meg egyedül Tagore hatására.

S nem Goethenek, Byronnak és Baudelairenek Kinába való eljutása eredményezte, hogy az új kínai irodalomban olyan jelentős fejlődésnek indult a verskultúra s különösen elterjedtek a prózai költemények, mert a régi kínai kultúra Shikitól és Chuang-tzétől kezdve a költészet gazdag kincstárával rendelkezik, sőt a Sung és Yuan korszakok íróinak elszórt jegyzeteiben és írásaiban igen sok prózai költeményt is találhatunk. Viszont ha a Kinába került európai drámák száma igen jelentős is, az új kínai színpad végtelenül erőtlén. Ez arra a jelentéktelen szerepre utal, amit a dráma a régi kultúrában elfoglalt. Az új festészetnek van bizonyára a legnagyobb multja, minthogy a régi kínai festészet a világ csodálatának tárgya. S ha az új festészet csak igen kevés remekművet hívott életre, annak oka, hogy a régi festészetben hiányzik az emberi formák visszaadására való fogékonyság, míg a tájfestészet, melyben kiválót alkotott, nem felel meg a mai ízlésnek és követelményeknek.

Fenntartják általában, hogy az új kínai novella az új orosz novella hatása alatt keletkezett. De az új kínai novellairodalomban csak igen kevés művészi alkotást találunk s könnyen felfedezhetjük bennük a régi mestereket, kiknek tollával ékeskednek. A régi kínai irodalomban nagyon sok elbeszélést találunk, de nagyon kevés remekművet. Az új orosz novella hatása az új kínai novellairodalomra így inkább káros, de igazolt, mint kezdeti jelenség. Miért oly kevésbé fejlett az új kínai zene, tánc, szobrászat és építészet? Ez az, ami véleményünk szerint nem szorul bővebb magyarázatra. Mindazonáltal van modern tánc, regény, szobrászat, építészet és zene Kinában s várható, hogy előbb-utóbb szárnyra kapjanak, megőrizve különös kínai jellegzetességeiket.

Ami különösen jellemzi a modern kínai költészetet és általában a modern Kína minden művészetét, az a gyakorlati és pragmatikus jelleg. Az új idők követelményeivel való viszonyában egyszerre nemzeti-forradalmi és nemzetközi.

Gyakran hozzák fel a régi kínai kultúra bölcséleti jellegét. Kétségtelen, hogy az európai filozófusok művei már korán eljutottak Kinába, ahol nagy hatást tettek. De Kinának magának egyetlen új bölcselője sincs. Kinát, mint hajdan Tsao-tsao fegyverei, úgy öntötték el a dialektikus materializmusról írt könyvek s ez főleg azért történt, mert a kínai filozófia voltaképpen sohasem volt tiszta bölcsélet, hanem tett-filozófia. Ennek tulajdonítható a dialektikus materializmusnak, mely ugyancsak a cselekvés doktrínája — befogadása és elfogadása. Helyes mindennek ellenére megállapítani, hogy Kinának sem történelmi gyakorlata, sem elégséges történeti anyaga nem volt ahhoz, hogy jól megértse a dialektikus materializmus lényegét. Vajjon az új kínai kulturmozgalom teremti-e új filozófiát? Bizonyára nem. S ez nem a kulturák keverésének, vagy magáévá tételének kérdése, de annak a ténynek következménye, hogy, amint ez világszerte történt, lassanként Kína is kivetette hajójából a filozófiát.

Hogy a kínai régészet, különösen „a kínai ókori felfedezését” célzó munkálatok (a kínai történelem tudományos tanulmányozása és adatolása, amit modern műveltségű tudósok végeznek) igen előhaladtak, abban semmi különös nincs. A történelmi munkák, különösen a parasztháborúkra vonatkozók egy idő óta sok olvasóra találnak. A gazdasági kérdésekkel is igen sok munka foglalkozik, de nagyobb tudományos érték nélkül. A társadalomtudományi munkákat főleg a régi Kína társadalomtörténeti feltárásának szentelik.

A természettudományok kifejlődése csak igen lassan halad elő Kinában. Ennek ellenére egyes modern tudományok, a behaviorista lélektan például, gyors fejlődést mutatnak. A kínai behavioristák egyes könyvei — természetesen lélektani vonatkozásban — sok európai olvasót is érdekelnének. A cselekvés tudományos vizsgálata már rég folyik Kinában s az adatok egyre újabbakkal gazdagodnak. Állíthatjuk, hogy Kinában adottak a kívánt lehetőségek egy gyakorlati, pragmatikus és dinamikus tudományoság kivirágoztatására. S ezek a lehetőségek nemcsak történelmi természetűek, de a jelen szükségességéből is következnek, akár életről, akár tudományról legyen is szó.

Kíséreljük meg kissé közelebbről érinteni a kínai élet és kínai művészet ez alapvető és jellegzetes elveit: szoros viszonyukat az étellel, a tettel, az emberek cselekvési megnyilatkozásaival.

Ez a lényegében teljesen kínai elv nemcsak a művészetben, de a kínai mitoszokban és legendákban is fellelhető. A kínai mitológia nem ismer emberformájú isteneket, de vannak istenített emberei, akiket isteni méltóságra emel s akik első helyet foglalnak el az istenek között. Shen-nung isten, de mint ember, mint „isteni paraszt” teremti meg a mezőgazdasági eszközöket. Eredetileg tiz nap volt az égen s hogy most csak egy van, annak oka, hogy egy jó célzó megszabadította az embereket a többi kilenctől. Ez nem jelenti azt, hogy isteni jelleget tulajdonítanak az embereknek. Nem, az istenek az egyedül aktív emberek, akik nem tűnnek el. Ugyanugy, mint a történelemben, a mitológia hősei különösen ható és tetterős emberek. Ezért van tele Kína története mitoszokkal, legendákkal és népi énekekkel.

A mesebeli állatok, az egyszarvu, a fénix, a sárkány a választott bölcsek (sheng) szimbólumai voltak. Valahányszor feltűnt egy bölcsek, csakhamar ezeknek az állatoknak is meg kellett jelenniük. A bölcsek nem tudósok voltak, hanem király, herceg, történelmi tettek embere. Egyetlen kivétel Kung-tse,

aki egyszemélyben tudós és bölcs. De ép' azért, mert bölcs volt, nevezik „tisztá királynak“. Az egyszarvu és a fénix különösen az erényt szimbolizálták. Kung-tzével az egyszarvú és fénix el is tűnnek. A sárkány a változás, az élő mozgás szimbólumává lesz.

A legtöbb isten, melyeket a kínai nép imád, a múltban tevékeny szerepet játszó történelmi személyek. A kő használata a kínai szobrászatban és építészetben nagyon kevésbé fejlődött ki és sem szobrokat, sem emlékműveket nem találunk, melyek történelmi személyek emlékét örökítenék meg. A mitoszok, mesék és legendák voltak azok, amelyek ezt a hivatást betöltötték, de csak nehezen találunk ebben a népi Pantheonban királyokat vagy császárokat.

A népi énekek és közmondások a kínai történelemben a népakarat igen gyakran valóban prófétai megnyilvánulásai. Ezekben a közmondásokban és énekekben a nép szabad folyást engedett humorának, bírálta a kormányzatot s tudtára adta urainak elégedetlenségét. Mikor a történelmi munkák kijelölték ezeknek a népi énekeknek az őket megillető helyét, elkülönülés állott be egyrészt a történelem, másrészt a mitoszok, mesék és legendák között. Később ravasz politikusok ügyesen felhasználták ezeket az ugynevezett mitoszokat saját céljaikra. Egyike az utolsó demagógoknak, akik ilyen módon hasznosították a legendáknak a néplélekre való befolyását, Hung-Siu-tsuán, a taipingi lázadás vezére volt. A néplélekben ezek a mitoszok és legendák lassan babonás jelleget kaptak. A boxer lázadás s a „vörös lándzsa“ népi mozgalma is ennek bélyegét viselik.

A történettől való elválasztódásuk után a mitosz és a legenda önállóan fejlődtek tovább. De ezeknek a most már független formáknak tartalma történelmi és csaknem mindig pragmatikus maradt. A legelterjedtebb kínai regény, a *Három birodalom* (Sanekuo yen-yi) a Yuan korszakig tartó három történelmi birodalom legendáinak gyűjteménye. A legismertebb mitológiai regény, az *Istenek beiktatása* (Feng-shen yen-yi) a Csu-korszak eseményeit tartalmazza. Egyébként az összes itt szereplő istenek emberek s még beiktatásukat is emberkezek végzik. A legtöbb kínai népi dráma, operaszöveg és regény tárgyát a mitoszok és legendákból meríti.

Különösen érdekesek azok a népi legendák, melyekben kísértetekről vagy démonokról van szó. A leggyakrabban állatok ezek, melyek valamilyen dicséretes tett következtében változnak át kísértetekké. Jótéteményeik következtében ezek a kísértetek bizonyos esetekben istenekké változhatnak. Amint egyszer a kísértetek démonokká lesznek, emberi, sőt emberfeletti tetteket hajthatnak végre, ugyanakkor azonban együttműködhetnek az emberekkel. Ha tetteik nem jók, a démonok visszaváltozhatnak állatokká. Az igen elterjedt regény, Si-yu-ki (Utazás nyugaton), az emberek és kísértetek együttműködéséről beszél. A Pai-she (A fehér kigyó) című népi dráma, olyan emberi tragédia, melyben kísértet játsza a főszerepet.

A kínai mitoszokban és legendákban, ha istenekről, tehát istenné vált emberekről, démonokról vagy lelkekről van is szó, mégis minden az ember körül mozog, aki a tulajdonképpeni hős. A Feng-shen yen-yi regényben pl. az istenek egyaránt állnak a felkelő Wen-Wang s a gonosz császár, Csu-Wang pártján. Vagy: egy derék fiatalember hirtelen elveszti a szeretett lányt, a rókák lelke azonnal átváltoztatja őt is, hogy a szerelmesek egymáséi lehessenek. Minden léleknek meg kell hajolni a jóttevő, a dicséretes cselekedeteket végrehajtó ember előtt. Ime egy példa az egyik népi legen-

dából. Sötét éjszaka valaki egy előtte szaladó lelket pillant meg. Követi s olyan helyre érkeznek, ahol a szellem nem tud tovább menni, miért is leguggol. A szellemnek rendkívül nagy a feje. Az ember megkopogtatja fejét és azt mondja neki: Szép nagy a fejed. Mire a szellem így válaszol: Nem az én fejem, hanem a te szerencséd nagy. A népi legenda szerint ugyanis, a szellem fejének nagysága annak az embernek szerencsésével arányos, aki találkozik vele.

Kínának nincs a Mahabharatához hasonló monumentális epikai költészete, sem a görög vagy római mitológiához mérhető mitológiája. Kínának nincs vallása. A primitív mitoszok és legendák összekeverednek a történelemmel. Miután pedig elváltak a történelemtől, önállóan élnek tovább a népben, megtartva történeti tartalmukat. Kína mögött igen hosszú történet áll s ha hiányzik Kínában az általános nevelés, a tudományos ismeret, ezzel szemben nem ismeri egy uralkodó vallás előítéleteit. Ennek helyét ott minden időkből mitoszok, legendák és mesék foglalták el, melyek mindegyike a maga módján fejezte ki a kínai jellem legfontosabb vonását: a pragmatizmust.

„AZ IGAZI EGYENSÜLY gondolatát köröskörül a nap eseményei nyilvánvaló, hogy kizárják. Egy végső tökéletességgel és célszerűséggel kiállított termelési gépezett naponta olyan termékeket hoz elő és olyan hatásokat ér el, melyekre nincsen szüksége senkinek, amelyektől mindenki fél s amelyeket sokan megvetnek, mert szemükben méltatlanok, értelmetlenek és használhatatlanok. A gyapotot elássák, mert a piac úgy kívánja; s a hadianyagoknak mohó vevői akadnak, bár senki sem óhajtja alkalmazásukat. A tökéletes termelési gépezet és annak hasznos felhasználási lehetősége közötti aránytalanság tultermelés, nyomor és munkanélküliség mellett, mindezek nem engednek helyet az egyensúly fogalmának. Éppen így meg van az intellektuális tultermelés, a nyomtatott és a légürön át hajsolt szavaknak állandó „tulsok“-ja és a gondolatnak merően reménytelen divergenciája. A művészeti termelés körül bezárult a circulus vitiosus s ezen belül függ a művész a sajtótól s ezáltal a divattól, mindkettő pedig a kereskedelmi érdekektől. Az államelmélettől a családig a bomlásnak olyan folyamata mutatkozik, mint idáig soha. Egyensúly? Nem, az biztosan nincs!” (J. Huizinga: A holnap árnyékában).

„ÖRÜLET ÉS TÉVFOGALMAK burjánognak mindenütt. Ugy látszik, hogy az emberek soha még szónak vagy jelszónak nem voltak annyira rabszolgái, mint ma. S e szavakkal egymást ölik. Gyilkos szavak a szó legszorosabb értelmében. A világ telítve van gyűlölettel és félreértéssel. Nincs mérték, mellyel megmérhetnénk, hogy az örültek százalékszáma milyen nagy s hogy vajjon nagyobb-e mint hajdan. Az örület azonban a kár okozásában hatalmasabb lett, magasabb trónuson ül, mint valaha. A kótyagos fejű félműveltből kezdenek hiányozni a tradíció, forma és kultúra tiszteletének alázatos gátlásai. A legnagyobb baj azonban mégis a mindenhol tapasztalható indifferencia á la vérité, mely a politikai család nyilvános dicséretében éri el csúcspontját.” (J. Huizinga: A holnap árnyékában.)

KULTURKRÓNICA

HITLER VAGY GOETHE?

Nemrég a *Přítomnost* című cseh folyóiratban egy prágai német főiskolás levelét közölte le a szerkesztőség, amelyben a levélíró azt ajánlja a cseheknek, hogy hagyjanak fel a masaryki humanista hagyományokkal s az idők szellemében tájékozódjanak a német nemzetiszocializmus tanításai felé. A németiség — írja a főiskolás — valamikor Goethe, a költők és gondolkodók nemzete volt; ma ellenben Hitler korszakát éljük, amidőn a humanista elveket, az irodalom és művészet legmagasabbnak vallott értékeit a katonai erények ápolása, a technika és a gazdaság érdekei váltják le. Legyenek tehát a csehek is korszerűek, fejezi be levelét a diák, s Masaryk helyett válasszák Hitlert eszményüknek, miként ők, a németek is, Goethén tulfejlődve, a hitleri korszak új légkörében élnek.

Ez a levél, amelyet a szerkesztőség megválaszolt, kifejtve, hogy kis nemzet, miként a cseh is, nem engedheti meg magának a parancsuralom fényűzését, mivel éltető eleme, önön létérdeke a politikai humanizmus rendszerét kívánja, s túl e szemponton, a csehek számára a masaryki tanítás a mai, a korszerű: — ez a levél valóban tüneti jelentőségű. Tényleg: a cseh népnek Masaryk volt legnagyobb nevelője s működése összeesik a cseh állam megalakulásával. Ma, amidőn Csehország csupán „történelmi reminiscencia” ahogy a németek írták, önkéntelenül is Masaryk észrevétele ötlék fel bennünk, melyet Csapekkel folytatott beszélgetéseiben tett, hogy t. i. *harminc* évet éljen meg békében a köztársaság, s akkor jövője biztosított... A történelem — die Weltgeschichte ist das Weltgericht — mindössze husz évet engedélyezett a csehek nemzeti önállóságának. Fui-mus Trojae... S amit a német főiskolás a cseh folyóirat hasábjain ajánlott a cseheknek, azt ma a német hódító nem csupán ajánlja, hanem biztosítja is számukra — bizonyos foku kulturális önkormányzatot a nemzetiszocializmus világ szemléletének megfelelően. Hitler így megszabadítja a cseheket az esetleges dilemmától, hogy Goethe vagy Hitler.

Goethe halála után 100 évvel később következett el Hitler korszaka. Az ember fejlődése fokán eljut oda, hogy többé nem különböztet saját és a többi nemzetek között; s azok örömét és baját egyformán a magáénak vallja. Körülbelül ilyesmit mondott Goethe az Eckermannnal folytatott beszélgetéseiben, ahogy Masaryk is a nemzetköziség humanizmusát, az egyetemesség gondolatát hangoztatja a Csapek által megörökitett beszélgetésekben. Lelki szemeink előtt van egy korhű rézmetszet, mely a weimari kört ábrázolja a nagyhercegnő hajlékában, Goethe, Schiller, Herder, stb. beszélgetésbe elmerülve ülnek az asztal körül, kéziratok kezükben, tekintetükben a gondolat megszállottjainak fényével. Ma, Weimar szelleme valóban nem stilusos többé az új Nagynémetországban. Kevésse! azután, hogy a német csapatok bevonultak Prágába, megtiltották Schiller Don Carlosának játszását. Pedig Schiller mondotta volt egykor „am deutschen Wesen wird die Welt genesen”. De hogy mi is tulajdonképpen a „német lényeg”, azt maguk a németek sem döntötték el, pedig ideológusaik köteteket írtak e témáról. Mindenesetre Schiller színművének betiltása arra vall, hogy a hitleri korszak másként képzelte el a világ gyógyulását a német lényegiségen keresztül, mint pl. maga az idézett Schiller. Goethe

Westöslicher Divanja, Schiller Don Carlosa, Herder „Briefe über die Humanität“ és Fichte „Reden an die deutsche Nation“ c. művei, úgy látszik, éppoly történelmi, vagy inkább irodalmi „reminiszcencia“, akárcsak az annak aposztrofált cseh nemzeti lét. Reminiszcencia, amely kínos és zavartkeltő, amelyre nem kegyelletes gonddal és gyöngédséggel, hanem ideges ingerültséggel, bosszúsággal tekint vissza az ember. A második weimari korszak — nem a Goethe-Schiller ideji irodalmi — hanem a politikai Weimar, 1919-1932 között, úgy látszik, hiába kísérelte meg a weimari humanista-pacifista gondolat meggyökereztetését. Hugo Preusz, a weimari alkotmány megalkotója ír arról könyvében (Das deutsche Volk und die Politik), hogy a németek politikai másfélesége, kivülállása a nyugateurópai demokráciák, az angolszász világ körén, amely szerinte a német nép apolitikus, szociológiailag meghatározott természetében gyökerezik, alapvető oka a germán világ és a többi Európa szembenállásának. Preusz, a német nép politikai neveléséről ír, amelyet be kell kapcsolni az angolszász demokráciák politikai áramkörébe, hogy megtalálja végleges helyét és összeműködő életformáját azokkal. Ugy látszik, ez a vállalkozás nem sikerült. S hogy a német nép bizonyos rétegei fogékonyan reagáltak a nemzetiszocializmus tanításaira, abban túl a németiség sajátos gazdaságtársadalmi és tömeglélektani helyzetén, amelyet a békeszerződések és a szerkezeti válság felidéztek, vitathatatlan része volt éppen annak az „apolitikus“ német jellegnek, amelyről a weimari alkotmány szerzője ír.

Az első weimari korszak — a Goethe, Schiller, Herder triász — emberi egyetemességet teremtően ábrázoló irodalmi-művészeti periódusa időben összeesik Németország politikai alázuhanásának és ziláltságának idejével, miként a második weimari periódus, a politikai demokrata-pacifista, időben követte a vilmosi Németország katonai-hódító terveinek összeomlását. A humanista gondolat, akár irodalmi-művészi formákban, akár politikai intézményes kifejezésében akkor jelentkezett, amidőn a németiség hatalompolitikailag a mélybe zuhant. Meg kell állapítanunk, hogy sem az első, sem a második weimari periódus nem volt tartós hatása a németiség szellemtörténeti és politikai fejlődéstörténetében. És ma, Németország kétségtelen politikai felemelkedése, hatalmi állása, mint kontrasztjelenség, az irodalmi és politikai humanizmust egyaránt leértékelő és azt elvető magatartást mutatja. A Mein Kampf szerzője a humanizmust a korlátoltság, az érzelműség és őszintétlenség keverékének tartja, s ezzel értéktelét is mond felette. A németiség mai ideológusai, élükön E. Junggerrel és H. Johsttal az új embertípus, a harcos, kérlelhetetlen katona, az önmagáért való, a vérengző emberlét ujszerű szenzációját hirdetik és magasztalják. Ennek az új emberlétfőrmának valójában már Spengler volt a kulturtörténeti előfutárja. Már főművében „Der Untergang des Abendlandes“ majd későbbi írásában „Preussentum und Socialismus“ s még erőteljesebben a „Der Mensch und die Technik“ lapjain felvetíti az új spártai embertípus körvonalait, s megjósolja az antihumanista Caesarizmus korszakát. Valóban, a prágai német főiskolásnak igaza van — Goethe élet- és emberszemlélete ma nem korszerű Németországban. A németiség — legalább is kifelé, hatalompolitikai megnyilvánulásaiban — az anti-goethei, antiweimari, a hitleri korszak jegyében él. A szociológus, a lélekbuvár, a pedagógus, mindegyik a maga módján igyekszik kielégítő felvilágosítást kapni a németiség életében végbemenő változásokról. A prob-

léma összetett, a feleletek sokfélék lehetnek. Egy mindenesetre nyilvánvaló: az, amit eszmei felülépitménynek neveznek, hű tükrözője a gazdaság-társadalmi adottságoknak. Az új német imperializmus törölte szótárából a humanizmus fogalmát és szavát s ebben csak következetes volt. Németország legújabbkori politikai történelme nem a humanizmus jegyében valósul meg, s programmatikus antihumanizmusa csupán egyenértékű kifejezője mai hatalompolitikai rendjének és célkitűzéseinek, miként az első, vagy a második weimari korszak is megfelelően ábrázolta az akkori politikai-társadalmi állapot eszmei kifejezéseit.

Thomas Mann írja, hogy az emberi humánumon kívül egy másik vele egyivású, halhatatlan principium is lakozik az egyéni lélekben: az ösztönök, az állati világa. A modern lélektani kutatás eljutott arra a megismerésre, hogy miként a „civilizált” egyén életében is előfordul visszafejlődés, „regresszió” már túlhaladott fejlődési fokokra, úgy a közületek életében is észlelhető a regresszió tüneténye. Tömeglélektanilag ez a regresszió nem egyéb, mint a regredáló tömegegyedek kollektív megjelenési formája. Egy társadalmi rendszer, amely nyíltan és bevallottan az ösztönfelszabadításra alapoz, s az ösztönök felkelését, az ösztönlázadást hirdeti, mindaddig eredményes lesz, amíg a társadalmi lét nem az ösztönök kulturális átszellemítésével, hanem az elfojtás primitív eszközeivel neveeli egyedeit. És ez a körülmény rendkívül megkönnyíti az antihumanumra alapozott társadalmi mozgalmak munkáját, „Nem adhatok mást, mint a mi a lényegem” — ez a költői szólam az imperializmus lélektanára is érvényes. Hódításhoz, háborúhoz nem csak fegyver kell, hanem harcias, háborús mentálitás is. A reális hatalompolitikai törekvéseknek megfelelő lelkialakítást kialakítása nem kevésbé fontos, mint akár maga a katonai felkészültség. Nem véletlen, hogy a mai németiség, vagy azok vezetőinek Hitler, s nem Goethe az eszménye. Igaz, van egy másik Németország is, amelyet másokkal együtt, ma a legméltóbban Th. Mann képvisel, aki a nemzetiszocialista totalitással szemben a humánus elvülhetetlen és lebírhatatlan totalitását hirdeti. (N. B.)

MAI KULTURKRÓNIKA

I.

Zord időkben érzékenyebbek vagyunk. Holott edzettebbnek kellene lennünk. Az utolsó év sok mindent lenyuzott hét vékony bőrünkéből. Az utókornak meg kell tudnia, hogy a szabadság megtartása sokkal, de sokkal nagyobb erőpróba, mint annak kivívása. A szabadság jöhet égből és földből egyaránt. Nagy roppanások, belső és külső kataklizmák, éhség, lerongyolódás vagy a légkör telítődöttsége könnyen robbanhat a szabadság születte felé. Ezerkilencszáztizennyolc végén a gazdaság és a lélek egyként kettérepedt. Nagyobbik fele a lélek maradt s megindulhatott mindenfelé a világba, hogy magának tartós szabadságot keressen. Az indulás jó volt, a beérkezés siralmas. Európa gyarmatbirodalmakban gondolkodott. A kicsinyek és nagyok egyaránt azt féltették, ami a másé s a magukét elherdálták, sárba tiportatták. A megmaradt gazdagok még gazdagabbak lettek, a szegénység csoszogott és nem tudott roppant testével mit kezdeni. A vérengző husevők, most szívosán elharapdálták a szegénység nővényevőit. A szabadság gyenge pipehurját éppen tehetetlen írombasá-

gukban legelték le azok, akik bajvivásban, fortélyosságban, könnyű mozgásban és tudásban messze elmaradtak évszázados ellenfeleik mögött. A francia forradalom és a tizenkilencedik század felvilágosodása után, szégyen a huszadik század második fordulójára. Akik megfogják érni e fordulókeleéseinek kifakadását részegre tántoroghatják magukat a szabadság mámorában, de egyként bűnöktől roskadozva mea kulpázhatnak, mert Középeurópát évtizedig vagy évtizedekig is kinezni engedték. Akik világbirodalmakban gondolkodnak, egészen bizonyos, hogy a taktika leghidegebb, legdermesztőbb jégsarkait körözik, egyként játékosok hidegre és melege és végeredményekben számolnak. De mi földi apróságok vagyunk. Kis országok csenevész gyermekei, akik a nagy játékosok bájait saját testünkön látjuk stigmaként kiütni. Minden nap és minden héten és kedden esténként, amikor a stigma egészen átnedvesedik és olyanokká gyengülünk, mint a vérehulló fecskefű...

Az utókornak meg kell tudnia, hogy a kis népeket még ezerkilencszázharminckilencben is úgy forgatták, úgy igazították, hogy a gyarmatbirodalmakban gondolkodók tényérjain elnyelésre kész falatok legyenek. Valósággal bosszantották és ingerelték egymást, hogy ki, mikor, mit fog lenyelni a kisebb országok és népek közül. Volt eset, — nem egyszer, — hogy az egyik nyeldekklő fél ujjait már rárakta a tényérre. Lassan tempósan megtapogatta az áldozat nyakát és száját nagyra nyitotta. Erre megindultak aWARMA csinálo dobo, az ellenfél az asztal körül futkosott és olyan nagy zajt vert az egész világon, hogy a nyeldekklő, — zavarta leendő emésztésében, — mosolyogva kissé hátrébb húzódott. De négy hónapmulva irtózatoss csizmáival ismét előre lépett. Akkor már lenyelhetett mindent, amit akart. Akik csak végeredményekben számolnak könnyedén átsegítették a falatot ellenfeleik szájába, akik ezt vagy azokat haladéktalanul lenyelték. Felmerül önkéntelenül a kérdés: ki a bűnösebb? De ők röviden egymás között csak afölött vitatkoztak, hogy fel kell-e osztani újra a világot vagy sem? Jó-e a dömping vagy rossz? Jár-e a nagy, de rossz népeknek gyarmat vagy sem? Sok hadiszserrel sokra lehet-e menni vagy kevésre? Mit töltenek inkább a héliummal, harci léghajókat-e vagy közönséges dunyhákat? De abban, mint „természeti törvényben“ feltétel nélkül megegyeztek, hogy behemót nagy testeknek, különleges belső lelki-kényszer esetén lehetséges és előállhat a visszatartthatatlan nyeldekklési ösztöne. Erkölcsei érzékenységiük mégsem maradt tétlen, mert az orvosi tudományból felhozott példákkal sokan igazolni próbálták, hogy évente kétszeri nyeldekklés gyomorrontáshoz vezethet.

És mit tettek az elnyelésre ítélték? Voltak közöttük, akik észre sem vették, máris az óriási has mélyén pihentek. Voltak, akiknek még idő adatott a latolgatásra, ezek nagyrésze arra az eredményre jutott, hogy legkellemesebb lesz a szelid engedelmesség és a mértéktelen alázat. Hítéletből vett példákkal igazolták, hogy a türelem és a szenvedés az egyetlen szer, amivel minden fajta nagy étvágyat el lehet csillapítani. A türelem és a szenvedés kifelé, a türelmetlenség és a szenvedély befelé. Szó sincs róla: legtöbbször nem saját elhatározásukból cselekedtek. Időnként szorongatták a torkukat is. Tlyenkor felajánlottak marhát, kincset szegénységet, zsidót, a föld nedveit és minden gyógyfűvét, az állampolgárok közötti szakadást, egyrészüknek a biztos kiűzetését, ipart és kereskedelmet, a környöretre való ráhatás minden módját, csakhogy pusztá életüket

megmentsék. A szegény emberek szegény kis kincseit egy darabig el is fogadták a nyeldekclők. A többről most ne beszéljünk. Majd elválík.

És mit keres a nagy tétek között Remenyik Zsigmond?

Remenyik Zsigmond most kivándorol Amerikába.

Remenyik Zsigmond, író és költő, régi magyar nemesi család sarja, a szegények és megalázottak megvesztegethetetlen harcosa, az emberi humanum jogosságának konok hirdetője, a függetlenség és szabadság elválogozhatatlan csökönyöse. Mit akar ő? Miért megy, hova megy, mit nem lát már célnak és értelemnek? Mi tudjuk, hogy vissza fog jönni, tudjuk, hogy lélekzési változásra van szüksége, mert ez az áporodott levegő nem az ő tüdejének való. De mondja csak el ő, hogy akar, mint akar, miért akar? Sokkal hivatottabb nálunk. Mi legfőlebb megrendülve és kicsit irigykedve, de minél előbb visszakövetelve nézünk utána. (Pap Gábor)

III.

Kedves Barátaim,

szeretném a „bucsu“ teatralitását kellő értékére leszállítani. Egy író és gondolkodót egyébként sem kötelez bucsuzkodásra az aféle jelentéktelen semmiség, hogy lakóhelyét, tartózkodási terepét egyik faluból egy másik faluba helyezi át. Irók, akár a vándormadarak, mindig hajlamosak voltak csavargásra és vonulásra, ha nem tévedek, magam esetében is csak ezt igazolhatom. Tizenennyolc évvel ezelőtt is volt egy pont életemben, midőn nem tudtam ellentállani ennek a csavargási és ismerkedési váagnak, akkor dél felé vettem utamat, most pedig észak felé. Ez az egész különbség, se több, se kevesebb. Egyébként, ha teljes kíváncsi lenni, — mint ahogy mindig és mindenben a teljességre törekedtem határozott erőimmel, — be kell vallanom, akkor is félelemmel és szorongással indultam utnak. Ma sem érzek egyebet félelemnél és szorongásnál. Gyökereim Európához tulságosan mélyrebocsátottak, néha még azt is hiszem, hogy ha csak átmenetileg is, de gyengíteném e gyökereket, elválnám és megsemmisíteném életem minden értelmét. Még arra is hajlandó vagyok, hogy Európánkat úgy szeressem, amilyen, tehát még mai züllött állapotában is. Ez természetesen hűséget és nagylelkűséget tételez fel, de ha egyébben nem is, de hűségből és nagylelkűségből mindig sikerült példát mutatnom, életemet és munkásságomat mindig e két erény vezette szakadékokon és bozótokon át végső célja felé. E hűség és nagylelkűség készít rá egyben, hogy kedvelt földrészünket ne csak hogy ne feledjem, de emlékéit egy pillanatra sem feledjem és hozzá mindig és mindig visszavággyak. Mint szorgos és törekvő embernek, mint lelkiismeretes és igyekvő írónak azonban be kell vallanom, hogy az *európai élet gyakorlata* elzüllesztette valaha lankadatlan hitt erőimet. Hit, eszmények, nyugalom, becsület és tisztesség hijján alig látnám tovább az értelmét életemnek, — ezek a boldonságok pedig Európánkban az utolsó évtized alatt meglehetősen elveszítették ázsiójukat. Lassan, legalább is úgy tűnik e pillanatban, hogy lassan ki is mentek a divatból, lassan feledésbe mentek, egynéhány mániákus emlékezik már csak hírükre, köztük én magam is. De a kellő gyakorlat hijján, hisz csak elvétve és titokban alkalmazhattuk, gyakorolhattuk, már akik alkalmazták és gyakorolták e régi és ősi erkölcsi műveleteket, zárt falak között, zárt szobákban, néha baráti körben, de meglehetősen titokban és kellő környezet hijján. Már úgy éreztem, hogy

magam is feledni kezdem a régi ismereteket, hasonlatosan az idegen környezetbe került emberhez, aki idők multán és az új környezet hatása alatt feledti régi szokásait, eredeti hivatását és anyanyelvét. Gyakorlatra van szükségem a feledésre ítelt műveletekben, mondhatnám azt is, új tanulmányokra, vagy legalább is a régi tanulmányok felfrissítésére. Mint bűntudatos, bukott tanuló, ha van még rá mód és lehetőség ezen a világon, át akarom újból venni, fel akarom ismét frissíteni azokat a tantárgyakat, melyekből ma majdnem mindannyian megbuktunk Európában. Újra lelkét kívánok venni a becsületből, a tisztességből, a szabadságból, a demokráciából, a humanitásból és az értelemről, ismétlem, ha van még ismétlésre és efféle gyakorlatra mód és lehetőség ezen a világon. Szó sincs tehát bucsuzásról, kedves barátaim. A mi kapcsolataink, legalább is a lap hasábjain eltéphetetlenek. Aki a szabadság, a humanitás és az értelem barátjának tudja magát, az továbbra is maga mellett talál, amíg élek és ha még lesz papiros, nyomdagép és betűöntésre szánt ólom Európában. Európában és az egész világon! Bizony, — és ezt ismét be kell vallanom, — rövid bucsu helyett is szívesebben jelenteném érkezésemet, szívesebben mutogatnám messzi földről Európánkba visszajuttatott kincseinket, szívesebben bontogatnám előttem csomagomat, hogy mindenkit, aki megérdemli a gondosságot és az ajándékokat, megajándékozzak. Természetesen nem oroszlánbőrrel, elefántaggyarral, rozsdás eszközökkel és buta szobortömbökkel, de messzi földről hozott, Európába ismét átplántált, vám és illetékmentesen terjeszthető humanizmussal, szabadsággal, becsülettel és tisztességgel. Hogy ez elkövetkezik, abban a reményben üdvözöllek titeket, barátaim, bízom benne, hogy nem a halálraitétek szomorúságával, de a szabadság és a hűség példamutatására hivatottak konokságával. Így és ebben a szellemben köszöntelek benneteket, kedves barátaim!

(Reményik Zsigmond)

AZ ÚJ ERDÉLYI KÖNYVKIADÓK ÉS A NÉPKÖNYVTÁRAK

Erdélyben szinte mindenki ír. Kolozsvárt pl. egymásután jelennek meg, egymástól függetlenül, de azonos problémájú könyvek és füzetek. Ilyen volt a múltévben a 17 fiatal erdélyi magyar író kiadásában megjelent Bözödi György szerzette Székely bánja, a múltév őszén Bányai László könyve, a Magyarság a Dunavölgyében, majd Rácz Gyula és a Vincze János kis füzet: Mi a nemzetiségi kérdés? Utána sorok írójáról: a Vásárhelyi Hitvallás nevében. Mindezekkel szinte egyidőben a fiatal írók egyre-másra kapják vissza regénykézirataikat hazai és a pesti könyvkiadóktól: „A változott nemzetpolitikai szempontokra való tekintettel egyelőre a kiadástól el kell tekintenünk...” Az „egyelőre” elhárított fiatalok erre saját könyvkiadó szövetkezet létesítése céljából összehozták az Erdélyi Enciklopédiát. Már két kiadványa (Balogh Edgár: Iratlan történelem; Szemlér Ferenc: Más csillagon) meg is jelent és még öt készülóban. Ugyanakkor a kolozsvári Munkás Athenaeum is könyvkiadáshoz lát s már ki is adta Jordáky Lajos Spanyolország című munkáját s Kovács Katona Jenő regényének kiadására készül. De nem tétlen a Sz. C. sem. A magyar népközüsségi szervezkedés lázában helyet keres — eddigi magaslatairól leereszkedve — a népkönyvtárakban. Könyveket készül íratni esetleg az „urakról”, mert állítólag a parasztokat elsősorban az uralg tárgyú dolgok érdeklik. Be-

szélnek azután még egy könyvkiadó vállalat létesítéséről. Ha akarjuk, ha nem, Erdélyben előbb-utóbb könyvkiadó háború indul, valamennyi a széles rétegek s így a népkönyvtárak meghódítása és új könyvtárak teremtése céljából. Hogy ebben a küzdelemben ki marad alul, az újak-e vagy a régiek, az részben tényleg a népkönyvtáraktól függ. A népkönyvtáraktól, amikről ma igen sokat beszélnek.

Mit is értünk ezek alatt a népkönyvtárak alatt?

Mindenekelőtt: túlzás csak úgy általában erdélyi népkönyvtárakról beszélni, mikor a kéznél lévő adatok csak a magyar falusi népkönyvtárak és a városi munkáskönyvtárak polcai közé nyújtanak igen fogyatékos betekintést. A román, szász és zsidó népkönyvtárakról pl. már semmit sem tudunk. Már pedig az együttélő három nép ténye ugyancsak megfontolandó szempont a népkönyvtárak kérdésében. Hogy azonban mi mégis merünk „erdélyi” népkönyvtárakról beszélni, arra elsősorban a céhekbe tömörült munkásság könyvtárai bátorítanak fel. Ezzel természetesen korántsem becsüljük alá az állami, vagy a kisebbségi közművelődési szervek által létrehívott népkönyvtárakat, hanem mert az említett munkáskönyvtárak jellege tükrözi leginkább a nép önművelődési készségét.

A munkáskönyvtárak — mint ismeretes — saját kezdeményezésből alakultak s az önművelődési törekvéseknek arról a fokáról tanuskodnak, amely túlmegy a saját nemzeti kultúra elsajátításán az itt élő nemzetek s az európai népek kultúrája felé. A munkáskönyvtárak polcain nagyon barátságosan megférnek egymás mellett a román és szász írók és költők művei a magyarokéval, nemcsak magyarra fordítva, de eredeti román és német nyelven. Nem különben megférnek a zsidó regények a világirodalom klasszikus termékeivel. A mai „Erdély területén körülbelül 35-40 ilyen munkáskönyvtár működik s könyvállományuk közel 100 ezer kötete forog az olvasók kezén. Ami könyveik kiválogatását illeti, ugy ezt többnyire a nagyobb olvasottságú munkások irányítják. Mindenesetre ma már azt állítani e munkáskönyvtárakról, hogy csak bizonyos irányzatú könyveket tartanak, téves. Munkáskörökben már évek óta jelszó: Ismerj meg mindenkit! Annak az erdélyi könyvkiadónak tehát, aki eltudja találni a munkásság körében visszhangot teremtő hangot, annak máris nyert az ügye. Sokkal nehezebb a falusi népkönyvtárakban helyet szorítani az új könyvkiadóknak. Ezekhez az ut jórészt a papságon és a tanítószágon keresztül vezet. (A legtöbb helységben a tanító vagy a pap kezeli a könyvtárat, minnek következtében állandó az egyoldalúság veszélye.) Erre a támpontra építette a Magyar Nép című kolozsvári hetilap magas tőke befektetésével a „Magyar Nép” Könyvtára c. vállalkozást tíz esztendővel ezelőtt. Szervezett is 1938 végéig a kb. 1500 magyar lakosságu község közül 363 községben népkönyvtárat, szétküldve ez időpontig saját könyvkiadásuk első sorozatából 24.849 db könyvet 1.230.897 lej értékben. (A 363 községből 70 helyre teljesen ingyen küldték szét a sorozatot.) Ezenkívül szétküldöttek még 39.136 darab irodalmi művet, 1.025.387 lej 50 bani értékben, a rendelésekhez csatolva 50. 613 darabot ajándékként, 1.213.644 lej 50 bani értékben. Összesen 89.794 darabot, 2.239.032 lej értékben. Az első és második sorozat kiadványaiból így összesen 114.598 kötetet hozott forgalomba, 3.469.929 lej értékben. Ugyanakkor a Gyallay Domokos féle képes ábécéből 25.000 példányt osztottak ki teljesen ingyen.

Kétségtelenül nagy teljesítmény, ha tekintetbe vesszük, hogy tíz év-

vel ezelőtt alig volt falusi népkönyvtár. Kérdés: az új könyvkiadók bírják-e a versenyt a nagy tőkével dolgozó könyvkiadóvállalattal szemben, amelynek a pénzén kívül segítsége minden felekezeti iskolán és egyházi intézményen túl az az erkölcsi tekintély is, amit a népkönyvtárak megszervezésével szerzett s amit ezenfelül még alátámaszt egy 15.000 példányban megjelenő saját hetilap.

Az új könyvkiadóknak csak úgy lehet esélye olvasót találni a tömegekben, ha felfedi a falusi népkönyvtárak nagy erényei mögött lappangó gyöngéséget és azt tudatosítja az olvasókban. E gyöngéségek tüstént kitűnnek, ha összehasonlítjuk a munkáskönyvtárak könyveit a „Magyar Nép” Könyvtára könyveivel. Az összehasonlítás során kiderül a nép által és a faluról szervezett népkönyvtárak közti színvonalbeli különbség. A „Magyar Nép” Könyvtára által forgalomba hozott száztizennégyezer 598 darab 104 mű egytől-egyig magyar írók munkája. 19 mű a mezőgazdálkodás kérdéseit tárgyalja s mint ilyen, kétségtelenül előmozdítja a kisgazda hasznosabb gazdálkodását. 33 mű könnyebb fajsúlyú ismeretterjesztő munka, többnyire a család és a falusi élethez közelálló kérdések köréből. Három könyv a magyar történelmet ismerteti. A többi 52 mű népregek, mesék, versek, regények és színművek közt oszlik meg. Petőfi, Jókai, Mikszáth s más klasszikus magyar írók sorából. A mai jelesebb erdélyi írók közül Kós, Berde, Makkai, s az elhunyt Benedek Elek. A többi írók többnyire lelkészek, tanítók, akiknek alig-alig hallottuk a nevét. Teljesen hiányzanak Móricz, Szabó Dezső, Ady, Illyés Gyula, Tamási. Hiányzanak a falukutató művek, hiányzik a magyar társadalomkutatás. Mondhatnók, hiányzanak mindazok a munkák, melyek megtalálhatók a munkáskönyvtárakban. A „Magyar Nép” Könyvtár egyoldalúsága még szembeötlőbb, ha tekintetbe vesszük, hogy egyetlen egy névre sem akadunk könyvjegyzékünkben az európai klasszikusok közül. Hiányzanak a román irodalom művészi s tudományos termékei. Ilyen körülmények közt bizony meglehetősen csonka ez a könyvtár a nép szempontjából. Felettébb sántít az a népnevelő munka, mely pl. az ittélő népek életét művelődését és törekvéseit nem ismerteti a magyarság közt. Még inkább bírálható gyengesége a „Magyar Nép” Könyvtárának az a félelme, amivel mellőzi a magyar nemzet haladását sürgető írók műveit. Ez már szinte bűnnek számít. Hisz a népet károsítják meg, amikor a népkönyvtárak révén nem segítik elő a nép tájékozódóképességét a társadalom nagy kérdéseinek megismerése felé.

Ezeknek a szempontoknak a felismerése nélkül aligha ér el különösebb eredményt akár a fiatalok Enciklopédiája, akár a Munkás Athenaeum könyvkiadói kísérlete. Már pedig mind a két vállalkozás azzal az igényvel is jött, hogy a népkönyvtárak felfrissítője lesz. A feladat komoly és szép. Erdély 3411 községéből kb. 1500 magyar, illetve vegyes lakosságú falú! Ha ebből levonjuk azt a 363 községet, ahol már működnek népkönyvtárak, még mindig 1137 falu népkönyvtárának a megszervezése van hátra a munkáskönyvtárakéhoz hasonlóan. Mert ahhoz, hogy a falu művelődésbeli elmaradottsága áthidalható legyen, alkalmasabb típus az utóbbi, hisz sokkal több vonatkozásban áll közelebb az olvasójához, s közelebb az „élet teréhez”. Ezért egyebek közt főbenjáró mellőzni úgy a román, mint magyarul pl. a haladó szellemű könyveket. Olyan szórványvidékeken pedig, mint teszem fel a mezőségi falvak, ahol a magyarság mindennapi élete összeforr a románságéval, ott bizony román-magyar, kö-

zösen használt népkönyvtárakra lenne szükség.

Az új könyvkiadó vállalkozások sikerét biztosítani, ha például megtudnák győzni a vegyeslakosságú közösségek román szellemi vezetőit, hogy rájuk hárul a közös román-magyar nyelvű népkönyvtárak megteremtésének előmozdítása. Sokat lendítené talán a megyei könyvnapok divattá tévése. Ilyen felolvasásokkal kiemelt könyvnapok keretében megbeszélést tarthatnának a megyei népkönyvtárak vezetői. Így pontos kulturtérkép birtokába lehetne jutni a népkönyvtárak létezését, működését, tapasztalatait illetően s ezek azután kiszabnák az új feladatot is. A meglévő népkönyvtárak kivirágzása is csak ilyen széles társadalmi segítséggel lehetséges. Ezt bizonyítja a „Magyar Nép” Könyvtára, de még inkább a munkáskönyvtárak története.

E népkönyvtárak érdekében csak hasznos lehet az erdélyi könyvkiadók versengése, ha az értékes könyvekkel történik és nem fajul el üzleti versengéssé. (Nagy István)

NÉPKÖNYVTÁRAK KÜLFÖLDÖN.

Külföldön a nép és munkáskönyvtárak főleg a 8 órás munkanap bevezetése után terjedtek el. A nagyobb szabadidővel rendelkező dolgozónak lehetősége nyílt életét — munka után — testedzéssel, szórakozással és önművelődéssel emberibbé tenni. Az ezt a folyamatot elősegítő magán és állami kezdeményezések elsősorban a népkönyvtárakat szorgalmazták az összes népi művelődési intézmények közül s bár újabb a rádió és film igen hatékony kulturterjesztő eszközöknek bizonyultak, a könyv és könyvtár maradtak továbbra is a legfontosabb nevelési eszközök. Értelmezhető is. A népkönyvtárak — helyes szervezés mellett — a legalkalmasabbak a dolgozó egyéniségének kifejlesztésére és látóköre kiszélesítésére, amikor kora szellemi mozgalmába bevezetve azt nemcsak termelési, de társadalmi értékűvé is emeli. A dolgozó a népkönyvtárak szakirodalmára révén elsajátíthatja a mindennapi foglalkozásához szükséges magasabb ismereteket s így életfeltételein javíthat. Mindezeket a célkitűzéseket magáévá téve: 1. A népkönyvtárak nem várják meg, hanem „eléje mennek” olvasóiknak; — 2. Összetételükben változatosak: szórakoztató és tanító műveket egyenlő arányban tartalmaznak; — 3. Működésükben a dolgozó rétegek

életkörülményeihez alkalmazkodnak. Így pl. vasárnap és munka utáni időkben is látogathatók stb.

A népkönyvtárak országokonkénti állásáról kimerítő adatokat találunk a Nemzetközi Szellemi Együttműködés Intézete által lefolytatott ankét eredményeit összefoglaló kötetben. (Bibliothèques populaires et loisirs ouvriers, Paris 1933). Eszerint a népkönyvtár-szervezésnek általában két típusa ismeretes. Az egyiket az állam vagy valamely kulturális intézmény egész országra kiterjedő kezdeményezése jellemzi. Ez az irányzat főleg Oroszországban nyilvánul meg. Az ankét idején — 1933-ban — Oroszország területén 18.000 népkönyvtár működött 58 millió kötettel. Ebből 12.028 falun. Az orosz népkönyvtárak eljutnak a legeldugottabb ázsiai településre, üzemekbe, klubokba, sőt a hadsereg kasszáryáiba is.

Míg Oroszországban maga az állam irányítja a könyvtárak működését, addig például Svájcban ez a feladat a „Mindenki könyvtára” elnevezésű intézményre hárul. A régi Ausztriában s a volt Csehszlovákiában az „Uránia” illetve a „Masaryk Intézet”-ek töltötték be hasonló feladatkört.

A népkönyvtárak másik típusa nemzeti egyesületek alakjában jelentkezik. Ezek célja a különböző könyvtárak közötti kapcsolat meg-

teremtése. Így Angliában a National Central Library a legtávolabbi könyvtárnak is rövid időn belül bármely könyvet eljuttat. Svédországban ugyanebből a célból elosztó központokat állítottak fel vidékenként.

Az Egyesült Államokban nincs semmi különbség a nép és rendes nyilvános könyvtárak között. Az utóbbiak száma oly nagy (10.937 könyvtár 162 millió kötettel) és oly feltételek mellett működnek (vasárnap is nyitva, díjtalan), hogy a népkönyvtárak szerepét eredményesen helyettesítik.

A népkönyvtárak általános szervezése mellett, a legtöbb országban igyekeznek a könyveket minél hozzáférhetőbbé tenni a lakosság számára. Így pl. Svájcban a „Mindenki könyvtára“ kezdeményezéséből mozgókönyvtárfiókokat létesítettek. Holland-Indiában és a köztársasági Spanyolországban a mozgó könyvtár érdekes formája, a „bibliobus“, a kocsi vagy autóra szerelt kis könyvtár, mely bizonyos időközökben felkeresi a távolieső vidékek lakosságát s friss olvasmányokkal látja el.

A népkönyvtárak népszerűsítésére egész sor eszköz szolgál, mint pl. a könyvtárak szép, világos helyegekben való elhelyezése, a könyvek izlées kiállítása és kötése, az általános sajtó propaganda, különböző katalógusok, könyvkiállítások stb. Fontosnak tartják megfelelő és változatos tartalmú könyvsorozatok kiadását. Amerikában a „Library Association“ lélektannal, angol irodalommal, francia forradalommal, szellem-higiéniával és társadalmi problémákkal foglalkozó könyveket adott ki eddig 700.000 példányban.

A népkönyvtárak vezetése szempontjából nagy jelentősége van a könyvtáros személyének és képzettségének: a népkönyvtáros u. i. nem adminisztratív hivatalnok csupán, hanem társadalmi szerepet betöltő egyén. Szoros kapcsolatban az olvasókkal, a legtöbb esetben a könyvtáros tartozik felkelteni a könyvtárlátogató

figyelmét, olvasási készségét. Az igazi népkönyvtáros olvasói „szellemi igazgatója“. Természetesen e feladatkör betöltéséhez az általános műveltség és a szakismeretek mellett fejlett pedagógiai sőt pszichológiai érzékeléssel kell rendelkeznie.

Külföldön a „bibliotechnomia“ szaktudomány s igen nagy gondot fordítanak a népkönyvtárosok nevelésére. Az Egyesült Államokban már 1887 óta működik a Columbia University School of Library Service, Oroszországban pedig számos felső és alsóbb fokú tanfolyamon képzik ki a népkönyvtárosokat. (Gál Ernő)

GALILEI. Háromszázhetvenöt éve mult februárban, hogy épp Michel-Angelo halálának évében Pisában megszületett Galileo Galilei, a modern mechanika megalapítója. Apja jónevű zenész, aki fiát szülővárosában, Pisában iskoláztatja. A fiatal Galilei már tizenkilenc éves korában megkezdte nagyszerű felfedéseinek sorát.

A pisai katedrálisban megfigyelt egy mozgó lámpát s pulzusán mérve megállapította, hogy a lengések ideje mindig pontosan ugyanaz. Ez a megfigyelés az ingaóra alapja.

Amint elvégezte tanulmányait s tanárrá lett Pisában a testek legegyszerűbb mozgásait kezdte tanulmányozni s különösen a testek esését. A híres ferde toronyból különböző súlyu, de azonos formájú testeket ejtett le s megállapította, hogy azok azonos sebességgel érnek a földre. Ezek a kísérletek vezettek a szabadesés törvényeihez. A matematika alkalmazásával végül, mely tekintetben egyike volt a legelsőinek, sikerült kialakítania a mechanika alapját.

A természet könyve — mondta — a matematika nyelvén van megírva; jellemzői a háromszögek, körök és más mértani alakzatok, melyeknek közvetítése nélkül lehetetlen emberileg megérteni egyetlen szót is.

Az egyenletesen gyorsuló mozgás, az átló, a vetületek, a centrifugális

erő, az emelő s az ütközés kérdéseit nagy kísérleti érzéssel vizsgálja s a d'Allembert-Diderot féle Encyclopedia szerint „nem veti alá magát a régi iskolák előítéleteinek“. Az egykori tudományosság-gal ellentétben felismeri, hogy valamely test egyirányú, egyenletes mozgását, ha valami meg nem akadálvozza, a végtelenségig folytathatja. Az addigi felfogás szerint ugyanis ennek a mozgásnak mindenkép' lassulni kellett. A nyugalmi állapot így elvesztette abszolút jellegét s a mozgás egyik különös változatává lett.

A tudomány egész más területén Galilei ugyancsak lényeges eredményeket ért el. Értesült, hogy a hollandok nagyítót szerkesztettek, mely lehetővé tette a távoli tárgyak közelebb hozatalát. 1609-ben maga is készített egy harmincszorosan nagyító távcsövet, mellyel az égboltot tanulmányozta.

Felfedezte így, hogy a Jupiternek több holdja van, hogy a Holdon hegyeket figyelhetünk meg, hogy a Vénusznak éppugy fázisai vannak, mint a Holdnak s végül észlelte a napfoltokat. De ami lényegesebb, ezek a felismerések, egyesülve mechanikai tanulmányaival az egész naprendszer vizsgálatához vezették. Elvetette a régi elméletet, mely szerint a föld mozdulatlanul áll a világegyetem közepén s a nap forog körülötte s magáévá tette a lengyel csillagász, Kopernikus által néhány évvel előbb közzétett rendszert, mely a napot állítja rendszerünk közepébe. Ez a rendszer azonban tökéletes ellentétben állt az egyház hivatalos felfogásával. Sőt megtiltották neki ennek a tannak ismertetését, melyet „lehetetlennek“ és „hitetlennek“ bélyegezték (1616).

Tizenhat évvel később könyv megjelentetését határozta el ezekről a kérdésekről, melyben nagyon okosan a két elmélet egy-egy védőjét beszélgeti, anélkül azonban, hogy bármelyik mellett is állást foglalna. A könyv hatása azonban olyan volt, hogy az inkvizíció 1633-ban

közbélépett s Galileinek meg kellett hátrálnia a bíróság előtt.

Hetven éves korában, 1633 június 22-én jelent meg bírái előtt s kényszerítették, hogy ingben, térdepelve, esküvel tagadja meg tanításait. Ismeretes legenda szerint felemelkedve lábával dobantott s ezt mondta: „mégis mozog“, a tudós feltartóztatlan akaratát nyilvánítva ezzel az igazság felé. „Ki akarna korlátokat emelni az emberi géniusz elé? Ki merné kijelenteni, hogy mindent látunk és tudunk, ami a világon van és megérthető?“ — irta.

Egy Florenc melletti tanyára száműzve 1636-ban megvakult s 1640-ben meghalt. Az emberi gondolkodás történetében a gondolat szabadságáért harcoló nevét hagyta maga után: „A fizikai kérdések tárgyalásánál nem szabad kiindulási pontul használni az Írás szövegének tekintélyét, hanem a kísérleteket és a szükséges bizonyításokat“. Descartes és Newton követték nagyszerűen kijelölt útján. (Mándics Gyula)

AZ ATOMROMBOLÁS ÚJ MÓDJÁ. Az atomok általános felépítése meglehetősen köztudomású. Tudjuk, hogy a Rutherford-Bohr féle atommodel szerint az atom mérete körülbelül a centiméter százmilliomod része s az atomtömeg legnagyobb része a pozitív töltésű atommagban összpontosul, amely körülbelül még százezerszer kisebb, mint maga az atom, az egészet pedig negatív elektron hüvely veszi körül.

Az atom elektronhüvelyének kutatása lényegében ma lezártnak tekinthető. A kutatás főérdeklődése ezért az atommag szerkezetének vizsgálatára irányul, vagyis arra a kérdésre, hogy hogyan tevődnek össze az egyes atommagok a protonokból és neutronokból, vagyis az atommag elemi részeiből. Minőségileg megközelítő képet nyerünk, ha az atommagot kis „folyadékcseppnek“ képzeljük, amelyben az atomfajta szerint kisebb nagyobb menny-

nyiségű proton és neutron sűrűsödik össze ugyanugy, ahogy maguk az atomok az igen kicsi higanycseppben.

A Rutherford által 1918-ban felfedezett atomrombolás abban áll, hogy külső befolyás, pl. a vizsgálat alá vett anyag radioaktív sugarakkal való besugárzása által sikerült az atommag egyes részeit — a protonokat, neutronokat, illetve a részecskéket a könnyebb atomfajták magjától elválasztani és vizsgálat tárgyává tenni. Jellemző erre a folyamatra az ennél a jelenségnél előálló rendkívüli nagyságú energiafelszabadulás, amely körülbelül egymilliószor nagyobb, mint az az energiamennyiség, amely egy heves vegyi robbanás alkalmával hat. Mindenesetre ez az energiafelszabadítás csak ilyen kicsi szubsztanciák esetében sikerül, úgy hogy technikai értékesítésére belátható időn belül nem számíthatunk.

Körülbelül egy hónapja az atomrombolás újabb módja ismeretes. Ez már igen súlyos atomokra (urán és thorium) vonatkozik. Ha ugyanis ezeket az anyagokat neutron sugarakkal sugározzák be, úgy elérhető az egyes atommagok körülbelül két egyforma nagyságú részre bontása, amelyek maguk ismét bizonyos eddig még nem ágzolt anyagok atommagjai (pl. bárium és kripton). Ennél a folyamatnál olyan energia tömegek szabadulnak föl, amelyek körülbelül százszorosai a rendes atomrombolásnál szerepet játszó energia tömegeknek. A felszabaduló energiamennyiség elemi folyamatokként kb. százmillió elektron-Volt. Ez a legnagyobb energiamennyiséget jelenti, amit eddig laboratóriumban előállítottak. Hasonló energiamennyiséget eddig csak a titokzatos kozmikus sugarakban észleltek.

Ez az új jelenség nagy jelentőséggel bír az atomfizika további fejlődésére egyrészt, mert a kísérleti fizikus számára új, rendkívüli intenzív energiaforrást biztosít. Másrészt pedig mert az ismert atomfajták állandóságát és a csill-

agok belsejében levő folyamatokat illetőleg új ismeretek lehetőségét igéri.

Az új jelenség felfedezése egyidejűleg három kutató eredménye. Az egyik a párisi Joliot-Curie házaspár, a másik a stockholmi prof. Lise Meitner (aki azelőtt Berlinben tanított) s a fizikai Nobel-díj legutóbbi nyertese, a jelenleg New-Yorkban (azelőtt Rómában) élő Enrico Fermi. Amint a két utóbbi professzor esetében látható, a totális államok tudósai még mindig rendkívüli mód kivehetik részüket a tudományok továbbfejlesztésében, mindenesetre bizonyos távolságban hazájuktól. (G. B.)

TUDOMANY ÉS KÖZVELEMÉNY.

A jelenlegi jó közvéleménynek a tudományokkal szemben elfoglalt álláspontja — hasonlattal élve — az utóbbi századok gondolkodásának „geológiai” rétegeződését mutatja. A legalsó réteg — mondhatnánk — „gondolkodás közet” a vallás amaz erőfeszítéseire utal, ahogy dogmáit a tudományos elméletek térhódításával szemben megvédeni próbálja. Közvetlenül efölött a tudományos gondolkodás első formáinak rétege húzódik. A 19. század végén az egyszerű mechanikus materializmus ereje teljében volt s az egyházak, mint intézmények, erejük ellenére is intellektuálisan meghátráltak s engedelményeket tettek a diadalmaskodó tudománynak. A legfrissebb lerakódást a nagy kiábrándulást követő reakció foglalja el.

Melyek azonban az eszmék és érzelmelek, melyek a közvélemény élő felületét alkotják. A népszerűsítő tudományos könyvek sikere a közösség érdeklődését bizonyítja. Sőt a tudományról szinte általános hit, hogy szemünk előtt alakítja át az ember életének formáit. Ha pedig ez az átalakulás mégsem oly gyors és általános, mint várható, úgy ennek oka, hogy a gazdaságot inkább a kereskedelmi, ipari és pénzügyi oligarchia akarata határozza meg, mint a közösség jobb élet utáni vá-

gyakozása. Lassan azonban, de feltartóztatlanul, a tömeg új álláspontot foglal el a tudománnyal szemben. Látja, hogy jelenlegi ismereteink birtokában az összembe-riség számára sokkal jobb életet lehetne teremteni, mint amilyent a kiváltságos osztályok hajdan a maguk számára elképzelhettek.

Hogy a tudomány eredményeit voltaképpen a gazdasági individualizmus beszennyezte, ez már korántsem általánosan ismert. Van azonban a kérdésnek egy másik, sokkal sötétebb, de nem kevésbé fontos oldala. Mi, akik nyíltan hiszünk a tudomány értékében, gyakran elfelejtjük, hogy a tudományok és a vallás közötti ellentétek során az igazság nem mindig ugyanazon oldalon áll. A hívők, tekintet nélkül felekezetiükre, rengeteg íróval és művésszel együtt tiltakoznak a mechanikus materializmus naiv hite ellen. Igazuk kétségtelen. A naiv, mechanikus materializmus semmi tudományos magyarázattal sem szolgált az emberi viselkedést illetően.

Ha meg akarjuk érteni a mai közvélemény állásfoglalását a tudományokkal szemben, nem szabad elfelejtettünk, hogy a mechanikus materializmus elfogadása két irányban is sok rosszat jelentett. Elsősorban az ember legkifejlettebb életformájának megmagyarázójául tüntette fel magát, s ezzel valóságos tudományviszonyt váltott ki mindazokban, akik az emberi természet tiszteletét megőrizték magukban. S ebből a szempontból a fasizmus igen jelentős. Szervezett erejét tekintve kétségtelenül eszköz a gazdasági oligarchia kezében, de mint eszme igen sokak körében egészséges tiltakozást buzogtat föl a naiv materializmus ellen, mely lerombolt minden morális felelősséget. Mert jóllehet a fasizmus eszmeisége barbár eszmeiség, de moralitás is egyben az egyéni kedvtelés fölé helyezett értékekkel. A fasizmus eszméit is persze és visszatérését a primitív törzsek erkölcsi értékeihez, az erő kultuszához stb.

— lélektani visszaesésnek kell tekintenünk. Amint az ifju, aki érettsége küszöbén nem tud megoldani valami nehezebb problémát s gyerekes módszerekhez tér vissza, ugyanugy az emberiség, mely nem tudta megfelelően kihasználni a tudomány nyújtotta előnyöket, arra tart, hogy visszautasítsa a civilizáció jellemző sajátságait, a kritikai intelligenciát s a valóban emberi társadalmosulást, mely az egyének kölcsönös megbecsülésén épül. Visszaesik a babona s a nyers ösztönök világába.

Jóllehet a fasizmus él a tudományokkal, mégis tökéletes ellentétben áll a tudomány szellemével, mely a tények szabad vizsgálatát és kritikáját s a felelős egyének közötti szabad összeműködést követeli. A tudomány nem ismer határokat. A tudomány emberei előtt egyre világosabb, hogy a kételkedés és az erkölcsi felelőtlenség nem a tulajdonképpeni tudomány, hanem a naiv anyagelvűség tulajdonságai. S a nagyközönség is különböző filozófusok (Marx és Whitehead) nyomán kezdi belátni, hogy a mechanikus materializmus: tévedés s a tudomány nem lerombolja az emberi értékeket, hanem azok megvalósításának legnagyobb eszköze. Azzal a feltétellel természetesen, hogy alkalmazását nem egy kisebbség érdekei, hanem a közösség kíváncsi határozzák meg. (Szeremley László)

A PETRÓLEUM KELETKEZÉSE.

Az utóbbi harminc évben a petróleumnak egyre nagyobb a jelentősége a világ gazdaságban. Vizsgáljuk meg kissé keletkezését, hogy lemérhessük azokat a távlatokat, melyeket kitermelése a jövőben jelenthet.

A petróleum szabad állapotban különböző közetek (homokkő, mészkő) üregeiben fordul elő, ezek a közetek azonban semmiben sem járulnak hozzá kialakulásához. Egyszerűen tartályul szolgálnak a rendszerint sokkal mélyebb rétegekben keletkezett kőolajnak.

A tudománynak két nagy magya-

rázata van a petróleum keletkezésére vonatkozóan. Az első szerint a petróleum közönséges vegyi reakciók eredménye (hasonlatosan azokhoz, amelyeket a petróleum mesterséges előállításánál alkalmaznak): ez az ásványi eredet elmélete. A másik elmélet szerint a petróleum állati vagy növényi anyagok bomlás-terméke: ez a szerves eredet elmélete. A kérdés gyakorlati szempontból szerfelett jelentős. Ha a szerves eredet elméletét ismerjük el igaznak, ez annyit jelent, hogy mi az évezredek óta lerakódott szerves anyagokat használjuk ki egyre gyorsabb ütemben s ilyenformán hamarosan végére járunk. Ha azonban az ásványi eredet elmélete helytálló, úgy remélhető, hogy a kőolaj-utánpótlás szakadatlan. Vizsgáljuk meg egymás után mind a két elméletet.

Az ásványi eredet elmélete a régiebb. Ez az elmélet Berthelot 1866-ban végzett kísérleteinek eredménye. Berthelot ugyanis acetilénből szintetikus uton petróleumot állított elő. A laboratóriumi vegyészet azonban olyan anyagok felhasználását kívánja meg, amelyek nem találhatók szabad állapotban a földkéreg mélyében. Felhozták ennek az elméletnek igazolására azt a tényt, hogy bizonyos petróleum-forrásokra vulkanikus hegységek közelében bukkanunk. Feltevés szerint a kőolaj tehát vulkanikus eredetű. A fenti elméleteket azonban elejtették, mielőtt felismerték az ásványi szintézis útján nyert és a természetes kőolaj közötti különbséget: a természetes kőolaj a fényre cukros oldatokhoz hasonlóan reagál (polimerizál), a szintetikus uton nyert kőolaj viszont — vegyi műszóval — „inaktív”.

Ezek szerint a szerves eredet elmélete uralkodó a tudományos körökben. Köztudomásu, hogy a szerves, különösen a növényi anyagok bomlása a mocsarakban a mocsárgáz keletkezéséhez vezet. Ez pedig végül igen közel áll a petróleumhoz. Bebizonyosodott, hogy ezeknek az anyagoknak nyomás alatt törté-

nő szűrésével petróleumot nyerünk. 1900-ban például kiszámították, hogy ha a Németország északi partvidékén harmadfél évezred alatt kifogott heringek zsiranyagának ha csak a fele petróleummá vált volna, úgy ez a kőolaj mennyiség felérne Galicia petróleum forrásainak termelésével az 1900-as évekig.

Valóban kétséges is, hogy a petróleum felsőbbrendű állatok, mint pl. a halak bomlásából keletkezett volna. A tudomány mai állása mellett sokkal valószínűbb, hogy tengeri vagy édesvízi algák bomlás-terméke. Hogyan alakultak át ezek az egysejtű moszatok petróleummá? Kétségtelenül erjedés útján. De nemcsak a szerves testek alakulnak át, kivált a különböző mikroorganizmusok (baktériumok) hatására, hanem — mint az néhány éve ismeretes, — magában a kőolajban is találhatók eleven baktériumok. Ezek tevékenysége, melyhez kétségtelenül a hő és nyomás kedvező feltételei is hozzájárulnak, megmagyarázza a petróleum keletkezését.

Ilyenformán a petróleumban párányi moszatok által évezredek alatt felhalmozott energiát használunk fel. Ezek a moszatok magukba gyűjtötték a nap melegét, majd elenyésztek és idővel kőolajjá alakultak át. (Sinka László)

PICASSO. Kétségtelen, hogy a jelenkor festői közül senki sem oly változó és sokrétű, mint Picasso. Párisban legújabbán rendezett nagysikerű kiállításával kapcsolatban érdemes művészetének néhány jellemző sajátosságára rámutatnunk.

Alláspontja a természettel, mint művészetének anyagával szemben, nyilvánvalóan a teljes függetlenség. Nem utánzó, de teremtő. Mégis, ha, amint azt gyakran teszi, csendéletet helyez ablak elé, nemcsak igen reális kompozíció-keretet ad, hanem a viszonylatok hihetetlen finomságával egy felsőbbrendű realizmushoz érkezik. A levegő és fény átfurják a vásznat s a szemlélő kissé megüt-

közve áll a képek előtt, melyek el-
űtnek, sőt ellentétei Picasso eddigi
műveinek. Kétségtelen, hogy a ter-
mészetből veszi leggyakrabban és
legszívesebben feldolgozott témáit:
színes motívum fehér fény-háttér
előtt, bár nyilvánvaló, hogy a be-
nyomásokat átalakítja, abszolút fe-
héret alkalmaz s mellőzi az árnyék
negatív hatását.

Benyomásait szinte megzenésíti,
megteremti az árnyalatok teljes
összhangját, mely egyszerű, átfogó,
élénk és finom. Egy zenei hasonlat:
mindenki ismeri a c-é-g akkordnak
egyetlen módját, ahogy azt modern
zeneszerzők használják, hozzáadva
egy felső kvintet d, s egy alsót, f.
S a kiállított képek közül egy: két
felület áll szemben, egy kék balról
s egy narancssárga jobbról. A kék
felület citromsárga folt segítségével
a sárga, sötétzöld és valódi zöld szí-
nek tömegét adja. A narancssárga
viszont elvesztve sárga elemeit, vör-
ösrőbe fordul. A kígyózó fekete eb-
ben az együttesben pompásan tes-
tosít meg a vázat. Tiszta zenei ha-
tása.

S ami még ezenkívül új, az a szí-
nek különös gazdagsága. Nemcsak
hogy a barna, szürke, az elmosó-
dott kék s a mészfehér, a régi ku-
bizmus kedvenc színei nem tűntek
el teljesen, de mellettük erőteljes
nagyyszerű új színskála jellemzi Pi-
casso új képeit. Amint a különösen
deformált figurák is tovább élnek a
szögek és sokszögek játékaival, gaz-
dagodva a görbék és finoman alkal-
mazott arabeszkok alkalmazásával,
a perzsa szőnyegek művészetét idé-
zőn.

Egy festő új világot teremtett,
de fogoly ebben a világban. Nem

lát csak azon a szín és forma rá-
cson keresztül, amit maga köré hu-
zott. Mégis, olyan okokból, melye-
ket nem ismerhetünk pontosan, ez
a rács maga is átalakul, megvilá-
gosodik, elsötétül, kisimul s a fo-
goly egyszerre új világot lát.

Az ember önkéntelenül a látomá-
sok nagy muzeumára gondol, ami a
festészet története, ha az Elysée
legújabb kiállítását végignézi, mely
ma már híres festők harminc év
előtti képeiből s mai fiatalok mű-
veiből áll. Voltaképpen két nemze-
dek szembeállítását ez. S nem tudni
az egyéni világegyetem, a színes
üvegház, melyben a festő lakik,
mennyiben saját alkotása.

Ha a kiállított két nemzedéket
összehasonlítjuk, találunk analógiá-
kat s bizonyára hatásokat is, me-
lyek maguktól értetődőek. De talál-
unk kétségtelenül fejlődést is, me-
lyet csak a kor géniusza magyaráz
meg, amit el kell fogadnunk, lega-
lább mint kényelmes szimbólumot.
A harminc év előtti képek leggyak-
rabban pontosan lemért felületek
ügyes elrendezését mutatják. Az új
vásznaknál ellenkezőleg: az általá-
nos benyomás ugyanaz, de az archi-
tekturában másodrendűvé lett a fe-
lületek kiszámított nagysága. Pi-
casso új művészete s a kiállítás fia-
tal festőinek képei is a fény csodá-
ján épülnek. Egyesek elvesznek en-
nek a csodának keresésében, má-
soknál egyszemélyzetlansághoz ve-
zet a kutatás, de valamennyien erre
törekednek. S ez a törekvés az,
melynek segítségével megtalálják
helyüket a természetben s ez az
oka, hogy ma még a legtöbb ember
számára érthetetlenek. (H. B.)

*„KULTURARÓL, mint egy közösség irányított magatartásá-
ról akkor beszélhetünk, ha a természet birtoklása anyagi, erkölcsi
és szellemi téren olyan állapotot teremt meg, mely magasabb és
jobb, mint az, melyet az adott természetes viszonyok nyújthatnak;
ismertető jele a szellemi és anyagi értékek összhangzatos egyensu-
lya és eszményképe, melyben a közösség különböző aktivitásai össze-
pontosulni igyekeznek, lényegében egyöntetű“. (I. Húzinga: A
holnap árnyékában. Budapest 1938.)*

V I L Á G S Z E M L E

Amíg London és Párizs, Franco és Miaja tábornokokkal bibelődve azon gondolkozott, hogyan kedveskedjék a totális hatalmaknak, hogy dühüket csillapítsa vagy legalább is nyugati irányból keleti irányba terelje, lábuk alatt ismét robbant a talaj: a német pórázon járó szlovák klerikális szeparatisták felröpítették a Cseh-Szlovák köztársaságot, Németország egyenkint bekebelezte ennek három tartományát, elfoglalta Memelt és biztosította „négy éves terve“ érdekeit hazánkban s — az olaszokkal együttműködve — beindította a belső és külső nyomást a lengyel állam „megpuhítására.“

Miért ez a nagy sietség? Sokan azt gondolják, hogy Németország azonnali nagy háborúra gondol, erre készül. Lehet. De megfigyelésünk szerint sietnie kellett és kell akkor is, ha nem számít azonnali háborus akcióra a többi nagyhatalmak ellen vagy részéről — és pedig több okból. Ezek között elsőnek tekintjük a *gazdasági szükségességet*, illetve annak sürgősségét, hogy „négyéves terve“ (vagyis elkövetkező nagy háborújának előkészítése és ellátása) céljából biztosítsa magának azokat a nyersanyagokat, élelmiszereket és — aranyat, amelyekkel egész eddigi óriási területén nem rendelkezik. Mint már legutóbbi szemlénkben említettük, Schacht távozása éppen azzal állott kapcsolatban, hogy Németország belső és külső pénzforrásai teljesen kiapadtak. Arra sem volt kilátás, hogy valamennyire normális exporttevékenység útján biztosítsa a négyéves hadfelszerelő tervhez szükséges eszközöket. Utaltunk rá, hogy Németországnak két utja van: vagy csökkentí a háborús felszerelés tempóját (amit Schacht ajánlott), vagy más országoktól kell hatalmi eszközökkel elvennie (az illető országok gazdasági életének Németország szükségleteihez való „alkalmazása“, adoptálása, *Gleichschaltung*-ja által) azt, amire szüksége van. Németország e második utat választotta: miután Csehszlovákiát és Morvaországot, illetve ennek óriási hadfelszerelő üzemait, bányáit és aranyát, villámgyorsan elfoglalta, megfelelő katonai nyomással hozzálátott, hogy a Csehszlovák tartományok megszállása által megfélemlített más országok forrásait és lehetőségeit is a maga céljai szolgálatába állítsa. Ezt pedig gyorsan, azonnal végre kellett hajtania, elsősorban mert a kérdéses nemzetek e nem éppen önkényes segítségére azonnal szüksége volt, enélkül háborús termelése, egész háborús gazdálkodása zsákutcába kerül és a megnagyobbodott ország olyan megrendítő gazdasági válságba sodródik, amelyet csak a háború utáni években ismert. Ez pedig a mai helyzetben az egész rendszer katasztrófális összeomlását hozná.

A sietségnek azonban más, *külpolitikai* természetű oka is van, amire az a német félhivatalos kommuniké is céloz, amellyel a német kormány Csehszlovákia megszállása után Chamberlain és Halifax harcias beszédeire válaszol és azzal indokolja lépését, hogy Anglia nem tartotta be a müncheni egyezményt, nem viselkedett békésen, hanem felfegyverkezett és Németország ellenségeivel tárgyalva, ezeket buzdítva, egyben új ellentállásra bátorította a félig már leigázott cseh kormányt. Ebben sok az igazság. Anglia lázas tempóban fegyverkezett és ezzel a diplomáciai uton is ellentállásra buzdította nemcsak a Németországot környező kisebb-

nagyobb államokat, hanem arra is mindent elkövetett, hogy legnagyobb ellenfelét, Szovjetországot ellene való fellépésre készítse. Ugyanakkor Németország és Olaszország részére is felmutatott valamit: a lassú, csendes, főleg gazdasági természetű „München“-t. E kettős politikának a célja is kettős volt: egyfelől más országokat egymással összetűzésekbe vagy esetleg háborúba bonyolítani, hogy ezalatt Anglia nyugodtan fegyverkezzék és erősödjék, másfelől Kelet felé irányítani a német expanzió dühét. Maga a Szovjetunió, illetve ennek kompetens vezetője így jellemzi az akkori (március előtti) angol külpolitikát és például idézi többek között azt, hogy München után az angol és amerikai sajtó valóságga elárasztotta a világot a „Nagyukrajna“ tervéről szóló hírekkel és csak akkor hagyta abba ezt a Németországot a Szovjetunió ellen és a szovjetet Németország ellen uszító manővert, amikor nyilvánvalóvá lett, hogy sem a keleti kolosszus nem ül fel a provokációnak, sem Németország nem mutat hajlandóságot arra, hogy Anglia terve szerint hosszú és teljesen kilátástalan konfliktusba keveredjék. Ezt látva az angol kormány, nemcsak még jobban fokozta fegyverkezését, de közeledő lépéseket tett a szovjetek felé, élesítette a sajtó-hangot Németországgal szemben és kilátás volt már akkor rá, hogy a közeledő angol választásokra oly németellenes közhangulatot teremtenek, amely megnehezíti vagy lehetetlenné teszi közép- és délkelet-európai foglalásait anélkül, hogy Angliával háborúba ne keverednék.

Ebben a helyzetben Németországnak füttyülnie kellett arra, hogy milyen konckokat juttat majd neki — egyidőben mindig segítve és bátorítva ellenségeit is! — egy csendes, lassú München során és be sem várva az angol jóakaratot jobbra-balra hintegető Hudson angol miniszter érkezését, saját erejéből vennie kellett azonnal és ott, ahol lehetett és addig, amíg még nagyobb veszély nélkül lehetett venni: délen, északon, délkeleten...

Ezek a foglalások első tekintetre azt a látszatot keltik, hogy a német támadásnak kelet felé, az eurázsiai államszövetség ellen való fordulását jelentik. Lengyel sajtóhangok szerint ellenkezőleg: Németország, miután délkeleten és Középeurópában elérte célját, most, Nyugat ellen fordul, végső célja: gyarmati és világpolitikai uralma biztosítására. Valószínű is, hogy Németország óvakodik attól, hogy az eurázsiai államkolosszus mérhetetlen erejével összezsugorodjon és nem fogja ezt tenni mindaddig, amíg nemcsak azt nem tudhatja, hogy Anglia és Franciaország e támadásban segítőitársai lehetnek, de ez államokkal szemben oly hatalmi pozícióra, fölényre, sőt, ha lehet, hegemoniára nem tesz szert, hogy a hosszúnak és nagyon nehéznek ígérkező háborúban a győzelmet és annak gyümölcseit a maga számára biztosítva nem láthatja. Addig pedig még sok az idő és a tennivaló, addig mindenesetre éppen a Nyugat elleni harc áll az előtérben. Különböző Közép- és Kelet-európában elért eredmények: Csehszlovákia hadiüzemei, szene, zsirja, cukra, Magyarország, Szlovákia, Románia gabonája, cukra, fája, zsirja, petróleuma, stb., stb. sokkal biztosabban szolgálják a háborúját Nyugat felé, egy messzi hinterlandból, mint egy keleti háború esetén, amikor is mindezek az éléskamra-területek a háború első napjától kezdve veszélybe kerülnek és igen hamar hadszínterré változhatnak.

Mi a magatartásuk a nyugati hatalmaknak ez új, megnövekedett ve-

szélllyel szemben. Eddigi politikájuk, a „be nem avatkozás“ politikája Chamberlain, Halifax, Daladier és Bonnet egyöntetű beismerése szerint is csődöt mondott, nem válik be. Ez a politika Anglia részéről lényegében abból állt, hogy: a világ különböző pontjain konfliktusokba és háborúkba buzdítja és intrikálja a többi államokat, főleg ellenfeleit, hogy azután, miután már a hadviselő felek kölcsönösen kimerítették egymást, Anglia döntőbíróként léphessen fel és a maga részére biztosíthassa a harc győzelmeseit. Példa erre a japán-kinai konfliktus, amelyet Anglia azáltal idézett fel, hogy egy ideig Japánt segítette, hogy ennek mandzsuriai hadjáratát támogatta és aztán, amikor már Japán visszavonhatatlanul belemászott a kinai hadjáratba, azt Anglia azzal nyújtja ki, hogy Kínának nyújt segítséget. Ez a politika, mint láttuk, Németország esetében már nem vált be, mert ez Anglia első engedékenységét éppen arra használja fel, hogy ellene és Franciaország ellen felkészüljön. Éppoly kevés eredménnyel járt ez a taktika a Szovjetunióban, amely sem a mandzsuriai provokációt nem vette annyira szívére, sem Nagyukrajna mumusától nem ijedt meg, sem az angol gazdasági körök udvarlásától nem bátorodott fel arra, hogy Japán és Németország ellen egyedül háborúba indult volna, hanem az őt jellemző hidegvérrel és előrelátással bevárta, amíg Anglia és Franciaország már nem neki ajánlgatják és ígéretik igen kététes segítségüket, hanem ők maguk fordulnak hozzá segítségért.

Nem tudjuk e percben, hogy mit tartalmaz az a közös nyilatkozat, amelyet Halifax Franciaországnak, a Szovjetnek és Lengyelországnak aláírásra javasolt. Tény, hogy Lengyelország azt azért utasította vissza, mert igen platonikusnak tartotta, illetve mert abban a nyugati nagyhatalmak még mindig nem voltak hajlandók konkrét politikai és katonai biztosítékokat nyújtani a veszélyeztetett keleti államok megvédésére, míg a Szovjetunió azzal a fenntartással fogadta el, ha az nemcsak az európai államok és határok biztonságát védi, hanem vonatkozik bármely világrészben, különösen Ázsiában történő támadás esetében is. Ezekből ki-
tűnik, hogy Anglia és Franciaország még mindig nem hajlandók a *maguk részéről* is levonni a helyzet következményeit, a *maguk* erejét is konkrét és teljes biztosítékokkal lekötetni a támadók elleni harcra és ezzel szakítani a müncheni politikával, a „be nem avatkozás“ politikájával, amelynek Németország legújabb nagy előretörése egyenes folytatása és eddigi eredménye volt. Bizonyítja ezt az a hüvös vállvonogatás is, amellyel az angol-francia diplomácia Hitler egymásután következő hódításaira felelt: Csehszág megszállásában, (amelynek határait Anglia garantálta) Chamberlain „nem látta a nem provokált támadás esetét fennforogni“, a Mémel-vidék megszállásához egyszerűen nem szólt hozzá, míg a katonai nyomás alatt kifosztással fenyegetett országunknak azzal felelt, hogy — egy elkészett gazdasági bizottságot küldött Romániába az alsóház tapsai közepette, de mindenki előtt ismeretlen céllal és hivatással... Értethető tehát, ha a „közös nyilatkozatban“, amely, bármily kategórikus is legyen az, tényleg senkinek semmit sem garantál, a keleti államok megint csak manővert látnak, amelynek eredménye csak az lehet, hogy ezek Németországgal konfliktusba keveredjenek, anélkül, hogy Nyugat felől biztosítva lennének, hogy az egyik fenntartással fogadja, a másik visszautasítsa, míg a harmadik a Nyugattal való összeműködésnek minden reményét feladva, engedjen a nyomásnak és a Berlin-Róma tengely szolgálatába állítsa

gazdasági (és ennek nyomán majd politikai) erőit, hogy ezzel biztosítsa legalább, egyszerűen, pusztán: a határait.

Vajjon mindezek után az angol-francia diplomácia végre hajlandó lesz-e valóban, tettekkel is, kihívók és hátsó gondolatok nélkül változtatni politikáján? Lehetséges. Bizonyos, hogy a helyzet a szándékok és kilátások tisztultak, az országok és kormányok előtt eloszlott a köd, a titkos manőverezések, kibúvók, nyitva-hagyott hátsó ajtók ideje elmúlt. De az is tény, hogy a várt taktikaváltozás *mindaddig még nem állott be*. Legfennebb annyi történt, hogy az eddigi manőverezők, „be nem avatkozók” és másokat céltudatosan kijátszók ma a habozás és ingadozás stádiumába jutottak. A választás elég nehéz: vagy rászánják magukat, hogy ténylegesen akcióba lépnek a béke védelmében, vagy pedig — most már a maguk kárán — engedniük kell, véglegesen fel kell adniuk eddigi világhatalmi pozícióikat. Még egy utolsó manőver lehetséges: egymás ellen: „Adj te...” Ezzel próbálkozik most Anglia, amidőn — Olaszországgal való meg-egyezésre buzdítja Franciaországot...

Olaszország pedig...?

Olaszországot — különösen annak eddig csak hitegetett-csalogatott közvéleményét — nagy csalódás érte azzal, hogy amíg Tunisz, Korzika és Djibuti követelése odáig se jutott, hogy hivatalosan deklarálják, a szövetséges Hitler megint a maga felé eső végén forgatta meg a tengelyt és nemcsak az ellenség kárára hódított, hanem az olasz „életterület”, Magyarország és a Balkán felé is. Emellett Németország ilyen egyoldalú megerősödése Olaszország helyzetét a tengelyen *belül* kárára megváltoztatja az olasz imperializmust és annak céljait a német céloknak még nagyobb mértékben alárendeli. De innen — a német-olasz tengely megbontásáig az út óriási. A tengely alapját a német és olasz imperializmus állandó, mondhatnók történelmi érdekei teszik: a közös érdek a világ új imperialista felosztásában. És ha igaz az, hogy a sokkal erősebb Németország győzelem esetén a felosztásnál az oroszlanrészt magának biztosítani és egy még ezután is egyedül (vagy Olaszország kárára) erősödő Németország a győzelem gyümölcseiből — mint azt 1918-ban Anglia és Franciaország tették — a sokkal gyengébb olasz szövetségesnek csak koncoltat juttatna — hát az is igaz, hogy egy ingadozó, folyton gyengülő és perfidül manőverező angol-francia tengelytől még ennyit se várhat. Így míg Németország ma még kibélelheti Itáliát azzal, hogy most neki is sorát ejti és az övéihez hasonló foglaltatásokhoz segíti a Balkánon vagy a Földközi-tengeren, addig Párizsnak és Londonnak igen nagy változásokat kell véghezvinnie ahhoz, hogy Olaszországot Németországról „lekapcsolja”. Ezt még akkor is aligha tudják elérni, ha most területeket, pénzt és érdekeltégeket engednek át Olaszországnak, mert még így is fennmarad az a veszély, hogy megerősödve, a döntő pillanatban mégiscsak a vele egy ideológiai fronton álló Németországhoz csatlakozik. Csak egy esetben lehetne arra számítani, hogy Olaszország „véglegesen” (vagyis az elkövetkező háború végéig) cserbenhagyja Németországot: ha a nyugati hatalmak a sarkukra állva oly erélyes politikai és katonai lépésekre szánják el magukat, amelyek a Berlin-Róma tengely győzelmét a háborúban kizárnák — mint az az elmúlt háborúban is történt. Erről pedig mindaddig nem hallani semmit... (K.)

SZEMLE, BÍRÁLATOK

HÁBORU NYUGAT ELLEN

Aurel Kolnai: *The War against the West* *

A 711 oldalas, tekintélyes könyvet magyar szerző írta, angol nyelven. A mű rendkívüli feltűnést keltett, az angol és amerikai sajtó kimerítően foglalkozott vele, a londoni parlamentben Lloyd George és a Canterbury-i érsek hivatkoztak rá. Sikerét teljességgel megérdemelte. Kolnai a náci ideológia igen alapos szakértője; könyve szabatos, idézetekkel bőségesen, talán túlbőven ellátott, kitűnően csoportosított leírása és elemzése a nemzeti szocializmus szellemi tartalmának. Kolnai mindent elolvasott, a nácizmus egész irodalmát, s hogy ezen a roppant, — s a művelt fő számára oly elviselhetetlen halmazon keresztülragta magát, anélkül, hogy belebetegedett, beleromlott volna: gyönyörű, s dicséretes teljesítmény. Egy aszkéta teljesítménye. Középkori szerzetes orvosok mehettek ily ádáz önfeláldozással bélpoklosok közé! Dante járhatott ily, konok kíváncsisággal, a Pokolban! Emellett Kolnai nem becsüli le, még azt sem mutatja, hogy megveti a nemzeti szocializmust. Tárgyilagossága megvesztegetően elegáns. Módszeresen tárgyalja a nácizmusnak, mint határozott s rendszeres életformának legkülönbözőbb aspektusait. A nácizmus, s általában a fasizmus, amelynek a náciizmus csupán „merészebb, lendületesebb s kétségbeesettebb fajtája”, több szerinte, mint reakció, több, mint ellenforradalom. Nem is az, aminek az egyszerűsítő szociológusok jellemezték: a veszélyüket érző uralkodó rétegek, s főleg a monopólikapitalisták parancsuralma a munkásság ellen. A nácizmusnak vannak ugyan konzervatív, önvédelmi „reakciós” elemei, a birtokviszonyokat magánjogilag nem forgatja fel radikálisan, a munkásság önkormányzatát, s szabad szervezkedését megszünteti, a polgári látszatokat, az élet folytonosságát, ez igen fontos társadalmi kvalitásokat, megőrzi ugyan, a közigazgatást s a gazdasági szervezetet nem döl fel, a rendet, amelyet az osztályharc felborulással fenyeget, fenntartja és így a nyugati, polgári demokráciák szemében a kommunizmus brutális, de mégiscsak hatásos, ellenszerveként jelenik meg s tesz szert némi rokonszenvre, amelyet világpolitikai akcióiban nem is mulaszt el felhasználni. Kolnai nagyon helyesen látja azonban, hogy a nemzeti szocializmusnak, e „konzervatív reakciósság” csak egyik s nem a legjelentékenyebb mozzanata; jól látja, hogy a nácizmus nemcsak lumpenproletárok, szegényedő kispolgárok, desperádók és szadisták zsoldos ellenforradalma, — hanem egészében démoni méretű pártütése egy népnek a civilizáció ellen, a Nyugat ellen, amelyet nem tudott s már nem akar megérteni. A nácizmus — ahogy Kolnai leírja, — egyetemes (integrális) ribillió azok ellen az értékek ellen, amelyek a nyugati emberiség társas és személyes életét kialakították, irányítják, s tovább fejleszthetik. A törzsi önzés támadja meg benne az együttműködést, a tágabb közösséget, a nemzetközi megértés tökéletlen, törékeny, de mégiscsak megteremtett formáit, a törzsi közösség zsarnokoskodik el az egyénen, az emberi személyiségen, amely a keresztény és humanista erkölcs szerint egyaránt mértéke és elve az emberi közösségnek. A kaszányamentesítés, a vak porosz fegyelem önkínzó extázisa gázol keresztül a polgárosult

*Victor Gollancz, London 1938.

ember szabad önfegyelmén, a vezérbika képtelen imádata helyettesíti a valóságosság hagyományos és előkelő formáit. A Nyugat a szabad rend felé, ha nem is „halad“ de — orientálódik. A nemzeti szocializmus a kényszerű rendet erőszakolja a közösségre. A Nyugat a szociális kérdés demokratikus, kiegyenlítő megoldására törekszik; a náciizmus nem a termelőeszközöket, hanem az egyént szocializálja. A Nyugat oly hierarchiára törekszik, amely a jogi, a külső egyenlőséget veszi alapul. A nemzeti szocializmus „unequalitarian socialism“. A Nyugat önkormányzatra akarja építeni a tekintélyt. A nemzeti szocializmus elnyomja az önkormányzatot s terror-eszközökkel támasztja meg a tekintély uralmát. A Nyugat a háborút a versengés finomabb fajtáival akarja felváltani. A náciizmus a háborúban látja a közösség erőinek legpompásabb kifejtési lehetőségét. (Ludendorff). A Nyugat az emberfajták harmonizálására törekszik. A nemzeti szocializmus a faji gőg és idegenség vallásos kultusza. És így tovább.

Felmerül kérdés: vajjon nem tulságosan mereven állítja-e szembe Kolnai a náciizmust a Nyugattal? Vajjon nem becsüli-e le azokat a hasonlóságokat, amelyek a polgári demokrácia s a náciizmus között fennállanak? A müncheni egyezmény, — s a spanyol polgárháború sorsa is azt látszanak bizonyítani, — hogy a polgári demokráciákban a „polgári“ osztályérdek és érzés elnyomja a demokratikus erkölcsöt, elnyomja még a nemzeti s imperiális érdeket is, — hogy a City s a Rue Rivoli jobban fél a kommunizmustól, de még a forradalmi demokráciától is, — mint a fasizmustól. Vajjon igaza van-e Kolnainak, amikor azokat az értékeket, amelyek a nyugati civilizációban testet öltöttek, azonosítja azzal a polgársággal, amelyek teremtő lendülete elakadt, amely a létét igazoló értékeket inkább elárulja már, mint szolgálja? A forradalmi demokrácia, a szocializmus, valóban tűz-víz ellentétben, kiengesztelhetetlen ellenségességben áll a nemzeti szocializmussal. De a polgári demokrácia?

Kolnai nem huny szemet a „polgári demokrácia“ benső ellenmondásai fölött, tisztában van a plutokratikus rezsim tökéletlenségével, könyvében mégis azt az álláspontot fejt ki, szerintünk helyesen, hogy a polgári demokrácia és a fasizmus között nemcsak „kvitatív“, nemcsak felszínes, organizációs, hanem szerkezetbeli s lényegi ellentét áll fenn. Lényegesebb ellentét, mint a polgári s a forradalmi demokrácia között! A polgári demokrácia benső megosztottsága, a munkás- és munkaadó érdekeltségek konfliktusa csak elleplezi s odázza azt a felismerést, hogy a náciizmus mindennél halálosabb ellensége a polgárságnak s demokráciának, s hogy vagy ellenállnak neki, minden eszközzel! s integrális védekezéssel felelnek az integrális támadásra, vagy megsemmisül a nyugati civilizáció.

A félreértések elkerülése végett meg kell említenem, hogy Kolnai Aurel nem szocialista. A szociális kérdés szocialista megoldásától szem-melláthatóan borsózik a háta. A következetesen végigvitt szocializmustól az a meggyőződése különíti el élesen, hogy a tervszerűen megszervezett, társadalmi-bürokratikus irányítás alá vett nemzetgazdaságon belül elképzelhetetlen lesz a szellemi szabadság, amelynek szerinte feltétele a gazdasági szabadság bizonyos foka. Kolnai a „vegyesgazdaság“ híve, mégpedig nem az átmeneti, hanem az intézményesen véglegesített rendszeres vegyesgazdaságé. A kulcsiparok nacionalizálásának, a monopóliumok eltörlésének híve, de egyben fenntartani kívánja a magángazdálkodás princípiumát. Nem gazdasági, hanem kulturális s erkölcsi okokból! A polgár-

ságnak, szerinte, még van tennivalója a földön... De ép, mert a polgárságban hisz, hiszi azt is, hogy a még mindig hatalmas és képesseg nyugati polgárság előbb-utóbb kénytelen lesz (bármennyire vonakodik is) átvenni az emberiség szabadságharcának vezetését a náci zendülők ellen. Arra hivatkozik, hogy bár Münchenben e nagy polgárság kiegyezett a zendülőkkel a kiegyezés sikere *hajszálon mult*, a nyugati demokráciák mozgósítottak; mégpedig nem a bolsevisták ellen mozgósítottak, akiket vezetőik közül annyian főellenségnek tartanak, hanem a fasiszták ellen, akikkel jóban szeretnének lenni. Kolnai szerint, a náci „civilizáltságába“, a velük való megegyezés és békés együttélés, — az ideológiai világháború elkerülésének lehetőségébe vetett hit — a nyugati demokráciáknak veszedelmes öncsalása. Az ideológiai világharc, Kolnai szerint elkerülhetetlen.

Ép', mert hisz a demokráciában s a polgárság rendeltetésében, ép', mert forradalom-ellenes, habár nem ellen-forradalmár, ami nagy különbség!... a demokrácia s a polgárság megújulásának szükségét hirdeti. A demokrácia szakértői szerinte elhanyagolták a „hatalom“ elméletét. Nem tanulmányozták eléggé Machiavellit, és Sorelt, Kolnai (s ebben, mint sok másban is nagyon egyetértek vele) hajlik a Machiavelli-i tétel felé: a cél szentesíti az eszközt. A humanitárius demokraták képmutatóan vagy ostobán, vagy egyszerűen hozzánemértésből, szívesen fintorgatták az orukat ez „erkölcstelen“ tétel felett, mint amely alapja lehet zsarnoki, de nem lehet alapja demokratikus életformának. (Szégyelve vallom be, hogy néhány éve, több resignált írásomban, magam is a machiavellista főtétel ellen folytattam szélmalomharcot). Kérdem: miért nem? Mit jelent egyebet a demokrácia, mint a nép hatalmas önkormányzatát? Mi egyebet jelent, mint bátor és okos támadást az élősdikiváltságok ellen, mi egyebet jelent, mint a megszerzett önkormányzat mindenre elszánt védelmét ellenségei ellen? Micsoda bárgyú demokraták, szégyenei az emberiségnek, akik a demokrácia megsemmisítésre való törekvést is elismerik demokratikus jognak! Nem igaz, hogy az eszközök beszennyezik a célt, de igaz, hogy minden eszközre csak annak van joga, akinek szemében a cél nem eszközönkéntességre, hanem mérték és törvény. A politikai harcnak meg vannak a maga szabályai, aki elítéli az erőszakot, menjen szerzetesnek, de ne menjen politikusnak! Aki a háborút, ab ovo, elveti, oly korban, amelyben esetleg nem marad más választás, mint háború vagy szolgaság... aki úgy pacifista, hogy nem hajlandó vérét adni a tisztességes, a teremtfő békéért, ... árulója a demokráciának, s szövetségese a fasiszmusnak.

Kolnai gondolkozása eredeti és vakmerő, egyik legmegnyerőbb kifejezése annak az új nyugateurópai mentalitásnak, amely a legjobb koponyákban most kezd kialakulni. Megveti az „elfajult, elkorcsosult demokráciát“ (W. Steed); Masarykkal azt vallja, hogy „a demokrácia még csak gyermekcipőben jár“, — új, hősi demokráciát hirdet, integrális akciót a fasiszmus ellen, amely ne tűzze ki céljául a háborút, de végső esetben folyamodjék hozzá, összefogást javasol az orosz köztársasággal, amelynek demokratizálódásában bízik. Vagy megszerveződik ez az ellenállás, — írja, s akkor mérhetetlen fölényük lesz a Nyugati Hatalmaknak, s az erőfeszítés lendülete a védekezésből élet-ujjáteremtő mozgalommá csaphat át, a győzelem nagyszerű erkölcsi forradalommá, amelyből federatív Európa s az új szociális rend is kialakulhat. Vagy folytatják a hatalmak az engedékenység öngyilkos politikáját, Csehszlovákia után Spanyolországot, az-

után Franciországot dobják zsákmányul a Szörnyetegeknek... s fasiszta lesz Európa. Kolnai könyve, amelynek célja nem is annyira a tömegek, mint az értelmi elit szakszerű felvilágosítása a náciizmus lényegéről, komoly erőfeszítést jelent az emberiség számára kedvezőbb megoldás szolgálatában. (Fejtő Ferenc)

U J M A G Y A R K Ö L T Ő K

Ez a kor nem érdemel egy-két versnél többet, — írta nemrég a legjelentősebb magyar irodalmi folyóirat kritikai rovatában egy tehetséges fiatal költő — s ezzel nemcsak a maga, de nemzedék- és pályatársai legtöbbjének negatív állásfoglalását fejezte ki, akaratlanul is minden korok problémáival szemben. Azt persze már meg se látta, hogy e begubózó szemlélet maga is a kor terméke: a homo aestheticus menekülése művészet-ellenes napjainkból, amelyekben a hivatalos mérő-ón csak az érdekeit kiszolgáló művészetet fogadja el, s visszahatás a politikai költészet amaz áradására, mely az elmúlt években többé-kevésbé becsületes szándékával, de sokszor csikorgó dilettantizmusával bőszített ügyészt és — hozzáértőt egyaránt.

Elzárkózhat-e vajjon költő a korától? A l'art pour l'art korszak költőit s a fentidézett költő műveit nézve, igen. De nevezhető-e teljes értékű költőnek az, ki a környező világból csak a holdat, a naplementét, a fákat, a tücsköt, a szelet, az őszt, tehát a környezet két komponensének egyikét: a természetet hajlandó csupán tudomásul venni, a másik s fontosabb rangú komponens: a társadalom mellőzésével. S aki önmön életéből csak a nagy hármass-élményt érzi: a születés-szerelem-halál aláhuzott (s elkopott) jelzőtábláit, de ami e három stáció között van s mind művészi nyersanyagként, mind document humainként többet jelent ezeknél, azt méltatlannak találja tollára?

Könnyelműség volna e régen vajdó kérdést, mely az ethika és esztétika rokon s egyben ellentétes viszonyának tisztázását rejti, sommás ítélettel elintézni. Bizonyos csak az, hogy a társadalom tudomásulvételéből még nem folyik, hogy a költő pártpolitikai s főleg művésztelen költészetet csináljon; valamely költői oeuvre minden kimondott állásfoglalás nélkül is hű tűkre lehet korának s a költő minden politikai terminus mellőzésével is állást foglalhat. S bizonyos az is, hogy a kor elutasításának ellenszenvesebb módja a struccköltészet, mégha kárpótul is művészi szépségekkel.

Önként vetődnek fel e kérdések s önként kínálkozik a felelet, amikor két új verskötetet kell megbirálnunk; vajjon mennyire tudnak vagy akarnak közönnel viseltetni koruk iránt tágabb értelemben vett nemzedékünk költői.

Kor és költői rang szerint *Fenyő Lászlót* illeti az elsőség, mint az u. n. „második Nyugat-generáció” egyik legkiválóbbját. *Hűség* című most megjelent könyve magas színvonalon álló ismétlése zárt, egyéni lírájának. Ez a költő immár hatodik vagy hetedik kötetével következetesen megmarad indulása hangjainál, nem kér kölcsön sehonnan és senkitől, hatások és divatok érintetlenül hagyják. Olcsó, mai hasonlattal élve „fajtisztá”-nak nevezhetnők költészetét, csak önmagával keveredik: jellegzetes, egyéni típus a magyar költészetben. Verseiből akkor is reá le-

hetne ismerni, ha nem írná alá őket — s ez azért fontos, mert kortársai közül kevésre mondhatunk hasonlót.

Fenyő László egyetlen témája: önmaga a világban. De mennyi rezgés, mennyi szál, mennyi láthatatlan és vaskosan eleven kapocs fűzi őt a világhoz! Egész költészetének — amelytől el se tudjuk választani új kötetét — képlete: egy ember totális viszonya a világhoz.

*A régi zsebnaptárból átirom
az újba a telefonszámokat,
a neveket, a címeket —*

ily megdöbbenő egyszerűséggel kezdi egyik versét s e sorokban máris megjelent előttünk a társadalmi ember. Ha csak annyit mond a verse, hogy „Őszi padon“ ül a Városligetben, abban is ilyen szakaszok vannak:

*Egy napos padon üldögélek,
mint nyugdíjas, csendeske vénnek,
mint, nyugdíj nélkül, a szegények —*

s ez már összehasonlítás, már-már társadalmi kritika. Minden eleve eltökéltség nélkül, mintegy véletlenül érinti ezeket az égő kérdéseket egy-egy odavetett versszakban, mely minél akaratlanabb, annál hitelesebbnek hat.

*Jövel odakünt s idebent
kristályos és sokszögű Rend —*

követeli, mint József Attila s e rendet máig csak a költészetben leli föl:

*Ez a költészet. — De az élet?
Szülkhomloku paraszt-cselének
vagyunk a becsapottjai.
Mindnyájan tudjuk: A e rend,
mégis szolgáljuk, mint aki
józanul, nyitott szemmel lépre ment.*

S a közömbösök felé odakiált:

*Csak szíjjátok a sakk ópiumát,
a kártya söprő, tikkadtszámumát,
nem tart soká már e játék-világ.*

Ime az apolitikus költő, ki ha nem rabja valami eleve eltökélt anti-szociális l'art pour l'art tendenciaköltészet elvének, mint válik társadalmivá, korszerűvé, hitelessé, — igaz költővé.

Weöres Sándor új verskötete (*A teremtés dicsérete*. Janus Pannonius Társaság kiadása) ugyancsak azt bizonyítja, mint lehet korszerű költészetet művelni, anélkül, hogy a költő u. n. Zeitgedichtet írna. Őmaga *Harmadik nemzedék* c. versében így válaszol a rosszul értelmezett korszerűséget reklamáló, vershez nem értő szörszálhasogatóknak:

*„Politikátlan“ korosztály vagyunk? ha
„szociális“ versünket mind megpipáznák,
a plajbász csuca elkopik, fogadjunk —*

s ez annál figyelemreméltóbb, mert e cikk elején idézett megállapítást éppen Weöres könyvéről szóló recenziójában írta a kritikus, ki egyébként hasonló kora és osztályhelyzetű költőtársa. A kritikus — nincs okom el-

hallgatni a nevét: *Jékely Zoltán*, — alaposan póruljárt megállapításával, nemzedéktársai csak elméletben vallják, de nem gyakorolják azt, ha olyan igaz költők, aminő Weöres, akinek akár bibliai, akár más elvontabb tárgyú verseit, dalait vagy ódáit olvassuk, legtöbbször kicseng, mai, konkrét szemlélete. A történelem dialektikája éppen egyik vallásos verséből csendül ki:

*Hogy tartós legyen Egészed,
váltakoznak mind a részek.
Nem a megnyugvás a cél:
mind mozogjon, ami él.*

Maláj ábrándok c. versének első szakasza így hangzik:

*Ha egyszer hazatérek,
bűncsben visznek el,
ha másik létbe térek,
csengőkkel üznek el,
bambusz-tetőm leégett,
fiam sohase lesz,
hazám holland pogányé,
holttestem ördögé.*

Weöres vidéken él. A környékbeli grófkisasszonyról írt versében többek között ezt mondja:

*Dégoutant nép fia-lánya
érte gürcöl hét határba,
piszkuk föl nem ér elébe,
szeme kéklő égi béke —*

De érdemes volna az egész verset idézni. *Fiatalember az 1930-as években* c. epigrammája így szól:

*Nincs munkám. Karomat csak diszül adta az Isten.
Mint gyámoltalan agg, rágom a más kenyerét.
Küldjetez új csillag talajára, ha nincs hely a Földön,
vagy vegyetez bunkót s vágjatek engem agyon.*

De ugyanakkor, amikor számos versében így világosan érezhető humanista velleitása, *Politico-epidémia* c. epigrammájában élesen tiltakozik a csak politikai érdekű s az irodalmi szempontokat mellőző skatulyázás ellen:

*Ugy nézik ma a verset, mint egy pártigazolványt:
vállalt elveidet kérdi az új kritikus.
Mert mi a lényeg a versben? az „álláspont“, a „szerepkör“
— vagy legalább eszerint mér ma az új kritikus.
Csúngjön egy elv a nyakadban, mint a kutyán a biléta,
másképp sintér-mód elcsip az új kritikus.
Hogyha akol bűze nélkül akarsz kószálni, magadban:
„l'art pour l'art költő!“ — bömböl az új kritikus.*

Ez utóbbi idézetből látható, mily megoldatlan ma még, hogy mit nevezhetünk politikai költészetnek, (olyan értelemben, hogy a politika nem lapítja agyon a költészetet.) Költő és kritikus egyaránt sötétben tapogatózik s talán egyetlen mérték egyelőre az, hogy érezhető-e a versen az előre eltökéltség, vagy sem. (*Hollós Korvin Lajos*)

HENRI DE MONTHERLANT:
**SZEPTEMBERI NAP-ÉJ-
 EGYENLŐSÉG.** (Gasset, Paris,
 1939.). A „Szeptemberi nap-éjegy-
 enlőség“ két novellát, két előadást és
 két lírai-bölcseleti elmefuttatást
 tartalmaz, melyek alaphangja nagy-
 jából a következő:

A háború szükségyszerűség s ta-
 lán nem is annyira a politikából,
 hanem az ember, a férfi természeté-
 ből következik. Nem is gyűlölet
 vagy irigység idézi föl, hanem egy-
 szerűen „van“. Tény, amit el kell
 fogadnunk, amellyel számolnunk
 kell. Különböző országok férfilakos-
 ságának természetes feladata, hogy
 háborút viseljen és gyilkoljon. Indu-
 lat nélkül. A franciának már nem
 kell ellenszenvet táplálni a német
 iránt, de ha a történelmi helyzet
 úgy kívánja, harcol a német ellen,
 megöli a németet.

A francia népből ma hiányzanak
 a férfias erények. Degenerálódott,
 megszokta a könnyű, veszélyek nél-
 küli életet és amikor próbára kerül
 a sor, nem képes teljesíteni köteles-
 ségét. Ezért bukott meg a szeptem-
 ber végi napokban.

A kor problémái és Montherlant
 problématikája azonban ezeken az
 egyszerű megállapításokon túl, szo-
 rosan összefüggének egymással.

Szeptemberben a francia és angol
 kormányok elkerülték ugyan a há-
 borút, de a történelmi helyzet para-
 dox megoldást követelt: háborút
 vagy a követelések elfogadását, a
 béke megmentéséért. Az igazi paci-
 fisták voltak így ősszel a háború
 mellett.

Ez a paradox helyzet teszi para-
 doxszá Montherlant beállítottságát

is.
 M. nietzschei és álhellenisztikus
 állásfoglalása feltétlenül maradi és
 időszerűtlen. Az eredmény azonban,
 amelyhez eljut, mégis progresszív.
 Levezetésében, okfejtésében hamis,
 mert a háborút férfias ösztönök
 kérdésévé tenni ma nevetséges és
 rosszhiszemű. De végkövetkeztetése,
 hogy a szeptemberi négyeskonferen-
 cia eredménye, a demokráciák gyá-
 vaságát és élhatalmosságát mutatja,

igaz marad.

Egy helyen azt írja, hogy ha
 Spártában élt volna, a szellemi kul-
 tura szükségességét hangzottatta
 volna. A mai Franciaországban a
 fizikai és morális bátorság hiányzik
 és mindenhol arról kell beszélni,
 ami ott épp' nincsen. Ezért szólítja
 fel a franciákat a férfiasságra.

Ez a néhány mondat teszi embe-
 rileg érthetőbbé álláspontját. Lehe-
 tetlen is lenne, hogy annyira tiszta
 szellemű és világoslátású ember,
 mint Montherlant, politikai és gaz-
 dasági kérdésekkel kapcsolatban
 minden tanító szándék nélkül az ösz-
 tönélet és a líra útvesztőjébe full-
 jon. (Pásztor Emikő)

**THOMAS MANN: ACHTUNG
 EUROPA!** (Bermann-Fischer,
 Stockholm.)

Thomas Mann új köny-
 vében 1932-1938 között írt, nagyobb-
 részt politikai cikkeit gyűjtötte ösz-
 sze. Hosszú, **A pillanat magasiatán**
 című, bevezető tanulmányában Tho-
 mas Mann világosan, áttekinthetően
 s megrendítő rezignációval foglalja
 össze a legutóbbi válságos hónapok
 tanulságait. Mily utat tett meg ez
 a nagy író a *Betrachtungen eines
 Unpolitischen* siegfriedi páthosz-
 tól az előttünk fekvő könyv megej-
 tően emberi sztoicizmusáig? Tho-
 mas Mannak nincsenek már illu-
 ziói. Szép, komoly beletörődéssel
 áll meg az ügy mellett, amelyről
 elismeri, hogy világraszóló veresé-
 get szenvedett. De büszkébb e ve-
 reségre, mint amily büszke lenne a
 győzelemre. „Félreismerik — írja,
 s mi csak hódolattal idézhetjük
 szavait, — félreismerik a szellem
 szerepét s feladatát e földön, félre-
 ismerik pesszimizmusát és önzetlen-
 ségét, akik azt hiszik, hogy csak
 akkor érdemes harcolniuk egy esz-
 méért, ha rövid időn belül diadalt
 arathatnak a nevében“. Az igaz-
 ságnak, — hisszük Thomas Mannal,
 — semmi köze sincs a sikerhez. A
 siker nem érv, nem bizonyíték; ab-
 ból, hogy valaki, akár az egész vi-
 lágot is meghódítja, nem követke-
 zik, hogy bírja az emberi bölcses-
 ségnek és igazságosságnak legcse-

kélyebb mértékét is. *Victrix causa Diis placuit, sed victa Catoni.* A vereségben a catoí szavaknak sikerrel és istenekkel szembeálló rezignációjával vigasztalja magát.

A tanulmányban Thomas Mann pontos elemzését nyújtja a szeptemberi válság eseményeinek. A szeptemberi válság szerinte, kísértetiesen leleplezte a szembenálló feleket. Leleplezte, hogy a szembenálló felek nem állanak szemben. Leleplezte, hogy a demokráciák „feladták szellemi-politikai állás-pontjukat”. Akik triumfáltak, nem a maguk erejéből győztek, hanem ellenfeleik cinkosságából. „A nagy embert az angol politikai művészet kényszerítette arra, hogy győzelmet arasson” — írja kegyetlen ironiával. Az angol-francia politika magatartása végzetes csalódást okozott neki. „Mi, akik Európa mellett foglaltunk állást, — írja — hirtelen észrevettük, hogy Európa nem áll a hátunk mögött...” Európa azoknak a háta mögé állt, akik elől Thomas Mannék hozzá menekültek. Ez alapvető tény, amelyet nem lehet, nem szabad elhallgatni. A népek őszinte békevágya eszköz lett a szélhámos capitulárdok kezében; egy francia politikus büntetlenül mondta ki: „inkább választom a szolgaságot, mint a halált”; a benemavatkozás elvével komédiát játszottak; s állandó concessziókkal s meggondolatlan békeszólamaikkal aláásták a népek ellenállási akaratát.

Thomas Mann a tanulmányban véglegesen pesszimista következtetésre jut. A fasiszmus győzelmét Európában elháríthatatlannak látja. Reményét (vékonyka remény) csak abba veti, hogy „a fasiszmus egyetemes győzelme — talán (!) — a fasiszmus benső bomlását eredményezi majd”. A szeptemberi válság nyomán újraéled a Német-Római szentbirodalom, egységesebben s hatalmasabban, mint valaha; s e Birodalom magába foglalja majd egész Európát... Talán... a fasiszmus valósítja meg a szocialista utópisták ábrándját az egységes

Európáról; s az új, nemzeti s társadalmi küzdelmek talán ez egyetemes, de terrorisztikus egységű, cézárj Európa germanicából alakítják majd ki a federatív Európát? Vékonyka, igen vékony remény...

Nem szabad elhallgatnom, hogy nem osztom Thomas Mann végtelen sötétlítését. Bármennyire igazságos is bírálata a demokratikus államok viselkedéséről s bármennyire igazolják is történelmi próféciáit az idej, márciusi események: azt hiszem, téved a demokratikus államok viselkedésének megokolásában. A demokrácia a szeptemberi válságban nem adta fel magát, hanem jelleme szerint viselkedett. Csak szép lelkek hitték a nyugati demokráciákról, hogy eszményeiket hibátlanul, vagy legalábbis hozzáteljesítő tökélytel tesztelték meg. E demokráciák polgári, nagypolgári, versaillesi demokráciák, demokratikus színezetű plutokráciák... Vezető rétegeik mindmáig jobban féltek az oroszoktól, mint a hódító németektől; s ezért, a németek és olaszok, „az oroszok elleni bástyák” védelmében, megőrzésében, megsegítésében készek voltak elismenni az engedékenységek legvégső határáig. De, — s ez a fontos, — ez engedékenységeknek is van határa. Az Europa germanica aligha alakulhat ki szeptemberi vagy márciusi könnyedséggel.

Mint magyar, aki ad hazája függetlenségére, s mint ember, akinek a szabadság az életét is fontosabb, bízom abban, hogy egyáltalán nem fog kialakulni. (Györkös Ferenc)

A SPANYOL POLGÁRHABORÚ TANULSAGAI. (General Duval:

Les Lecons de la guerre d'Espagne, Plon Paris). Duval tábornok könyve két részre oszlik. Az elsőben sajátos módon magyarázza a polgárháború előzményeit. Mindenben a szabadkőművesek és a III. Internacionálé kezét látja, melyeknek ügynökei aláaknázták a monarchiát és a háttérből irányították a köztársaság majd mindegyik kormányát. Biztos (?) adatok alapján megírja, hogy 1935-

ben 23 spanyol tábornok közül 21 szabadkőműves volt, néhány oldallal később viszont ugyanezeket a tábornokokat felkelésükért dicséri. A katalán trozkistákat (P. O. U. M.) és a III. Internacionálét állandóan összezavarja, amin nem is kell csodálkoznunk, mert forrásművei között Jacques Bardou „akadémikus“ műzetei állnak főhelyen. Az első résznek csak a hadsereg, rendőrség, polgári és rohamgárdák szervezetére vonatkozó adatai értékesek.

A második rész részletesen leírja a bilbaoi, madridi és santanderi ütközeteket. A stratégiai hibák és előnyös lépések elemzése mellett a könyvnek ez a része a német és az olasz beavatkozás adatszerű igazolása. (J. L.)

UPTON SINCLAIR ÖNÉLET.

RAJZA (Epocha kiadás Budapest) sehol sem példázza egy nagy szellem lehiggadt életbölcse-ségét és mérsékletét. Kinosan fel-színes, vagy fellengzően önhitt számadásaiból alig lehetne felidézni egyetlen szellemi távlatokat nyitó mondatot.

Sinclair láthatólag kedvét leli az élete állomásaira való visszatekintésben. Messianisztikus elhivatottság fűti s e megszállottság magaslatáról nem mulasztja el példás szerénységgel ismételten figyelmeztetni olvasóit egy-egy „nélkülözhetetlen“ munkája beszerzésére. (Az Ön-életrajz e vonatkozásban kitűnő prospektus szerző műveiről s így igen találékony formája a könyv-terjesztésnek.)

Az író, kinek ősei „az amerikai tengerészet történetének egy darab-ját jelentik“, mint egyszerű és iszákos whisky-ügynök fia született. A krónikusan zilált családi viszonyok s előkelő rokonok szalonjai között cseperedő gyerek egész későbbi életét ez a tény határozza meg. Magyarázata antialkoholista felfogásának és szocializmusának is. Írói pályáját egészen fiatal korában viccek gyártásával kezdi.

Múltjában való bányászkodás közben említi egyébként, hogy mi-

kor egyik fiatalkori kéziratát sok év múltával újra olvasta „meghatódottan állapítottam meg, hogy a „sex appeal“ kifejezést én használtam először a világon“. Az eféle felderítések után méltán adja szerző önéletrajza egyik fejezetének a „Génusz“ címet és ír eképp: „Mi is a génusz? Nem tudnám megmondani, csupán arról beszélhetek... amit magamon tapasztaltam“.

Mínthogy önéletrajzát Sinclair csak husz évvel ezelőtt történt második házasságáig vezeti, életének legkitűnőbb példái, melyek a „szellemek“ birodalmába vezérelnének, hiányzanak a könyv oldalairól. Csak halvány utalással találkozunk I. Savage unitárius lelkeszel való barátsága felidézésekor: „Ő volt életemben az első intellektuel, aki hitt a kísértetekben. Nemcsak, hogy látott kísérteteket, hanem le is ült velük diskurálni. Figyelemreméltó dolognak tartottam ezt és még ma is annak tartom...; én ugyanis nagyon sok lehetetlen dolog lehetőségében hiszek... Már csak azért is hajlamos vagyok, hogy higgyek ezekben a tüneményekben, mert köztem és feleségem között, régóta már hosszú hullámu telepátia áll fenn magánéletünkben. Ha az olvasót közelebbi adatok érdeklik, vegye meg az „Agyrádió“ című művemet“. Miután házassága iránt így feleségázta az érdeklődést, a házasságról magáról közli nézetét: „... miként minden természeti jelenségnek, a házasságnak is megvan a maga lélektani, erkölcsi és gazdasági törvényei“. — írja. (Sajnos, annak kifejtésével adós marad, hogy minő kutatások után sorozta a házasságot a természeti jelenségek közé.)

Munkásmozgalmi pályafutását csak felületesen érinti és érezhető maliciával ír a „világmegváltó“ törekvésekről. (Ez a malícia eovábbként a legnagyobb elégtétel, amit az amerikai munkásság, az utóbbi esztendőik Sinclair-termése után, kaphatott.)

Sinclair szociális felelősséggel teletett hatalmas írói oeuvreje így

kopik végzetesen s ezt már aligha menthetik egykori értékei. (Robos Imre)

A TOTALIS REGENY. Lesznek, akik még emlékeznek arra, hogy milyen megragadó hatás árad Fallada **Mi lesz veled emberke** (Kleiner Mann was nun) című könyvéből. A kényesebb igényűek a **Szántóvetők, bombavető** (Bauern, Bomben und Bonzen) című könyvet fogják emlegetni. Megint mások **Aki egyszer rabkoszton élt** (Wer einmal aus den Blechnapf ass) tartották Fallada legjobb művének. Ezek a könyvek mind a weimari Németország eseményei voltak. Az akkor szokásos irodalmi törvényszékek meg is hívták a fiatal író **könyve** „tárgyalásaira“, ahol módjában állt volna a kifogásokat, ellenvetéseket, jövőbeli utbaigazításokat, illetve indítványokat elfogadni vagy visszautasítani. Kedves és közvetlen módja volt ez az író és olvasó közötti kapcsolatnak, minden kötelezettség nélkül az íróra. Ezek és ezek jelentek meg egy-egy ilyen gyűlekezeten. Magukkal hozták a megrajongott könyv hőseit. Mindannyian kedvenc íróikhoz akartak közelebb férni s annak álmait, méltó és magukban megnőtt, kifinomodott utánrezgésekkel az élő szó erejében visszacsengetni. Fallada sokszor megígérte, hogy ezekre az ő tiszteletére rendezett demonstrációkra eljön. Meghallgat mindenkit. Engedi a közhangulatot, — a meséiből kilépett s továbbjáró, ragyogó szemű embereket, olvasókat, — kísért szerepelni. Tűrni, hogy azok lélekzet visszafojtva magyarázzanak. Vagy csendesen elmélázhasanak az ő Lömchenén vagy Pinnebergjén. De Fallada egyszer sem váltotta be ígéretét.

Lehetne ezt írói szeméremnek, a nyilvánosságtól való félelemnek vagy az arisztokratikus, üvegtoronyba huzódott lélek önkéntelen irtózásának tekinteni, aki dus és mindig a valóságot suroló, kimeríthetetlen mesemondó kedvében úgy is magyarázhatta, hogy mondanivalóit

a betűvetéssel befejezettnek tekintette, amihez további hozzáfűznivalója nincs. De abban az időben, a magasba szökött szabadelvűség forró napjaiban, amikor az emberek a vilmosi idők csodálatos letűnését egyre megújuló örömmel ünnepelték, mikor minden alkalmat megragadtak, hogy egymásnak kezet nyújtva, saját maradiságukból léphessenek ki, a hosszú császári idők szokványai után, szomjasan lesték Falladát, akit a maguk haldó szellemiségéből valónak vélték. Hiszen Fallada az elnyomorodottak, a nagy lélektipró malomkövek alá kerültek nevében beszélt.

Mesemondásának tónusában, alakjainak egymáshoz sodródásában, kinlódásában, apró felfelé lépésében, a szabadság és napfény felé való menetelésében olyan makacs és kérérlhetetlen bírálat villódzott a német társadalom tarthatatlan berendezkedésével szemben, hogy irodalmi síkon úgy tetszett, Fallada az a fiatal német író, aki az előfutára a bekövetkező általános felszabadulásnak. Módszereiben hőseit apró, változatos, kiszámíthatatlan és meglepő lépésekkel egyre közelebb engedte a világossághoz, a naphoz, a felszabaduláshoz. A középosztályból vagy az alatta mélyen a föld alá szorított „bűnözőkből“ kikerült figurái úgy mozogtak, hogy ezekre az esetekre, — akik mindvégig mindennemű esettel szívbéli rokonságot tartottak, — úgy nézett a közrendbéli olvasó, mint saját vére választottjára. Fallada az utolsó pillanatig engedte őket csuszkalnimaszkálni, engedte őket olyan pillanatnyi érzésekben dusan és vidáman felburjánzani, mintha tényleg övék lenne a világ s már egy hajszál sem választaná el őket a szilárd emberréalakulás nagy ujjászülető misztériumától. De amikor eddig ért: rájukcsapott. A társadalom acélsontvázait, a rend és nyugalom nevében kívonuló nehéz intézményesített járműveit játszi könnyedséggel rájuk eresztette s azok pillanatok alatt kérérlhetetlenül legázolták a legázolandókat.

Ez a Fallada műveinek véréből kifakadó tanulság, oly néma s ki nem mondott, de tisztán érzékeltett remeke volt Fallada művészetének, ami könyveinek sikerét százereszériákban hordta szét a világ minden tájára. A náciizmus beköszöntése után Fallada nem tartotta szükségesnek elmenekülni. Irt egy-két nehezen érthető, tapogatózó regényt, dadogva és bizonytalankodva, hogy mit szabad és mit nem szabad kimondania.

Most ugylátszik új erővel, új tájékozódással a régi fegyverek kisimirlgizett birtokában megint nagy regénnyel kísérletezik. **Farkas a farkasok között** (Wolf unter Wölfen) (Pantheon) a regény címe, s két vaskos kötet.

Tartalma a weimari Németország inflációs korszakát öleli fel. Megtevesztően régi falladai modorában árva szó sincs politikáról. Se pártokról, se fajról. A semleges, óvatosan tárgyilagos külszín mögött, — amely a járatlan olvasó legnagyobb veszedelme, — mégis ott nyugszanak és pihennek a csapdák, amit a mindig kitűnően vértezett író, régi bőséges hiteléből állít, régi és új olvasói elé. A mű a maga egészében, az első oldaltól az utolsóig, lélekzetfojtóan érdekes, mesebő és a szűkséges adagolásban romantikus. Történetei valószerűen, alakjai életből faragottan surolják a jó megfigyelő és az alkotni tudó művész mindent beleadniképes készségeit. Az összehatása ugyanolyan félelmetes, mint korábbi nagy epikájának. Az ember történetéhez szükséges bábjaiknak emberi tehetetlensége, végzettségének, kicsinysége és vértezetlensége a társadalom nagy gépezetében ép' oly veszedelmesen lírai és szívszagató, mint régebbi munkáiban. Mindenütt a kicsiny, a kisemmizett, mozogni alig tudó, bűvöletétől görbe, ütődött lelkiségek keresnek maguknak valami piciny részt a megsemmisüléstől való irtózatoss félelmükben. Csak, míg előbbi munkáiban a társadalom végzetes katasztroftjairól, a gépezetből akaratán és tehetségén kívül álló okokból kihul-

ló egyedekről van szó, akiknek még mindig meg lehet a reménye, hogy a társadalom szerkezetének változásával az ezrek és százazrek újból visszakerülhetnek egyenrangú küzdő- és dolgozóként, sőt rátermettségükkel vezetőivé is válhatnak a nagy gépezetnek, addig a „Farkas a farkasok között” című műben (azok számára, akik nemcsak olvasmányt keresnek benne) olyan eredményre jutnak, hogy az egyéni gyengeség, mint pusztulásra érett társadalmi termék, csak arra jogosult, hogy elvegye méltó büntetését. Akik tehát akár akaratukkal, akár azon kívül vagy akármilyen regényes mellékkörülmény folytán vészbe és bajba jutottak és ott a döntő pillanatban megtántorodtak, vagy mint a legyek elhullottak. Fallada legújabb felfogása szerint már nem a társadalom örlő malmának, hibás berendezkedésének az áldozatai, hanem saját jellemüknek, saját fogyatékoságuknak, bár szomorú, de mégis csak megérdemelt megbüntetettjei. Sőt egy lépéssel tovább megy, amikor megállapítja, hogy az erő hiányzott belőlük; a pozitív életlátás. Ezért cselekedtek hibásan és azért kellett őket a többi erőtlen, hitnélküli nyomorultéhoz visszajuttatni. Ime vaspatakkal lép előre az író új tudatváltozása. A társadalom helyett behelyettesíti az akaratot, a kritika helyett az erő filozófiáját. A mű negatív előjeleit pozitív előjelekké változtatva Fallada röviden a következő filozófiát süríti és szórja önmagából: „Ha hőseimben meg lett volna az az erő, ami totális, mindent legyőz és minden akadályon átgázol, regényem megírására sor sem került volna. Így kénytelen vagyok ezen gyenge, esetlen s egy jobb jövő kialakulásában használhatatlan elemeket visszadobni oda, ahova valók, a megsemmisítésbe és a megsemmisülésbe”. Vagy: „Csak az erő s az erő kisugárzásának megszállottai az igazi emberek. Milyen másként alakult volna az emberiség sorsa, ha ez a központi erő minden nemzetben megtestesül egy emberen ke-

resztül, megnemesítve és megacé-
dozva a népesség nagy tömegeit..."
Ez Hans Fallada új arca. (Pap
Lábor)

**DALLOS SÁNDOR: AZ EMBER
NYOMÁBAN.** (Dante ki-
adás). Dallos Sándor lebilincselő ön-
életrajzában a világ nem vízszintes
távolságaiban, hanem függőleges
mélységeiben tárul fel. Az ember
nyomában elindult vándor leszáll az
emberi szenvedélyek és szenvedések
medrébe és fenékgig őríti ki a kalan-
dosan keserű élmények poharát.
Ahogy mások vonatra, hajóra ül-
nek és látcsővel fényképezőgéppel
vágynak neki távoli földrészeknek s
óriásgőzösöken érkeznek meg Cey-
lonba, Sziámba, vagy teveháton
himbálódznak végig a Szahara és
Tibet homoksivatagjain és körnge-
tegein: úgy jött fel Pestre, vagy ta-
lán még inkább — úgy szállt alá
Budapest társadalmi rétegeinek leg-
alsóbb, legsötétebb tárnáiba az ön-
életrajz cselekvő hőse, Dallos Sán-
dor, a mohó és csillapíthatatlanul
szomjas világjáró a világ haránt-
metszete helyett inkább a kereszt-
metszetét választotta, nem szél-
től-hosszában kutatja végig a föl-
det, hanem vertikálisan ereszkedik
le a társadalom rétegein keresztül,
amíg csak el nem jut az emberi
nyomor és megaláztatás mélypont-
jaihoz. S ha mások csak képzelet-
ben szövik regényeik történetét:
Dallos Sándor elejétől végig megél-
te ezt a cselekményt. Véres verej-
téke tapad fejezeteinek minden
mozzanatához. De nem a szorgos-
kodó hangyatermeszetek véres ve-
rejtéke, sokkal inkább a rémületé,
a megrendült, döbbenetes rácsodál-
kozásé. Szószertintibb értelemben
még a nagy francia realisták sem
jártak a személyes érzéstapasztala-
tok és érzetbenvomások végére.
Nincs is nyoma ebben a könyvben
a szokványos visszapillantásoknak,
amelyek rendszerint elszigeteltek,
töredékesek s amelyeknek hézagait
a szerző utólagosan áthidaló képzelet-
ereje tölti ki. Bár „világosan“ meg-
állapítható a pont, ahol Dallos Sán-

dor feljegyzett emlékeihez nyúl,
vagyis ahol pusztá visszaemlékezé-
sek után már biztos jegyzetekből
kezdhet meríteni, ez a különbség
legfeljebb az ábrázolás módját teszi
tárgyasabbá, ezáltal csupán egy
részletmegfigyelések vétetnek fi-
gyelembe, amelyekről egyébként bi-
zonyára megfeledezett volna s
amelyek éppen csak az elraktáro-
zott ötlet patinájával ugranak elő.
Ez mégsem lényeges, mert nem
bontja meg a könyv egységes alap-
hangulatát, nem szakítja meg az
átéltségnak mindvégig összefüggő
fonalát. Ember baktat, vágat és
vánszorog az ember nyomában. S
ez a másik ember is csak — önön-
maga.

A szerző lényegesen különbözik
mindazoktól az önéletrajzi adatai-
kat feldolgozó íróktól, akik minden
hájjal megkent irodalmár létükre
teszik meg ezt az állítólag sajátma-
gukhoz vezető utat és ennek az ut-
nak minden kanyarulatánál soha ki
nem hagyó benső fenntartással csu-
pán a színes, jó téma után szimatol-
nak. Ezek légmentesen elzárt bu-
váröltönyben, kiadósan megtöltött
ózontartállyal szállnak alá a társa-
dalmi nyomor és szenny fenekére s
ugyanolyan éristetlenül tiszta kézzel
kerülnek felszínre, mint ahogy alá-
merültek. Ismét felszínrekerülvén,
némi undorral bár, de a gazdag lelet
jutalmazó tudatában dobják félre a
még mocskos gummikecstyüt... Dallos
Sándor nem ilyenformán marad
tisztá. Öbenne nincs meg az önma-
gukkal, fizikai és szellemi erejükkel
gazdaságosan takarékoskodók óva-
tos önmegtartóztatása. Dallos Sán-
dor odadobta magát az élet vadvi-
zeinek és csakis azért maradt tisz-
ta, mert belül is az és a szennylé
lecsurgott róla.

*

Könyvének első harmadában Rou-
sseau önkínzóan töredelmes, sze-
mérmén tuli vallomásait juttatja
eszünkbe az önmagát megvádoló,
ostorozó szerző.

Francia írók különben is valaho-
gyan másként rántják le botlásaik-
ról, bűneikről a leplet, mint például

a németek. Van bennük valami flagelláns ösztön és az önvád korbácsütései alatt csupasz testtel a nyilvánosság előtt vezeklő — mily kéjborzadályos gyötrellemmel vezeklő! — indulat. Efféle önlemeztenítésben a francia pesszimizmus tombolja ki eredendő keserűségét: „Ime az ember! Apró gyarlóságok és óriási gyengék undorító és mégis szánalmat ébresztő vegyülete!” Német író sokkal inkább szépitene akarja jellemvonásait, optimizmusa arra készíti, hogy követésre méltó és bizonyára követésre találó eszményi mintaképpé faragja ki jobbik hasonmását.

Atyja nehéz halódását és elhunytát tanfilmszerű adathűséggel kivetítő fejezetében szörnyű pellengért állít magának Dallos Sándor. Gyötrelmes szemrehányásokkal bünteti magát, nem bocsájthatja meg, hogy a kinjai között összeroppanó öregemberrel szemben nem tudott vigasztaló, bánatkönnyítő, örömszerző fiuvá enyhülni. — Megkapó a nyomasztó hangulatoknak ez az ékes szövege, ez a könyörtelen megértés és megértő könyörtelenség, amely csak Ady Endre szerelmi pesszimizmusában találja párját az új magyar irodalomban. De harag és szégyen között felhozott mentőérveivel el is távolodik Dallos Sándor az „Emile” írójától és az alázatosan töredelmes nagy oroszokhoz kerül közelebb azáltal, hogy naivabban eszenved. Nincs nála semmi hatásvacászó, ledéren ájtatos szemforgatás, mint azoknál, akik titokban élvezik olvasójuk elszörnyűködését és kajánul izgatják, bizsergetik képzeletét. Az orosz írókban gyermeki gátlatlansággal, hangosan sir a megbánás és — a megtisztulás vágya. Ők nem az öncélú őszinteségért vetkőztetik le enjük minden rosszaságát, hanem a feloldás és végső megbocsájtás miatt. Vallomásuk nem önvád, hanem panasz, akárcsak a gyermeké, amikor elgügyögi csinyjeit és ezáltal felszabadul lelkinyomása alól.

A könyv terjedelmesebb második részében Budapest elesettjei vonulnak fel: a háború utáni Népliget

fillérekért mindenre kész tizennégyéves prostituáltjai, a Rákóczi-tér sajátos törvényeik szerint szervekedő munkanélküliei, Újpest és Angyalföld kitaszítottjai, nyomorékjai, árnyai. Dallos Sándor dicsőretére válik, hogy egyformán kerül el ennek a témakörnek mindkét főveszélyét, egyfelől a vezércikknek kardos módját, másfelől a riportszerűséget. Nem hangoskodik, nem méltatlankodik embereiért, de nem is festi le őket csupán kívülről, hanem épp abban állítja őket elénk, amiben a legjobbak, legszebbek, legemberibbek: az álmaikban, vágyódásaikban.

Álmaikban mutatja meg az embert Dallos Sándor, mint ahogy maga is gomolygó mély álomban jár az ember nyomában. Önmagát keresve, észrevétlenül sodródik a legbusabb emberek, a legszomorubb társadalmi osztály örvénylő forgatagában, fel-alá vetődik az ár sötét hullámaival. (Jemnitz Sándor)

HALÁSZ MIKLÓS: CSEHSZLOVAKIA 1918-1938. (Századunk kiadása, Budapest, 1938.) Amikor e könyv íródott, a közép-európai helyzet és Csehszlovákia belügyi viszonyai már sejtették, hogy a húsz éves Köztársaság súlyos válságba került és a régi keretek között tovább nem tartható fenn. Mikor a könyv napvilágot látott, a müncheni döntés folytán már lényeges területeket csatoltak el az u. n. történelmi országrészek testéből. Röviddel utána sor került Szlovenszko és Kárpátalja nagy részének elcsatolására is. Az események elsodró erejét azután már nem lehetett feltartóztatni. Néhány hónap alatt Csonka-Csehszlovákia is szétbomlott és régi formájában megszűnt létezni.

Halász Miklós könyvében felsorolja azokat a belső ellenmondásokat, melyek a Csehszlovák Köztársaságot létrehozták s amelyek az elmúlt húsz évben létét meghatározták. Az állam sorsát és fejlődésének útját belső és külső vonatkozásaiban szigorú tárgyilagossággal

és a történelmi, politikai és társadalmi hatások figyelembevételével rajzolja meg. A szerző a Köztársaság kiteljesedését bizonyos körvonalak mentén és kellő fenntartással célnak fogadja el, hogy megfelelő kiindulópontja legyen. Ismerteti a cseh államiség keletkezését, a világnézetek döntő szerepét az állam életsorsában, a csehek, szlovákok és a nemzetiségek egymáshoz való viszonyát és az állam viszonyát a szomszédos országokhoz. Tömör, de minden fontos körülményt számbavevő tanulmányát a múlt évi fordulatot megelőző időkig vezeti. Könyve végén felveti a kérdést: Miért nem sikerült a csehszlovák külpolitikának szomszédai-val jó viszonyt teremtenie? Miért kellett a Köztársaságnak a francia hatalmi koncepció keleti oszlopának lennie, mikor ez a szerep ékké tette Középeurópa másközegű tömbjében? A válasz: A Köztársaság nem véthetett lényege ellen. Szerződésből született és ez a körülmény nemcsak jogokat, hanem kötelességeket is jelentett az uralkodó nép számára. Azonkívül még volt motivuma ennek a magatartásnak. A csehek u. i. nagyobb területet és ezzel több idegen nemzetiséget kaptak, mint amennyit akartak. A békét diktáló franciák szempontja t. i. az volt, hogy ember- és nyersanyagban, valamint hadászatiilag minél erősebbé tegyék az országot, mely őket kelet felől Németországgal szemben biztosítja. A nagyszámú nemzetiségek megtartása súlyos feladatot rótt a csehekre s így a nyugati formák keleti küldetésének szerepét kénytelen-ségből vállalták, mert különben nem számíthattak Franciaország katonai és politikai segítségére. S ha e szerepet nem vállalják, akkor az állam további útja kettéágazik s mind a kettőt önmagának kellett volna járhatóvá tennie.

Választania kellett: az államnak a bennlakó népek szövetségévé való átalakítása, vagy a szlovák kérdés gyökeres tisztázása révén a nemzeti állam tényleges megvalósítása

között. Mindkét esetben bizonyára számolni kellett volna a nemzetiségek leválásával.

A szerző utal arra, hogy kínálkozott még megoldási lehetőség: a dunai népek szövetségének megteremtése Csehszlovákia aktív részvételével. Ennek azonban heves ellenzői voltak. Elsősorban Benes, akinek egyáltalán nem volt Ausztria-programja. Úgy véljük, részben ez okozta Benes bukását és a Köztársaság széthullását is. Igaz, hogy ez a megoldás Csehszlovákia szuverenitását és önálló létét szüntette volna meg, ezzel szemben biztosította volna nemzeti és kulturális önkormányzatát és bizonyos mértékben gazdasági boldogulását is. Sajnos, minderre nem került sor. Nem kerülhetett sor, mert az említett okon kívül valószínűleg egyik dunamenti állam sem adta volna fel teljes önállóságát és a kérdés rendezése kapcsán elkerülhetetlenül szönyegre kerül a párizskörnyéki békeszerződések módosítása. Ausztriának Németországhoz való csatló-lása után azonban már e két feltétel teljesítése esetén sem lehetett volna megvalósítani a dunai népek föderatív államát, a német terjeszkedés egyedüli védőgátját.

A több mint százoldalnyi tanulmányt a prágai országos statisztikai hivatal 1937-es évkönyve alapján összeállított statisztikai adatok, valamint 1938 áprilisától október közepéig lefolyt fontosabb politikai események táblázata egészíti ki. (Sándor László)

MÉCS LÁSZLÓ: ELŐKET NE-ZEK. Öszintén szólva, nem a legkönnyebb feladat olyan költőt bírálni, aki hosszú évek óta mást sem tesz, mint, hogy a nála megcsontosodott formákban ismételtgeti önmagát, egyhangú többé-kevésbé jelentéktelen költeményekben.

Mint annyiszor, ismét felidézhet-nők a *Hajnali harangszó* vagy a *Rabszolgák énekelnek* c. Mécs-kötetek eruptív, igaz emberséggel át-érzett szépségeit, beszélhetnénk arról a nemes, evangéliumi sorsvállá-

lásról, amely a volt Szlovenszko magyar kisebbségi tömegeinek még nem is olyan régen éltető tüze volt, — de ez már a múlté, fakó szellem-történeti érték.

Ne túlozzuk el a dolgot, a mai Mécs László akkor sem írt — hogy úgy mondjam — jobb verseket, mint pl. most megjelent kötetében (*Előket nézek*, Révai-kiadás). A forma tiszteletben tartása, a mondanivaló tömör és precíz megfogalmazása, a képek friss és lágy kontúrjai ma is a régi Mécsét idézik. Am a szavak mögött meghúzódó görcsös vajudás, az átélési folyamatok kitörő lobbanása és fényt árasztó lelkesedése réges-régen hamuvá omlott. Hol az az idő, midőn a fiatal pap-költő oly harsány férfiasággal, oly bátor jövőtvállalással kiáltotta a háború vérgőzös borzalmaiban térdig gázoló világ fülébe a szegények elhaló sóhaját, az elnyomottak krisztusi szeretetét és harcos megvédését? Hol az a hév, amely oly kedvessé és szeretetre méltóvá tette az egykor valóban humanista Mécs László költészetét?

Könyve fedőlapján a következő sorokkal kedveskedik a kiadó: „Mécs költészete vállalja a katolicizmus minden követelményét és szociális kötelezettségeit...” Szerénytelenség lenne, ha most hirtelen párhuzamba állítanók akár Paul Claudel, akár Chesterton költészetével; elég, ha a mi fiatal Horváth Bélánkra gondolunk, hogy ki mondhatnánk, mit is jelent valójában a katolikusan szociális költészet. Mindenesetre távolról sem azt, ami Mécs Lászlót „ihleti”.

Új kötetében mondja Mécs, hogy: „az emberfaj nem akar boldog lenni”. Egyszer majd ez is elvállik. Addig is a boldogság felé vezető utat ő a legkevésbé sem fogja megmutatni. (Berkó Sándor)

E G Y Ü T T É S K Ü L Ö N. (Brassai Viktor verseskönyve. Kolozsvár, 1939.) Az első gondolatunk Brassai Viktor verseinek olvasásakor: egyszer végre mégiscsak oda kell ülnünk, hogy mindent meg-

mondjunk ezekről a mai fiatal erdélyi költőkről, akik nem tudnak megnőni és nem tudnak fiatalok maradni; akiket napjaink keserű feszültségei megérleltek a tömegekkel való együttthaladásra és akik mégsem tudják átlépni egyedi életük szűk méreteit; akiket tehetségük, kulturájuk és szellemi-ideológiai helyzettségük mindenképp arra utasít, hogy a legyűrt tömegek panasz-tengerén magosra szökkentsék a hullámokat, de akik csak magukat sajnáltatják... Mi, akik a földrengető és égrúgató években voltunk fiatalok, bizonyára sokat tudnánk mondani ezeknek az utánunk-jött fiataloknak, akik nálunk egyszerre öregebbek lettek; ezért egyszer mégiscsak oda fogunk ülni, hogy a lelkükre beszéljünk és megláttassuk velük azt, amit a mai Erdély horizontjain belülők még nem láttak meg: hogy helyzetük nem is olyan vigasztalan. Akkor majd beszélünk kell, a többivel együtt, Brassai Viktorról is, a világlátásáról, versei eszmei tartalmáról, vagyis éppen arról az oldaláról, amely a többivel kisebb-nagyobb eltérésekkel — közös.

De most éppencsak róla és verseiről van szó — vagyis arról, ami verseiben specifikusan az övé. Nemcsak azért, mert versei most jelennek meg könyvben, hanem azért is, mert mai kritikusai is most tárgyalják őt „mint költőt” és ebből az alkalomból pár szót szólhatunk a kritikusokhoz is... Valaki ugyanis — talán abból a természetes mostohaságból folyóan, amellyel egyik költő a másik műveit visszautasítja, vagy abból a nemes irigységből, amely az eredmény tényleges elismeréséből fakad — megpróbálta Brassai Viktor verseit azzal a mértékkel mérni, amellyel csak az igaz, a nagy, a korszaknyitó vagy záró költőegyéniségek műveit mérhette volna. Ha a költőnek legfőbb parancsa a mérték, amellyel művének ritmusát és irányát megszabja, még inkább áll ez a kritikusra, akinek nemcsak a mű belső arányait és annak a költőhöz vivő szálait kell

utána-néznie, hanem — és ez a kritikus munkájában az egyedülien és önállóan értékes — a művet és alkotóját arányosítani kell a környezetéhez, helyhez és korhoz, amelyek mindkettő méreteit meghatározzák.

Brassai Viktor valóban nem az az igazi nagy költő, amilyeneket — nem tudjuk, véletlenül-e, vagy törvényszerűen — eddig csak a nagy nemzetek nagy korai ismeretek: akik magukban meglették és felszínre dobták egy világváltozás (egy új világ) dobbanását, amelyről az új kor új emberei magukra, korukra és jövőjükre ismernek és maguk fölé lendülve előretörnek... De ha ezt várjuk, ezt követeljük — a mi mai Erdélyünkben — és amíg ezt meg nem kapjuk, mindenki mást arra utasítunk, hogy más foglalkozást válasszon, akkor bizony nemcsak a nagy művekhez nem jutunk el soha, de egyszerűen le kell mondanunk minden hazai költészetről. Erdélyünknek, sajnos nem volt még, nincs — és talán nem is lehet, ki tudja? — a fentiek szerint mérhető igazi nagy költője. Legjobbaink minden tehetségbeli erejük és erkölcsi emelkedettségük mellett is — alig vergődnek a jó, esetleg a kitűnő versírók nivóján felül. A mai legjobb példákat véve: Kiss Jenőnek, aki Arany és Illyés Gyula után is egy új vidéki idill képét rajzolja elénk — az igazi nagy költészet igényével mérve: helyben szűkre korlátozott, időben világtól-elmaradtnak tűnik; Salamon Ernőnek, aki erdélyi és összmagyar viszonylatban is eredeti hangon, új idők hangján szólalt meg első verseivel, az igazi nagy művészet ígéreteit késik beváltani, sőt újabb verseiben mintha ködösödnék, sokszor tehetetlenül dadog már; és mit szólunk a többiekéről, akik bár tehetségesek, sőt jó versírók, soha se lehettek ennél többé? Ó, bizonyára nemcsak raktuk mulott, közülök sokan lendülhettek volna magosabban és talán egészen magosra, ha nem volnánk Erdélyben, ha volna itt igazi, fejelett irodalmi atmoszféra, horizont — és igazi irodalmi kritika: iskola.

Brassai Viktor kétségtelenül jó versíróink közül való és ezek között is a jobbak közé kell számítanunk nemcsak pár saját, erdélyi viszonylatban ritka „tisztán“ művészi eredményeiért, hanem főleg életszemléleti intenzitásáért, amelyel — sokszor a „tisztán“ költői eszközök mellőzésével, de sokszor frappáns művészi erővel is — teljes költői képét adja a maga és magán keresztül bizonyos emberfajta belső világának. Ennyivel kétségtelenül magasabban áll költőink zöménél; de a művészi kifejezés „hogyan“-ját tekintve is — ha már ez kell jó esztétáinknak — Brassai Viktor ebben sem marad hátrányban a legjobb erdélyi költők mögött: maga-biztos hangon, biztos kézzel megépített hatással, tömörségükben is közvetlen szavakkal szól hozzánk, sohse téveszt célt és utat, nem siklik ki, nem fog „mellé“ és van gondja rá, hogy verselési formája — amelyet elég könnyed sikerrel kezel — összhangban legyen azzal, amit kifejez — egyszerűen nyugodtan regisztrálhatjuk kész, kiforrott íróművészeink közé. Amit nem találunk minden versében: a teljes belső egység: tisztaság. A motívumok sok helyütt ismétlődnek vagy keresztteznek egymást, érzésszerű és logikai ellentmondások zavarnak bele az építési menetébe, egyes képek idegenül hatnak, „kiépülésük“ elmarad: megannyi szürke folt a képek különben friss színein. Biztosak lehetünk benne, hogy nem tehetségbeli hiány okozza ezeket, hanem mint mondtuk: ez a szikár, fátlan és forrástalan irodalmi táj, amelyben a fiatal író kialakulása Erdélyben végbe megy...

Ami pedig az élet- és világszemléleti tartalmat illeti — amelyen már alig segíthetnek szerkesztők, irótársak, kritikusok és kiadók — erről majd még beszélni fogunk. Brassai Viktor egynéhány verse mindenesetre ebből a szempontból is éppen eleget mutat, hogy azt érezhessük: van miért beszélnünk. (Köves Miklós)

H O Z Z Á S Z Ó L Á S

A ZSIDÓ NÉPKÖZÖSSÉG GONDOLATA

Az európai méretű antiszemita áramlat által mesterségesen életre hívott zsidó kérdésben a védekezésnek több formája került forgalomba. A legismertebbek eddig: a zsidó nemzeti újjászületés (cionizmus), az átrétegződés, az asszimiláció (ahol lehet) s a népközösségi alapon történő magatartás gondolata. Következő írás ezt a Kelet- illetve Délkelet-Európában igen természetes, eddig azonban kevésbé érintett koncepciót állja. (A szerk.)

A zsidóság helyzete ma is világszerte a zsidóság széttöredezettségét tükrözi. Voltak történelmi szakaszok, amikor egyes országokban a zsidóság emancipációja csaknem elérte azt a fokot, hogy a környező uralkodó népekhez való asszimilálódása úgy népi, mint társadalmi értelmezésben tökéletesnek látszott. Ez a látszat azonban a felületes szemlélő számára is csak addig nyújtotta az emancipáció kiváltságos helyzetét, amíg az épp szóbanforgó nyelvtérületen vagy még távolabb a gazdasági ellentmondások élére nem állították a társadalmi helyzetet. A zsidóság egyedeinek emancipációja egyéni vállalkozás, egyéni eredmény maradt és mint ilyen, a népek történelmében egyedül álló, mert az emancipáció nem a népi erők kölcsönhatásán, hanem a népi erőktől való elszakadáson alapult. A zsidó néptömegek ilyenformán mindenkor magukra voltak hagyva és fejlődésükben nem követhették a történelem ütemes járását.

Az a tény, hogy a zsidóság a művészetekben és tudományokban több helyen számarányához képest aránytalanul nagy képviselőttséghez jutott, ugyancsak a fenti megállapítást igazolja. Az energiák felfokozására rendkívül alkalmas kisebbségi sors lázas tömegküzdelmében a kiemelkedő zsidó tehetségek az egyetemes kultúra vonalába illeszkedtek bele és az uralkodó népek kultúrszínvonalának képviselőivé váltak. Miután ezek egyik oldalon a zsidó tömegsors hatóerejét s a másik oldalon a zsidó néptömegek terhet magukról lerázva egyéni képességeik könnyedségével nyargaltak az érvényesülés felé, addig a népi értelemben magukra hagyott zsidó tömegekre dialektikus egyértelműséggel szakadt az egyes történelmi szakaszok tragédiája. Ezeknek a tragédiáknak a sorozata azután végzettszerűen nem a népi összefogás hatásában jutott kifejezésre, hanem ellenkezőleg: az alsóbb zsidó rétegek további, a fejlődés szempontjából káros, belső tagozódására vezetett, ami különben a nagy népközösségekben élő népek életében is fellelhető. Ez utóbbi esetben — az osztálytagozódáson belül, — egyes zárt területeken, különösen a parasztság körében, szektáriánus elkülönüléseket hoztak létre. Ez a magyarázata annak, hogy a zsidó néptömegek aránylag nagy, tömött egységben élve sem tudtak a népközösség termékeny talajában gyökeret verve lépést tartani a történelem járásával és így a történelem minden vihára meglepetésszerűen, felkészületlenül érte. Nem készült el a népközösség Noe bárkája és ezért fejvesztetten rohannak az itt-ott feltűnedező, de bizonytalan mentőcsónakok felé, hogy akik bejutottak, a boldog felszabadulás érzésével hagyják maguk mögött, tömegeivel együtt, a pillanatnyilag szóhoz jutott népi öntudatot.

Nehéz bírálatot mondani arról, hogy a népi közösség hiánya miatt kiket terhel a felelősség, de a zsidóság tragédiája kétségtelenül ezzel magyarázható. Ma már mélyen benne él a zsidóság a tizenkettedik órában és így időszerűtlen a történelmi felelősség kutatása s ezért sokkal konkrétebb feladat a mai lehetőségek feltárása. Viszont ez távolról sem oly egy-

szerű, hisz' az érintett nehézségeken kívül, hiba lenne be nem ismerni azt a hiányosságot, ami nemcsak a világ, hanem a közös földrajzi és néprajzi területen élő zsidóság belső életének, szociális helyzetének ismeretlenségéből adódik. Ilyen körülmények közt a legelső és egyben legsürgősebb feladat a zsidóság megismerése. A kérdés alapos kimerítése nélkül a tennivalók minden jóakarattal sem lehetnek népi értelemben következők.

Sokat mondták és mondják ma is, hogy a zsidóság beolvadása a környező népek társadalmába az egyetlen megoldás, amit minden zsidónak követni kell. Ez a felfogás nem azért téves, mert célkitűzésében hibás, hanem azért, mert a cél keresztülviteléhez szükséges körülmények elősegítésében nélkülözi a népek történelmében elengedhetetlen — a zsidó néptömegek sorsában, lelkében is bentszunnyadó, de a népi kiélés formációiban utat nem találó — feltételeket. Minden uralkodó népnek megvan a lehetősége ahhoz, hogy különböző tudományos intézeteken keresztül és azok reprezentánsai útján a népi problémák kulturális megnyilatkozásaihoz a kezdeményezés indítósebességét a beteljesülés felé megkapják, míg gazdasági problémáik megoldásához társadalmi és államberendezkedésükben megnyilvánuló hatóerejükkel jutnak el. Mi van ebből meg a zsidóság számára? Nyugodtan mondhatjuk: vajmi kevés. Ezért naiv az az egyéni kísérlet vagy óhaj, hogy a zsidóság olvadjon be maradéktalanul a környező népek életébe. Ezért a zsidó szellemiség számára történelmi felelősség formájában áll elő a kérdés, hogyan lehet a getho szellem kemény kérést mégis olymódon áttörni, hogy az emelkedettebb szellem befolyása tért nyerjen és a zsidóság — a számára életkérdést jelentő demokrácia széles bázisán, — érdekeinek megfelelő helyet betölthesse. Enélkül a zsidóság nem juthat a fejlődés amaz egészséges útjára, mely az egyetemes kultúra vonalán a népek valóságos asszimilálódását készíti elő. Ennek az óhajnak viszont helyes utat csak úgy jelölhet ki, ha a zsidó népi élet minden vonatkozása felkutatásra kerül és azon keresztül nemcsak a zsidóság ismeri meg önmagát, hanem megismerik a környező népközösségek is, mert csak egy ilyen „közeledés“ vezethet az igazi, kölcsönös megismeréshez és ezen keresztül a népek megbékéléséhez.

Történetek és történnék kísérletek ma is a zsidó kérdés megoldására, azonban itt is az időszerteletlen legyőzhetetlen akadályai emészti fel aránytalan mértékben az energiákat. Felesleges statisztikai adatok felsorolása, mert könnyen félreírhatnák és támadásnak minősíthetnék a valóság kendőzetlen feltárását, ám a népi feladatok háttérbeszorulása — ha kis mértékben is — ezekre a kísérletezésekre vezethető vissza. Ezt a felfogást igazolja az a történelmi tény, hogy a világ összes népeinél mind erőteljesebben nyilatkozik meg a népi összefogás gondolata s a társadalmi élet ellentmondásaiból fakadó bizonytalanság következtében mind szélesedőbb alapokra törekednek építeni jövőjüket. Kétségtelenül az elért eredmények nem teljesen értéktelenek s azok megtartása egyetemes érdeke a zsidóságnak, de míg egyrészt a kísérlet kiesik a történelem időszerteletéből, addig másrészt tulzatosan elvonja az energiákat az égető népi problémák egyetlen sikeres helytállása, a népközösség megteremtése elől. Sajnos, ennek a kérdéskomplexumnak a kimerítése mint vitaanyag nem jutott elég korán a nagy nyilvánosság elé, mert a népközösség hivatott képviselői — mint arra fentebb rámutattunk — az uralkodó népek közösségének szóvivői lettek s megfelelő képviselő hiányában egyoldalúan futott a kérdés, nem a nyílt vonal, hanem az önmagába visszatérő kör vonalán. Ma tehát az idők mulasztásaival terhelten ott kell folytatni, helyesebben kezdeni a zsidóság kérdésének megoldását, ahol a mai idő annak megnyitását parancsolóan sürgeti.

A zsidóság előbb érintett magámaradása mellett hogyan volt mégis lehetséges, hogy évezredekken keresztül megtartotta, illetve megőrizte népi hagyományait. Erre a kérdésre a zsidóság mai helyzetéből is kiütközik a felelet. A zsidóság ugyanis felekezeti elkülönülésében tükrözi vissza népi hagyományaihoz való ragaszkodását s szinte osztálytagozódás helyett felekezeti tagozott, illetve osztálytagozódásának ténye felekezeti tagozódásában is bizonyos fokig kifejezésre jut. Ez a fejlődés szempontjából *hátrányos* elkülönülés évezredek folyamán csaknem megkövesedett, ugyanakkor azonban magába zárta — ha *dogmatikusan* is — a felmérhetetlen értékű népi hagyományokat. (Talmud, biblia, népszokások, stb.) Ezért ha az elkülönülés merev határait sikerül feloldani, a kölcsönhatás dialektikája fokozatosan előtérbe jut és a népi hagyományok nemcsak az egyes felekezetek, hanem a zsidó népközösség valóságos közkincsévé válnak, megöltik tartalommal, hogy az ily módon felszabaduló energiák hatása a népi öntudatban juthasson kifejezésre.

Nem véletlen, hogy a gazdasági válság kimélyülésének idején fordult az érdeklődés csaknem mindenütt az alsóbb néprétegek felé s hogy ennek az érdeklődésnek központjában mindenütt a belső megismerés feladata áll. A szociográfia ebbe a törekvésben az iránytű, mely a maga tudományos módszereivel méri fel és vázolja elénk a népek életének legbensőbb valóságát, miután az uralkodó népek életében is vannak ismeretlen területek, elfelejtett népcsoportok, néprétegek, melyek felfedezése, illetve kulturális bekapcsolása a közösségbe a mai nagy világzivatárban nélkülözhetetlen. Mindenféle erők csoportosítása folyik s ez a törekvés vitathatatlanul meghozza a népek számára az érvényesülés lehetőségét annál is inkább, mert a népek között nem lehet érdekellentét, csak érdekközösség.

Kétségtelenül tulzás lenne most a zsidósággal szemben évezredek hiábait varázslatszerűen pótló követeléseket állítani. A helyes törekvés azonban csak a népi közösség ama gyökeréhez való, minél mélyebb hatolás lehet, amely elég erős volt a népi hagyományok ötezeréves megőrzésére. A feladat ezért az erők csoportosítása és olyan népközösség teremtmése, ahol a felekezeti és társadalmi különbségek alkalmazkodásban és nem ellentétben jutnak kifejezésre, mert a zsidó egység megteremtése nélkül a zsidó népközösség nem lehet az a fegyelmezett néptömeg, amely alkalmas az áldozatokhoz nélkülözhetetlen népi öntudat tökéletes megformálásához.

Minden nép ifjúsága a jövő reménysége. Ez a meghatározás irányt is jelent a legfontosabb áldozatok meghozatalára. Ki hinné például, hogy egy Aradon készült szociográfiai felvétel szerint a zsidóság gyermekhalandósága 30 százalékos, azonkívül, hogy tömeges a 3-8 gyermekes súlyosan tuberkulotikus, gyermekparalízises, nyomorgó családok száma.

Ha a zsidóság önmagába néz és felteszi a kérdést miben jut kifejezésre, vagy miben jutott valaha is kifejezésre zsidó népi volta, a válasz nem megnyugtató. Végül, ha megvizsgálja mennyi volt a belső akarat és mennyi a külső hatás, ami a zsidóságot önmagától eltávolította, úgy kikerülhetetlenül a népközösség gyakorlati megvalósítása felé fordul, mert csak ez az út vezet a környező népek megértéséhez és ahhoz a megbecsüléshez, amit minden népi törekvés a közösség jogán kiérdemel. (S. L.)

„Elbarbarizálódás áll be, ha egy régi kulturában, mely sok évszázad folyamán a gondolkodás és fogalom világosságához és tisztaságához küzdött fel magát, a mágikus és fantasztikus elem felszáll forró ösztönöknek a gőzébe és elhomályosítja a fogalmat. Ha a mítosz kiszorítja helyéből a logoszt!” (J. Huizinga: A holnap árnyékában).

D I S P U T A

MÉGEGYSZER „A DUNAMEDENCE-KÉRDÉS HÁT LAPJA“

Halász Sándor februári számunkban megjelent írása (*A Dunamedence-kérdés hátlapja*) vitát érdemel, nem is annyira közlései miatt, mint inkább azért, mert leplezetlenül tükrözi egy liberális hagyományaihoz ragaszkodó réteg tanácstalanságát. Ez a réteg riadtan torpan meg a „léteért való küzdelem modern formái“ előtt. Látja a gazdasági, társadalmi és politikai erők végletes feszültségeit, de nem ismeri a történelmi törvényszerűségeket s érzéketlen a feltörekvő erők biztatásai iránt. Így a ki-kirobbanó ellentétek zürzavarában valami sötét „végzet“ babonájába menekül — ha ugyan nem talál végül is helyet a „végzet“ hatalmainak oldalán.

Halász Sándor tudja, hogy „az emberiség egységei ma gazdaságilag sokkal szétvátabbak, mint annakelőtte, aminek következménye, hogy sokkal inkább rivalizálók és így gyűlölködőbbek is.“ Nem tagadja a dunavölgyi (általában: keleteurópai) népek általános elmaradottságát s emészthető belső ellentmondásait. Felismeri széttagoltságuk veszélyét s tisztában van azzal, hogy mindannyiukat nagynémet (vagy általában: nyugateurópai) uralmi szándék fenyegeti. A jelenségek mélyére azonban nem hatol s így nem mérheti fel azokat az ellentett erőket, amelyek a zürzavaros viszonyok alapvető tisztázásán keresztül a Dunavölgyében is más lehetőségek kiváltására alkalmasak. *Megdermedt* világképében csak a pillanatnyi tények kábitó összevisszasága szerepel, előzmények és elkövetkezendők nélkül. Így azután érthető, ha a dunavölgyi népek felemelkedését s védelmi szövetkezését naiv és romantikus vágyalomnak, valami „absztrakt jóindulat és szentimentális humanizmus“ termékének véli. Feltételezni sem meri, hogy maga az új történelmi feladat is csak ott merülhet fel, ahol megoldásának már kész anyagi feltételei adóttak, vagy legalább is folyamatban a keletkezésük. A módszertelenség el is vezeti Halász Sándort egészen az idegen hódítókkal való megalkuvásig s a dunai népek védtelen kiszolgáltatásáig. „Valóban e népek sorsa“ — írja végkövetkeztetésül a dunavölgyi nemzetekről — „a kis népek végzete, amelyek éppen hogy vannak és csak addig vannak, amíg a felduzzadt szomszéd vagy a dzsingiszkáni allűrökkel megáldott imperialista le nem tapossa őket.“

A dunai és keleteurópai népek szövetkezése Halász Sándor szerint „kivihetetlen, mert nem engedik megvalósítani, és nem is orvosol, mert a Duna mentén élő népek államszövetsége, vagy bármilyen más lazább erejű egyesülése, nem csökkenti, sőt ellenkezőleg, mélyíti az ellentéteket“. Fejtegetéseinek zárótétele éppen ezért: beletörődés a mai állapotokba. Maradjon csak minden így, ahogy van, mert „e pillanatban *...biztosítékunk* a nagyhatalmak imperialista rivalizálása és... piacterjeszkedési vágya. Megtartanak és megőriznek bennünket, hogy eladójuk és főképpen vevőjünk legyünk. *Függetlenségben és önállóságban* tartanak bennünket, csak azért, hogy a másiké ne lehessünk.“ Nem egyéb ez, mint az ismert *kiseb-bik baj* elméletének új fogalmazványa.

Nézzük csak a háború és béke kérdését Halász Sándor beállításában. Szerinte háborús veszélyt idéz fel mindenki, aki egy keleteurópai államszövetség tervének megvalósításával kísérletezik, mert „az államok nagy-

ságával együtt növekszik a megtámadás veszélyének foka is.“ Ezzel szemben a mai keleteurópai széttagoeltság megőrzése a békét biztosítja. Miután „Európa nyugati hatalmainak politikája arra mutat, hogy a cél a kis államok kialakítása és a nagy egységek megbontása“ (amiben mi sem kételkedünk), szerinte a béke ellen vét, aki „a kis nemzeti államok vazallusi szerepét az államszövetségi tagállam önállóságának talmi értékével“ akarja felcserélni... Eltekintve attól, hogy a cikkíró a vazallusi szerepet nyíltan egyenrangúnak veszi a függetlenség és önállóság állapotával, az e fajta okoskodás végeredményben mindig a támadónak ad igazat a védekezővel szemben. (Például: a „békés“ japán imperializmusnak, melyet csak a kínaiak ellentállása „kényszerít háborúra“). Aki azonban idáig jut, nehezen állhat meg féluton. Az a Halász Sándor, aki nem az itt élő nemzetek szüksége szerint, hanem a nyugati hatalmak szándékain mérte fel a keleteurópai lehetőségeket, adott esetben az imperialista hódításban vél felfedezni történelmi „szükség“-et. „A hitleri imperializmus“ — írja — „kelet- és délkeleteurópai terjeszkedésében csak úgy tudja az időnként szükséges sikereit elérni, ha ...atomokkal áll szemben“. Ezzel a beismeréssel azonban a cikkíró már saját dunavölgyi és keleteurópai béke-elméletét cáfolja meg.

Ilyenkor azután kapóra jön a *kisebbik baj* műfogása. Igaz, hogy „tegnap a Szudéta-területek kerültek háborús konfliktusba“ minden nagyhatalmi „biztosíték“ ellenére, s igaz az is, hogy „a kárpátaljai Ukrajna a katonai hódítás legközelebbi célja“ bár Németország „a legengesztelhetetlenebb casus belli“ legkevésbé sem „egy keleteurópai államszövetség... kísérletében“ láthatja — de Halász Sándor szerint örülnünk kell, hogy legalább a távolabbi részeket nem érinti még a háború fenyegetése, holott egy keleteurópai szövetség esetében „Bulgáriának már hadba kellett volna szállania és... Görögországnak csapatokat... kellene adnia“. A kisebbik baj örömét természetesen foltozni lehet egészen addig, míg az új nagynémet hatalom az egész „Ostraum“-ot bekebelezi... s a hitleri hódítás „időnként szükséges sikerei“-nek belátása folytán mindvégig homályban is maradhat a háború igazi oka s a béke valódi lehetősége. Ha ugyan az ilyen alapvető dolgokban kevéssé járatos olvasó is fel nem teszi közben Halász Sándornak a kérdést: nem vezethet-e háborúkhöz a nagyhatalmak vetélkedése a keleteurópai „piacterjeszkedés“-ért *anélkül* is, hogy a fenyegetett kis nemzetek erre „okot“ szolgáltatnának összefogásukkal? S vajjon az a „pacifizmus“, amely újabb s újabb tért enged az imperializmusnak a kis nemzetek rovására, nem *erősít-e meg* egyes terjeszkedni vágyó hatalmakat olyannyira, hogy végül más nagyhatalmakkal is szembeszállhassanak?

S nem kell különleges módszertani vagy világnézeti beállítottság ahhoz az egyszerű feltételezéshez sem, hogy Keleteurópa békéjét talán mégsem a nyugati hatalmak vetélkedése, hanem inkább az itt élő népek érdekvédelmi szövetkezése biztosíthatná, különösen, ha e szövetkezés a nyugati hatalmak háborús beavatkozásait ((mint legutóbb az ukrán kérdésben Lengyelország) a legnagyobb keleteurópai hatalom, Oroszország, békepolitikájára támaszkodva, háritaná el magáról. Utóvégre — Halász Sándorral ellentétben — fel lehet tenni így is a kérdést: kikezdhet-e volna-e Németország Csehszlovákiát, ha a közös imperialista veszedelmet idejekorán felismerve Keleteurópa államai összetartanak?

Halász Sándor a keleteurópai népek szövetkezése ellen érvként hozza fel e népek „politikai, ideológiai, nemzeti és faji ellentétei“-t is, nevezetesen a különböző, egymással össze nem hangolható kormányzati formákat. Arról nem beszél, hogy a keleteurópai népek „ellentétes“ sajátságai esetleg csak ama nyugati hatalmak érdeellentéteit tükrözik, amelyekben ő a keleteurópai „függetlenség“-ek és „önállóság“-ok biztosítékát látja... s hallgat azokról a népi és értelmiségi irányzatokról is, amelyek Keleteurópa különböző országaiban (akár tudatosan, akár öntudatlanul) a társadalmi fejlődés és nemzeti önvédelem közös szempontjait képviselik az idegen befolyásokkal és kizárólagossági törekvésekkel szemben. Mindezek elhallgatásával Halász Sándor tulajdonképpen annak a lehetőségét kendőzi el, hogy a közös nyugati veszéllyel szemben a legkülönbözőbb társadalmi, politikai és nemzetiségi irányzatok is közös *nevezőre* juthatnak Keleteurópában. Holott éppen a hitleri imperializmus ázsiai szövetségesével, a japán imperializmussal szemben találunk ma történelmi példát a múltban még egymás ellen harcoló kormányformák és politikai irányzatok összehangolására s ugyancsak mai példa: a spanyolok, bászok és katalánok közös szabadságharca igazolja, hogy idegen hódítókkal szemben az egymással régebben szembenállott nemzetek szövetkezése is lehetséges. Ama bizonyos francia zurnalisztika elkocsonyásodott gondolatmenetében persze a *szerepcsere* történelmi fogalma nem fordul elő, s így Halász Sándor mindvégig nem jön rá arra, hogy Keleteurópában minden irányzat, legyen az monarchista vagy republikánus, katolikus vagy szabadelvű, nacionalista vagy szocialista, polgári vagy munkás, történelmi haladást jelent, ha a terjeszkedő nagyhatalmak ügynökeivel szembeszáll, s ellenkezőleg: reakciós az a „demokrata“ is, aki a fenyegetett nemzetek közös érdekeit megkerüli s tért enged az idegen befolyásnak.

Halász Sándor felfogása a legkiáltóbb ellentmondásokat mindenesetre közgazdasági téren árulja el, ami nem is csoda, lévén Halász Sándor — közgazdász. Merev *ökonomizmus*a világosan megállapítja ugyan, hogy Keleteurópában szélsőségesen kezdetleges termelési módok szélsőségesen korszerű termelési módokkal váltakoznak, arról azonban már nem hajlandó felvilágosítást adni, hogy ezeket a végletes állapotokat mi termelte, vagyis milyen történelmi viszonyok és fejlemények folytán állottak elő. Pedig, ha tanulmányozná a keleteurópai termelési módok fejlődését, nemcsak azt fedezhetné fel, hogy a termelési módok fejlődését török, orosz és német katonai hódítások s gyarmati uralmak akadályozták, hanem arról is meggyőződhetné, hogy ezzel szemben a nemzeti szabadsághozmozgalmak mindig serkentő hatással voltak a termelési módok korszerű átalakulására. Ma is: a kis nemzeti államok olyan mértékben tudják csak kiküszöbölni a régebbi termelési módok maradványait, amily mértékben lazítani tudják „vazallusi“ függőségeiket s önálló fejlődést tudnak biztosítani a nyugati hatalmak „piacterjeszkedési vágyá“-val szemben. A Halász Sándor is mondotta „szélsőségesen modern termelési módok“ előfordulása Keleteurópában ma már minden bizonnyal elégséges alapot tudna nyújtani ahhoz, hogy az itt lakó népek elérjék (vagy akár: túl is haladják) Nyugateurópa általános gazdasági színvonalát, ehhez azonban éppen a közös keleteurópai védekezés kell azokkal a nyugati törekvésekkel szemben, melyek legszívesebben a már itt fellelhető „szélsőségesen modern termelési módok“-at is *megszün-*

letnék. Bár a Cseh-Szlovákia és Magyarország ipari fejlődésére máris fojtón nehezedő hitleri imperializmus mindenben igazolja aggályainkat, Halász Sándor még sem az idegen hódítóktól, hanem — a görög félsziget primitív mazsolásától és az albán hegyek kecskepásztorától félti a fejlett lengyel, magyar és román ipart...

A polgári közgazdaságtan minden mozgásjelenségtől elvonatkoztatja s megmasíthatatlan, örök kategóriáknak fogja fel a mai termelési viszonyokat. Ezek a merev kategóriák csak arra jók, hogy papiros igazságok formai játékát üzzék velük. Halász Sándor számára Keleteurópa kezdetleges gazdalkodása és már kifejlődött ipara is egy-egy ilyen történelmiség nélküli, magánvaló kategória. Külön-külön még csak dolgozni tud velük, amint azonban a keleteurópai népek szövetkezésének felmerült feladata révén ezek a kategóriák egymással vonatkozásba kényszerülnek a mesterkelt logikai játékból menten kiütközik a meg nem értett tények zűrzavara. A keleteurópai népek szövetkezésében szerinte minden fejtetőre fordul: „az ugyanazon gazdasági területen belül lévő *elmaradott* nyomja az egész gazdasági terület haladási ütemét és az a körülmény, hogy a gazdasági egységen belül *fejlettebb* munkamódok élnek, szükségszerűen kiszákmányolót és kiszákmányoltat teremtet, ellentéteket, rivalizálódásokat, versenyküzdelmeket, — hogy ne mondjuk — kenyérforradalmakat.“ Vagyis: ha Keleteurópa országaiból közös erővel kiszorítjuk az idegen hatalmi befolyásokat, akkor itt a falu menten elnyomja a várost s a város kiszákmányolja a falut; a kisipar csődbe kergeti a nagyipart s a nagyipar „kenyérforradalom“-ba hajtja a kisipart; a faekés szántóvető megakasztja a traktoros mintagazdaságokat s a mintagazdaságok tönkreteszik a faekés szántóvetőt; az elmaradt paraszt kiéhezteti a munkást s a munkás fejlettebb munkamódjával nyomorba dönti a parasztot... s ennek az apokaliptikus pusztulásnak vége nincsen, mert a fejlettebb egyre „a selejte-sőbbhez hasonul“. Valóban, e riasztó közgazdasági látomások után kisebbik bajnak tűnik fel a mai vazullusi sors, és már azon sem csodálkoznánk, ha Halász Sándor saját logikája végkövetkeztetéseképpen szinte kíváncsúnak vélné, hogy a nagyhatalmak terjeszkedése (esetleg éppen az „időnként szükséges“ nagynémet hódítás) *pacifizálja* ezt a vigasztalan földrészt Európa és Ázsia között...

A dolgok törvényszerű fejlődését ismerve hajlandók vagyunk azonban feltételezni, hogy a valóságban csak a hagyományos közgazdaságtan vigasztalan. Ha tudomásul is vesszük, hogy „a Dunamedencében máris jelenvaló ipari berendezettség termelési kapacitása a *mai fogyasztási* *nívó mellett* nagyobb, mint a Dunamedencében található embermilliók ipari szükséglete“, hogyan is fogadhatnók ezt el érvnek a dunai népek érdekvédelmi összefogása *ellen*, amikor Keleteurópa őszinte nemzeti mozgalmi s átfogó népi irányzatai éppen azért igyekezzenek visszautasítani minden idegen hódító befolyást és kihasználó megkönyékezést, hogy felemelhessék az itt élők életszínvonalát s a saját fejlődési szabadságához eljutott Keleteurópában olyan boldogabb viszonyokat teremtsenek, melyekben nem a nagyhatalmak püsterjeszkedési vágya, hanem az itt élő ember szükséglete irányadó! Ilyesmit Halász Sándor nyilvánvalóan el sem tud képzelni. Az itt élő nemzetek kibontakozása nem ügye s néptömegeink feltörekvése nem érdekli. Embertelen kategóriái mögött a „végzet“ mitosza ül. (*Balogh Edgár*)